

ПРАВОСЛАВНИ ЕЛЕКТРОННИ КНИГИ

Всички книги в този сайт ги има свободно в интернет пространството на съответните сайтове, които съм посочила. Аз само съм ги събрала на едно място и преобразувала в различни формати, за да могат да се четат от различни устройства.

[Ако оценявате труда ми и харесвате сайта може да направите дарение.](#)

Протоиерей
Александър Соловьев

СТАРЧЕСТВОТО

СПОРЕД УЧЕНИЕТО НА СВЕТИТЕ ОТЦИ И АСКЕТИ

“Дай кръв и приеми дух”

СЪДЪРЖАНИЕ

ВСТЪПЛЕНИЕ

Старчеството в Русия. Козелската пустиня Оптина и нейното значение. Целта на настоящия труд.

ГЛАВА I

Необходимостта от монашеството в живота на Христовата църква като пряко и богооткровено указание за смисъла и целта на живота на безсилния човек. Мъченичество и монашество. Цел на монашеското отиелничество и аскетизъм. Видове монашеско устроение.

ГЛАВА II

*Необходимост от ръководство на духовния живот.
Избор на ръководител и пълно предаване на негова та воля.*

ГЛАВА III

Същността на старчеството, заветът между стареца и ученика. Старецът и неговото служение, любов към ученика, ръководство, съответстващо на природата и душевната нагласа на ученика и пастирството. Постепенното изкореняване на страстите и насаждаване на добродетелите чрез: а) познаване на своите немощи; б) самоукоряване; в) благодарно понасяне на скръбните изкушения. Наградата на стареца. Примери на влияние и пастирство от страна на старците.

ГЛАВА IV

Добродетелите на ученика по отношение на стареца: вяра към наставника, външно и вътрешно послушание към наставника. Значението на откриването на помислите за духовното усъвършенстване на послушника. Посилен подвиг ли е послушанието?

Вяра в наставника

Външно и вътрешно послушание на наставника

ГЛАВА V

Великото достойнство и плодове на послушанието. Лествицата на послушанието, отвеждаща чрез смирението и любовта към Бога. Заключение

Бележки към текста

ВСТЪПЛЕНИЕ

Старчеството в Русия. Козелската пустиня Оптина и нейното значение. Целта на настоящия труд.

“Ако искате из основи да познаете духа на християнството - казва И. В. Киреевски, - трябва да се запознаете с монашеството; а за целта не ще намерите нищо по-добро от Оптинската пустиня (където е въведено старчеството).”¹ Тази забележка на светския писател за същността на християнското подвижничество, обстойно развита, художествено и правдиво изобразена от Ф. М. Достоевски (в романа “Братя Карамазови”), е напълно справедлива. Монашеството е цветът на християнството, “идеализмът на християнството”, отражение на евангелския живот. “Светлина за монасите - казва преподобни Йоан Лествичник - са Ангелите, а светлина за миряните - монашеският живот.”² Но цвят на цвета на християнството, най-добрият израз на монашеството е старчеството. Какво е старчество и в какво се състои неговата същност - тези въпроси се повдигнаха отново в нашата духовна литература едва напоследък. Общоруското значение и известност на оптинските старци Леонид, Макарий и Амвросий спомогнаха руското общество да се запознае с това особено устройство на монашеския живот. Много жадуващи за духовен съвет руски хора, с най-различно обществено положение и умствено развитие - от мужика до столичния чиновник, - пристигат отдалеч при старците в Козелската Оптинска пустиня. Огромен брой писма с духовни въпроси и отговори на тях с думи на одобрение, съвет и утешение пристигаха и се изпращаха оттам. Старците в Оптинската пустиня бяха посещавани и от известни наши писатели: Н. В. Гогол, И. В. Киреевски (който е и погребан там през 1856 г.). Ф. М. Достоевски под впечатление на продължителните си беседи със стареца Амвросий през 1877 г. пише своя роман “Братя Карамазови”, К. Леонтиев, Л. Н. Толстой и Вл. С. Соловьев³.

Познавайки добре своя народ и неговите духовни нужди, един от тези писатели - Ф. М. Достоевски, пише следното: “За смирената душа на руския прост човек, измъчена от труд и мъка, а най-главното - от всякогашната несправедливост и постоянния грях, както своят, така и световният, няма по-силна потребност и утешение от това да намери светиня или светец, да падне пред него и да му се поклони.” Без тази вяра на народа би му било трудно да живее. И неволно си мислим: “Дори да живеем в грях, неправда и изкушение, все едно на земята, някъде там, има някой свят и висш; той пък има правдата, той пък знае правдата; значи не умира тя на земята и все някога ще дойде и при нас и ще се въдвори по цялата земя, както е обещано.”⁴ Да има жив образ на светостта - това е действително духовна потребност, нужна на народа. В живот, изпълнен с пороци, злоба и лъжа, за нашия народ е радостна и незаменима мисълта и съзнанието, че има, и то близко - в този наш несъвършен живот - човек, който стои по-високо от житейските дрязги, служи на правдата, умее и на други да посочи пътя към нея и като непомръкващ светилник, осветявайки непрогледния мрак, гори с духа, представяйки ни всички пред Бога. И ако е тръгнала мълга чрез някой странник Божи за велик подвижник, приятел и учител, православните хора с тояжка и торбичка през рамо ще тръгнат, без да гледат разстоянията, нито пък времето, към светите места, за да видят тези,

които са се отрекли от света и стоят по-близо до Бога, да принесат пред тях покаяние и да се научат как да живеят по Божиите заповеди. На пишещия тези редове на два пъти като студент в Духовната академия му се отдаде да посети радетеля за скръбните и силния молитвеник отец Иоан в Кронщад и да наблюдава онази пристигнала отдалеч многохилядна тълпа, която жадуваше да види и да изпроси помощ и благословия “от батюшката”. Такава картина като общата изповед и всеобщият плач в църквата не ще избледнее за цял живот в паметта ми. Трогателно е да се видят хилядите очи, устремени към това лице, в което множеството вижда свой водач, и не може човек да не се трогне при вида на тези погледи, пълни с вяра, надежда, любов и съкрушение. Голямо и всеобхватно е влиянието на такъв духовник и пазител на Божията истина. Неговата личност, словото и примерът му действат неотразимо на благодатната почва, пробуждайки и повдигайки занемареното нравствено чувство, призовавайки към добро и истина, а понякога направо прераждайки живота. Могат да се посочат примери, когато само след една среща и разговор с такъв духовен водач някои личности са променяли своя предишен скучен и греховен живот с кротък, благодетелен и богоугоден. След християнското знаме хората вървят бодро и с желание, когато го носят ръцете на духовен водач герой. И благодарение на Бога такива силни знаменосци, според наблюденията на историците, се появяват в най-нужното време, т. е. по време на упадък на вярата и нравствеността, и те не намаляват в православна Русия. А такъв един знаменосец и светилник е достатъчен за цял народ. Така в Стария завет Господ търси сред еврейския народ народен защитник и пазител, който да може да отвърне Неговия гняв. “*Аз дирих у тях човек - казва Господ с устата на пророка, - който да тури стена и да застане пред Мене в пролома заради тая земя, за да не я погубя, но не намерих*” (Иезек. 22:30). Когато запитали свети Епифаний, епископ Кипърски, дали е достатъчен един праведник за умилюването на Бога, той отвърнал: “Достатъчен е, защото Сам Бог е казал: ако намерите един мъж праведен и търсец вярата, милосърден ще бъде към целия народ.”⁵

За голямото значение на такъв духовен оазис за руския народ, какъвто е Козелската Оптинска пустиня, може да съдим от тази гледна точка. Старецът Леонид, игуменът Моисей, старците Макарий и Амвросий, игуменът Исаакий са били, може да се каже, такива духовни водачи, нужни и скъпи на народа. А такъв духовен оазис Оптинската пустиня е станала именно благодарение на особената си монашеска подредба - благодарение на старчеството. Старчеството се появило тук сравнително неотдавна. За възстановител на неговите предания в Русия и за негов инициатор се смята великият молдовски старец Паисий Величковски. Роден в Полтава през 1722 година, още тринадесетгодишен Паисий постъпил в Любицкия манастир на Днепър, след това живял в Медведковската обител, в Киевската лавра, три години живял в молдовските скитове, където негови ръководители били богомъдрите старци Михаил и схимонах Онуфрий. “От тях отецът разбра - казва древният животописец на Паисий - какво е истинското послушание, от което се ражда истинското смирение, умъртвява се собствената воля и разсъждение и всичко, което е от този свят, което е начало и нескончаем край на истинското монашеско дело.” Своето подвижническо и послушническо образование Паисий завършил на Атон. Завърнал се във Влахия, той основал общежителния манастир в Дрогомирна, където “с много трудове и сълзи обнови древния монашески

единодушен чин”, като немалко се потрудил и върху превеждането на Свети отци подвижници. Паисий починал като игумен на манастира в Нямец през 1794 г. на възраст седемдесет и две години. В основата на манастирския живот Паисий поставил старчеството. За XIX век Величковски бил същото, каквото преподобният Сергей за XV столетие. Той успешно насаждал истинското монашество, което се появило някога в Русия от Изток заедно с християнството, но започнало да запада по времето на реалистично-практическата Петрова епоха. В Козелската Оптинска пустиня, както е известно, старчеството било благоустроено от старец Леонид, духовен син и приятел на ученика на отец Паисий Величковски - схимонах Теодор, през тридесетте години на нашия век. След Леонид († 1841 г.) старци били споменатите Макарий († 1860 г.) и Амвросий, починал неотдавна (през 1891 г.).

Настоящият труд има за задача да разкрие от религиозно-психологическа гледна точка учението на Светите отци и аскети - древните учители на подвижничеството и руските оптински и други аскетически съвременни писатели, за особеното монашеско устройство - старчеството, за неговите несъмнени добродетели, да изясни цялата необходимост от старчество в монашеския живот, значението му за пасомите ученици, а и за самия пастир - стареца.⁶

Макар учението и наставленията на подвижниците да се отнасят към също такива подвижници, те имат голямо значение и представляват интерес и за всеки мирянин, който ревнува за своето спасение. Въпреки различното външно устройство общата цел на монасите и миряните е да бъдат истински християни. Изискванията за постигането ѝ и у едните, и у другите са еднакви, защото *“един е Господ, една е вярата, едно е кръщението”* (Еф. 4:5). Средствата за постигането на това и пастирството и при едните, и при другите по същество са едни и същи. Въпросът за прилагането на високите истини на християнството в живота на различните подвижници има важно значение за всеки християнин. Колкото и да са прости на пръв поглед едни или други евангелски истини, те ни се струват недосегаеми и отвлечени. Кой не е забелязвал и кого не е довеждало в униние това несъответствие на недостатъчната връзка между великите религиозни слова и ежедневието? За нас е важно да виждаме именно практическото приложение на християнските добродетели в живота и да знаем как християнските истини са се прилагали или се прилагат на дело от обикновени хора при обикновените условия на ежедневието. С една дума, трябва ни убедителни примери на житейски опит и образци на свят живот, изпитани от човека и благословени от Бога. Без прилагането им на практика евангелските истини си остават отвлечени. Затова такива подвижници като например светителя Тихон Воронежки, преподобния Сергей Радонежки, преподобния Серафим Саровски, оптинските старци и други са ни скъпи, и за нас е важно да познаваме подвизите им, да знаем как са постъпвали те в нашия, обикновен руски живот. Макар и образецът на съвършенството за всички времена да ни е даден в лицето на Исус Христос, споменатите велики подвижници са изучавали и подражавали в своя живот на някой от просиялите в древността светци. Свети Макарий Велики например се учил от свети Антоний Велики, свети Иоан Златоуст подражавал на свети апостол Павел, светителят Тихон Воронежки бил “ревнител на Златоуста”, а еп. Теофан и отшелникът Иеремия следвали стъпките на свети Тихон.

Аскетичен по душа, руският народ дълбоко почита подвижниците и търси в живота им примери за подражание. Негово любимо четиво освен житията на Светиите са отечниците и творенията на подвижниците: на свети Исаак Сирий, на преп. Иоан Лествичник и др. Руският разкол се крепи на това, че хората защитават не правила, а образци за спасение, желаят да възпроизведат изцяло миналото и външната обстановка, сред която са се спасявали предците ни. Въпросът за това как да се спасяваме и как някога са се спасявали, е от основно значение. “Двама от забележителните покойни оптински старци - казва оптинският старец Амвросий - често говорели така: единият - че изкуството (в случая тази думата се използва като синоним на духовна опитност, свързана с умението за практическото и прилагане. *Бел. ред.*) е половината от светостта, а другият при нечий грешки поради неумерена ревност винаги казвал - свят е, но е неизкусен, защото липсата на изкусност при неуместна ревност често може да доведе до бъркотия не по-малко, отколкото самият грях.”⁷ От тази гледна точка не без основание е и възгледът, че онези, които търсят добродетел, е по-полезно да четат повести за подвижниците и техните назидателни и опитни изречения, отколкото да разсъждават за източника на истината - Свещеното Писание. “Авва Амон - се казва в един отечник - попитал веднъж стареца Пимен: “Ако се наложи да се говори с ближния, то как ти се струва, за кое е по-добре да се говори с него - за Свещеното Писание или за изреченията и мислите на старците?” Старецът му отвърнал: “Ако не може да се мълчи, то по-добре е да се говори за изреченията на старците, отколкото за Свещеното Писание. Защото да се говори за Свещеното Писание, никак не е безопасно.”⁸

Дали авторът е успял да изпълни задачата си, той оставя на преценката на опитните читатели. За да се разбере и оцени такова жизнено-практическо устройство, каквото е старчеството, е нужен опит. Само старците и послушниците разбират напълно значението му. И теоретично-писменото учение на Отците аскети е понятно повече за извършителите, защото “тези книги (т. е. книгите на Светите аскети) искат дело”, “делата на светиите с деяния прочитай”, както характерно са се изразявали за тези отечески аскетически творения оптинският игумен Моисей и оптинският старец Леонид. Преосвещеният митрополит Гавриил Петербургски и Филарет Московски, както е известно, са поръчвали на старците да редактират превода на аскетическите творения, направен от професори академици. “Те - казвал митрополит Гавриил за тях на преводачите, - макар и да не владеят гръцкия език като вас, но по-добре познават от опит духовните истини, непостижими само от едното книжно учение, и затова по-добре от вас могат да разберат смисъла на наставленията, съдържащи се в тези книги.”⁹

“Който говори за съвършенство, за радост или за безстрастие - казвал Макарий Велики, - без да е усетил в себе си действителността им и да се е уверил в тях, прилича на човек, който при настъпването на дневния зной върви през голо поле и измъчван от жажда, описва източник, от който струи вода, като си представя, че пие, тъй като устата и езикът му са пресъхнали от палещата жажда, или на човек, който говори за меда, че е сладък, но не го е вкусвал и не познава сладостта му. Ала на дело невинаги е така, както той казва. Защото, когато човек отдели време, та макар и отчасти да пристъпи към делото, тогава ще отсъди сам в

себе си: “Оказа се не така, както предполагах аз. По един начин разсъждавах, а другояче действа духът.”¹⁰

В своя защита ще споменем тук думите на свети Василий Велики: “Аз ставам и по-сведущ, и по-разумен от самия себе си от самия въпрос, като научавам много неща, които не съм знаел. И грижата да намеря отговор ми става учител. Казано е: “*За какво е съкровище в ръчете на глупец?*” (Притч. 17:16).¹¹ А тук при християнските подвижници има на какво да се научим! Свети Иоан Златоуст, рисувайки съвременния инокески живот, казва: “Ела и се учи от иноците. Те са светилници, сияещи по цялата земя; стени, с които се ограждат и поддържат самите градове. Те са се оттеглили в пустинята, за да научат и тебе да презираш светската суета. Те като мъже силни могат да се наслаждават на тишина и сред бурята; а ти, когото отвсякъде връхлита буря, трябва да се успокоиш и поне малко да отдъхнеш от непрестанния прилив на вълните. Ходи при тях по-често, така че като се очистиш с молитвите и наставленията им от непрестанно прилепващата се към тебе нечистота, да можеш да преживееш истинския си живот колкото се може по-добре и да се сподобиш с бъдещи блага... Както онзи, който се изкачи на високо място, дори и да е много малък, изглежда голям, така и те, възлизайки в беседите към високите помисли на праведните, сами изглеждат такива, докато пребивават с тях.”¹²

ГЛАВА I

Необходимостта от монашеството в живота на Христовата църква като пряко и богооткровено указание за смисъла и целта на живота на безсилния човек. Мъченичество и монашество. Цел на монашеското отшелничество и аскетизъм. Видове монашеско устройство.

Не е ли изпитание земният живот на човека
(Иов. 7:1)

Пустинниците имат непрестанно желание за Бога
(Антиф. на 1-вия глас)

Човешкият живот често се сравнява с море. С тайнствените си дълбини, необозримо-безбрежно, променливо и непостоянно, ту тихо и спокойно, ту бурно, гневно и ревящо, с облика и живота си то наистина напомня океана на човешкия живот. И в човешкия живот има много тайнствени и загадъчни, необясними и неустойчиви, ту слепи като стихията, ту разумни и възвишени неща, множество опасни вълнения и водовъртежи. И колко е жалка крехката човешка ладия в този дълбок, страшен и неведом простор! Тя често се носи като вейка безцелно и безплодно, подхвърляна от всесилния дух на времето или от дръзкото своеволие. Човекът е безсилен да разгадае тайната на своя живот. Той е загадка преди всичко сам за себе си, оказал се средище на различни противоположности, на нещо несъединимо. Понякога той, духовният, побеждава страстта и плътта, понякога пак той, плътският, е победен от страстите и плътта и ту пълзи по земята, ту лети като птица в небето. В практическата си дейност насочва всички свои сили към някакво

щастие, нещо търси, нещо желае, увлича се от едно или друго, суети се и пак остава неудовлетворен и неспокоен. Желанията му са безгранични, стремежите - необятни, но силата му е ограничена и волята му е слаба. Безсилен е човекът да определи своето място и целта на живота си, безсилен е да проникне и отвъд буреносния небосклон, отвъд хоризонта на обкръжаващото. Но най-добрите представители на човечеството винаги са се опитвали да осмислят и определят мястото и целта на човешкия живот. Загадъчният въпрос за смисъла и целта на човешкия живот, за душата, за тайнствения задгробен свят и за отвъдното битие винаги е стоял пред душевния взор на мислещия човек. И той не може да не решава този основен въпрос, защото от това зависи животът му на човек, цялата му жизнена дейност и жизнеспособност. Всяко преднамерено равнодушно отношение към него, или обратното - увлечението в него и правилното му решаване, веднага се отразяват върху живота. Потиснат в една епоха, той с по-голяма сила се изправя в друга, неудачно решен или нерешаван, той заплашва със смърт цял народ. Цялата история на човечеството представлява едно или друго решение на този въпрос, защото всичко най-добро в живота му, всички подобрения и усъвършенствания са предизвикани от отношението към този вечен въпрос.

Къде да се търси решението на тази загадка - тайнствено-неизяснимия живот на човека? Цялата минала и настояща история на човечеството показва, че човек сам, със свои сили не може да я разреши удовлетворително. Внимателно се вгледайте в миналите векове, в най-прославените народи от древността: до какво са достигнали те сами? Едни от тях - египтяните - решили загадката на живота с учение за преселението на душите, със земното безсмъртие, пожелали са да обезсмъртят себе си чрез огромните пирамиди. Други - гърците - признавали живот заради самия живот, заради удоволствията, наслажденията, заради изкуствата. Трети - римляните - положили в основата на живота утвърждаването на своето желязно могъщество и воля, славата, но като завзели и поробили света, те не завоювали небето и останали както египтяните и гърците с неудовлетворени желания и стремежи. И те изчезнали наред с други неизвестни народи, защото не притежавали истински осмислен отговор на загадката на живота - корена на живота. За тях той тъй си и останал един загадъчен сфинкс. Езическото човечество е като жалкия, обречен на вечно скитане по земята евреин - Ахасфер. Погледнете накрая съвременните рационалисти на нашия XIX век, пантеистите, дарвинистите, безпочвените алтруисти, социалистите, икономическите материалисти - разрешават ли те удовлетворително този въпрос? Като смятат човека за продукт на природата, а неговата нравственост за продукт на икономическото развитие, те отричат духовността и свободата на волята му, като поробват свободната личност на обществото и цивилизацията. Те мечтаят за прогрес, равноправност и материална осигуреност, но не обричат ли така човека на неудовлетворяващото земно щастие, на безкрайно търсене без цел, не го ли карат да се рови само в земята, без да повдига очи към небето? Колкото и възвишени и хуманни да са човешките стремежи, той подобно на Гьотевия Фауст не ще намери удовлетворение за себе си в нищо на земята: нито науката, нито изкуството, нито политиката, нито всеобщото материално благосъстояние и равенство ще го наситят изцяло; и той подобно на неуморимия доктор Фауст не може да се спре върху нищо и да се успокои, да се освободи от заключения в самия него Мефистофел. На самодоволния и учения,

който се опитва със своя ум да определи смисъла на живота и да ошастливи човечеството, можем да кажем същото, което казал ангелът Уриил на Ездра. *“Ти не можеш позна - казва той - дори това, що е твое и що е било от младини с тебе, как тогава твоят съсъд би могъл да вмести в себе си Всевишния и в тоя вече явно покварен век да разбере покварата, която е явна за моите очи? ... Защото, както земята е дадена за гора, а морето - за вълните му, тъй и обитателите на земята могат да разберат само онова, що е на земята, а обитателите на небесата могат да разберат онова, що е в небесните висини”* (3 Ездр. 4:10-11; 21).

За решаването на този въпрос в помощ на слабия човек идва Божественото откровение. То обяснява раздвоеността му с неговата история, с неговата безсъзнателна неудовлетвореност от земните блага - със стремежа му към Бог и небето. Библията повествува за някогашното единение на човека с Бога, за райското му блаженство. Нарушител на този съюз и това блаженство бил сам човекът, който пожелал да бъде “като богове”. Тройната му похот: похотта на плътта, похотта на очите и гордостта (Иоан. 2:16) - родила греха; а грехът родил смъртта (Иак. 1:14-15). Нарушаването на единството с Бога съвпаднало с нарушаването на единството на човека със самия себе си - благата воля на човечеството се склонила към злото. Отгук идва и раздвоеността на човешкото съществуване. “Ако нямаше падение, нямаше да има и разделение” (Свети Григорий Богослов).

Божествената искра, останала в човека, му напомня за изгубеното блаженство и го потиква да търси навред и по всякакъв начин, *“и ние сами, които имаме начатъците на Духа, и ние сами стеном в себе си”* (Рим. 8:23). Църковните писатели сравняват плача на човешката душа за изгубеното блаженство, смътния като сън спомен за него с плача и лутането на невестата, търсеща своя жених, на когото е изменила. Тази невеста неясно си припомня предишното блаженство в чертозите на жениха и попаднала на мрачната и задушна земя, тя с мъка и тъга търси изгубеното: денем пита слънцето, а нощем - луната и звездите, задавайки един въпрос: не са ли видели някъде оня, когото търси душата ѝ?¹³

И ето че след дългото хилядолетно търсене, след безуспешните усилия и трудове изведнъж като ехо се разнася по цялата вселена кроткият, любящ и призоваващ всички глас: *“Дойдете при Мене всички отрудени и обременени, и аз ще ви успокоя”* (Мат. 11:28). *“Покайте се, защото се приближи царството Небесно... И ще ви взема при Мене Си, за да бъдете и вие, дете съм аз... аз съм Пътят и Истината, и Животът”* (Мат. 4:17; гл. 7; Иоан. 14, 6). Този глас е на Самия търсен и неоткриван жених - Христа. Той съжалил заблудената Си невеста и Сам дошъл да потърси загиналата, да излекува раните на болната и да ѝ посочи пътя към изгубения светъл чертог на жениха.

“Главната цел на домостроителството на Спасителя при възплъщението е била - по думите на свети Василий Велики - да приведе човешкото естество в единение със Себе Си и със Спасителя и като премахне лукавото раздвоение, да възстанови първичното единство, подобно на това, както най-изкусният лекар отново свързва разкъсаното на множество части тяло с целебни лекарства.”¹⁴ И така единението с Бога е възстановено чрез пришествието на Христа, чрез Неговите страдания и кръстната Му смърт. Загадката на живота е решена: на човека е посочена най-висшата цел - съединението с Бога. Посочен му е и пътят

към това - пътят на Богоуподобяването и самоусвършенстването. В любовта към Бога, към светия праведен живот е цялото човешко щастие и блаженство (Йоан. 3:37; 17:3; Мат. 19:17; Марк. 10:19; 16:16 и др.). Не вън - не в земните блага, а вътре в самия човек, в неговата чиста съвест, в победата на духа над плътта трябва да търсим според указанието на Спасителя онова, което е несравнимо със земните съкровища - царството Божие. *“Царството Ми - казва Той - не е оттук”* (Йоан. 18:36)... *“царството Божие вътре във вас е”* (Лук. 17:21). “Стълбата към царството небесно - казва един подвижник - е скрита вътре в твоята душа. Потруди се да влезеш във вътрешната си стаичка и ще видиш небесната стая, защото едната и другата са едно и също, и като влизаш в едната, виждаш и двете.”¹⁵ “Постарай се - казва и руският подвижник Паисий Величковски - да придобиеш Христа в сърцето си: защото освен в нашето сърце никъде другаде не можем да Го открием. Някой от светците е казал: “Ако в дома ти е заровено съкровище, а ти не знаеш за това, то тогава при тебе е точно така, сякаш него го няма.”¹⁶ Това постигане на царството Божие се дава на човека чрез много труд - *“царството Небесно бива насилвано”*, пътят към него е скръбен и трънлив (Мат. 11:12). Разпнатият на Голгота изисква и от всички Свои последователи търпеливо носене на кръста: *“Ако някой иска да върви след Мене, нека се отрече от себе си, да вземе кръста си и Ме последва”* (Мат. 16:24).

“Живот и смърт ти аз предложих - казва пророк Моисей на еврейския народ, когато му предава Синайския закон, - избери живота, за да живееш ти и потомството ти” (Втор. 30:19). И Христос Спасителя предлага на всички да избират между живота и смъртта, между любовта към Него или към света, защото любовта към света е вражда против Бога и Той обича, които Него обичат (Притч. 8:17), да живеят с духа или да умрат в плът. *“Защото, ако живеете по плът, ще умрете; но ако чрез духа умъртвявате деянията на тялото, ще бъдете живи”* (Рим. 8:13). *“Ония пък, които са Христови, разпнали са плътта си със страстите и похотите”* (Гал. 5:24). След Христос са вървели и са живели според Неговото слово и пример и Апостолите. *“Обличат се Апостолите в кръстно въоръжение и предават телата си на рани”* (стих. Октоих). *“Кой ще ни отлъчи от любовта Божия: скръб ли, притеснение ли или гонение, глад ли или голотия, опасност ли или меч?... нищо не може да ни отлъчи от любовта Божия”* (Рим. 8:35-39). След Апостолите подир Христа тръгнал и сонм мъченици. “Светите мъченици препобеждават голяма скръб и телесна болест, така че човешката природа изнемогва пред дълбочината на страданията им, възбуждана дори само от чудесното зрелище.”¹⁷ Нито мъчения, нито терзания, нито клади могли да ги принудят да се отрекат от Христа. Те с радост приемали мъките за Него и умирайки с името на сладчайшия Иисус, те, както и Апостолите, живеели за Христа и умирали за Него. Но отминало времето на мъчениците. През IV век християнската религия била обявена за позволена и станала господстваща в Римската империя. Вече нямало мъчителни, но и нямало мъченически венци. По това време на смяна на мъченичеството дошло подвижничеството. Сонмът от мъченици бил заменен от сонм преподобни, мъченията и екзекуциите, пречистващи като горнило душите на онези, които станали Христови невести, се заменили с пустинята, скръбите и самоозлобеността на подвижниците. “Има хора, казва преп. Йоан Колов, които не само презират временното и суетното, но и не щадят живота си, желаейки по

думите на Евангелието да дадат за Христа своята възлюбена душа. Те обичат смъртта заради Христа повече от всички наслаждения и прелести. Но понеже днес няма гонители и възжеланата смърт не се постига скоро, то те се стараят да я понесат другояче, приемайки продължително и насилствено умъртвяване на самите себе си. Те ежедневно претърпяват хиляди болести, постят и се подвизават различно...”¹⁸ Подвижничеството станало продължение на мъченичеството - нов вид християнско самоотричане и носене на кръста. Разпъвайки за себе си света чрез девство и нестяжание, чрез послушание и носене на кръста, подвижниците се опитват да разпънат и себе си за света (Гл. 6:14), като по такъв начин получават мъченически венец. “Какво е кръстът? - пита свети Исаак Сирин и отговаря: Кръстът е воля, готова за всякаква скръб. Пътят Божи е ежедневен кръст.”¹⁹ “Наистина мъченичеството е свръхестествен и пречуден подвиг” - казва преп. Иоан Лествичник за подвижничеството²⁰, като го нарича духовно изповедничество.²¹ “Послушанието - казва друг подвижник - е безкръвно мъченичество, където вместо телесните членове се отсича своята воля, наместо проливане на кръв се изтръгват греховните помисли и пожелания.”²²

Какво е монашеството? То е доброволен, труден подвиг, скрепен от обета за нестяжание, девство и послушание, съзнателно (Лук. 14:28) избран с цел да се уподобим на Бога. Чрез уединението (*монах* - от гр. *monos*, сам, един), чрез особения (*инок* - рус. иной, друг) живот и подвизи, чрез молитви и упражнения - (гр. *askeo* - изкусно обработвам, упражнявам се - оттук и *аскет*) посветилият се на Бога се старае да придобие царството Небесно. Според определението на свети Теодор Студит²³ монах е онзи, който гледа към единия Бог, единия Бог желае, на единия Бог принадлежи, на единия Бог се старае да угоди, има мир с Него и бива причина за мира сред другите. “Монашеството е отричане на всичко друго и непрестанно пребиваване с ума и сърцето в Бога. Монах е този, който вътре в себе си е устроен така, че там е само Бог и той, изчезващ в Бога.”²⁴

Оттеглянето от света, уединеният живот в пустинята, в килията, в манастирите и скитовете е предизвикан от невъзможността да се отдадем в света с неговите съблазни и развлечения на неразсеян и целенасочен подвиг. Малкият поток само тогава може да принесе полза, например на земеделеца, когато тече непрестанно и по едно и също русло, ако пък се разделя на вадички, във всяка от тях ще има малко вода и потокът ще бъде безполезен. И в света, за да се обсъди и да се обмисли каквото и да е, трябва уединение. Освобождавайки човека от изкушенията на слуха, езика и погледа (свети Антоний Велики), уединението му дава нужната самонасоченост и самопознание, като обръща вниманието му към себе си. “Умът, който не се простира чрез чувствата върху света, се връща към себе си” (свети Василий Велики). В света като в мътна вода е трудно да видиш себе си, а в уединението, особено в пустинята, като в спокойна прозрачна и светла вода, сякаш в огледало, човек вижда своето лице и своите недостатъци.²⁵

Авва Марко казал на авва Арсений: “Защо страниш от нас?” Старецът отговорил: “Бог вижда, че ви обичам, но не мога да бъда едновременно и с Бога, и с хората. На небето хиляди и милиарди имат една воля, а при хората волите са различни. А аз не мога да оставя Бога и да бъда с хората.”²⁶ Опасността в света

човек да остане ни студен, ни горещ и така да бъде изблюван (Откр. 3:15-16), дори направо студен и желанието му да се съсредоточи в Бога и да Му се отдаде изцяло кара подвижниците да водят уединен живот.

Самото монашеско подвижничество (аскетизмът) се проявява в големия и неуморен труд, в безгласното послушание и търпеливото понасяне на всякакви скърби и изкушения, в угнетяването, изтощаването и умъртвяването на плътта по различни начини, в прекомерния пост и молитвата, в лишенията, самоозлобяването и т. н. Аскетизмът не е цел сам по себе си, а средство за самоотречение и усъвършенстване на духа и единение с Христа. Той цели чрез потискането на плътта да даде простор на духа, чрез заглушаването на воплите на животинското да даде възможност на човека да чуе гласа на съвестта, чрез погасяването на страстите да запали в него добродетелите, чрез укротяването на инстинктите на звяра да прояви и проясни Божия образ, чрез понасянето на доброволни скърби - да го научи да понася и принудителните. С една дума, аскетизмът има за цел да помогне на подвижника да се освободи от стария човек с неговите страсти и похоти, за да приеме новия. “Макар външният ни човек и да тлее, но вътрешният от ден на ден се подновява” (2 Кор. 4:16); плътта е силна с немощта на духа и живее от неговата смърт и духът се усилва за сметка на плътското начало - извисява се и расте от неговото притеснение и умъртвяване (Гал. 5:17).

“Авва Даниил казвал, че колкото се угоява тялото, толкова се изтощава душата, и напротив - колкото повече се изтощава тялото, толкова повече укрепва душата.”²⁷

“Монахът се учи да умъртвява не тялото, а страстите”. “Нищетата, скръбта, тежобата и постът - ето работните оръдия на монашеския живот, а венецът му е смиреномъдрието.”²⁸ “Монашеството е всякогашно принуждаване на естеството и неотслабващо опазване на чувствата”²⁹, а “знамението на монаха - по думите на авва Пимен³⁰ - се познава в изкушенията.” “Ако искаш да имаш иночески дела - казва Варсануфий Велики (отг. 203), - трябва да възненавидиш изцяло (своето аз и света), за да се приближиш напълно (до Бога). Възмущавай се (от едното) осиновяване, за да поучиш (другото) осиновяване. Спри да изпълняваш желанията и изпълни желанието. Узвзявай сам себе си и лекувай сам себе си. Умъртви себе си и оживи себе си. Забрави сам себе си и познай сам себе си.” И така аскетизмът, имайки основание в Евангелието, с всичките му проявления произтича от природата на човешкия дух: духът се освобождава от оковите на плътта, като заключва същия този надзирател - плътта - в окови, поробва я и я умъртвява.

Единно по същество, във външното си устройство монашеството се проявява по различен начин. “Цялото монашеско житие се съдържа в три главни устройства и видове подвиг: или в подвижническо уединение и отшелничество; или в това, да се съблюдава безмълвие с един, или най-много с други двама, или накрая в това търпеливо да се пребивава в общежитие.”³¹

Отшелничеството се състои в това - далеч, в пустинята човек да се подвизава сам. Основател на този начин на живот бил Антоний Велики (краят на III век). Безмълвието с един или двама, наричано среден царски път, представлява живот с един или двама сподвижници. Човек винаги има необходимост от присъствието на сподвижник. “Аз пожелах - казва за себе си Василий Велики³² - да

си намеря някой брат, който е избрал този начин на живот, за да преплувам заедно с него бързо преминаващата вълна на този (монашески) живот.” За основател на безмълвното жителство, на скитското монашество се смята свети Макарий Велики (IV век). Общежителното монашество се състои в това, че цяло общество подвижници работи за Христа под ръководството на общ наставник - игумена на обителта, подчинявайки се един на друг, понасяйки взаимните тегоби и приемайки, че всичко, което се изисква от телесните потребности, е общо. Учредител на общежителното монашество бил преп. Пахомий Велики (IV век). Но освен тези чинове съществува още един особен вид монашеско устройство - четвърти, или строго казано, също такъв вид общежително и скитско монашество, но усъвършенстван от практиката, с пълно и строго прилагане на обета на послушание спрямо избрания старец. Това особено устройство е старчеството.

“Има три степени при преуспяващите във възходането към съвършенство: очистителна, просветителна, тайнствена или деятелна. Първата е присъща на начинаещите, втората - на съвършените. Възхождайки поред по тези три степени, подвижникът пораста до Христовата възраст - до състояние на мъж съвършен, до пълната възраст на Христовото съвършенство”³³ (Ефес. 4:13). Ако имаме пред себе си начинаещ подвижник, кое от посочените устройства би било за него най-добро?

Устройването на всяко нещо, било то християнско или нехристиянско, трябва да оправдава себе си. Като мярка за оценката му служат: а) целта, към която е обърнато, и б) степента на постигането на тази цел с негова помощ. Колкото е по-висока целта - идеалът, на който служи то, от една страна, и колкото по-добре в сравнение със сродните нему начини на устройване отговаря на тази цел, от друга страна, толкова е по-ценно и превъзхождащо. Всички посочени видове монашеско устройство имат една висша цел - постигане на царството Божие, всички те се основават на Евангелското и Апостолското учение и във всички тях е имало подвижници, угодили на Бога и просияли със святост и духовни дарове. Целта им е била една и от тази гледна точка между тях няма разлика. Но ако разгледаме и сравним посочените монашески устройства откъм тяхната приложимост към силите на човека, ще открием, че според учението на Светите отци аскети най-добро за начинаещия е старчеството. Първото - уединеното пустинножителство - от самото начало е неудобно за него, първо, защото то изключва духовния ръководител, толкова необходим, както ще видим, за духовния живот; и второ, защото за начинаещия, който не е претърпял скърби и не се е очистил от страстите, е преждевременено. Светите отци оприличават пустинножителството с Христовото разпъване на кръста, а съвместния живот с други - на страстите Христови, и казват³⁴ : “Както преди кръста нашият Владика Иисус Христос е претърпял много тегоби и унижения, и чак след това възлязъл на кръста, така също никой не може да достигне свято и съвършено успокоение, ако преди това не състрадава на Христа и не претърпи всичките Негови страдания, както говори и Апостолът: *Само ако с Него страдаме, за да се и с Него прославим*” (Рим. 8:17). Светите отци не съветват немощния, обладан от страсти начинаещ да встъпва и в общежително монашество. Но те съветват да се избягва животът в общност не поради това, че той не е полезен - това е най-полезното монашеско устройство. Свети Василий Велики трудно намирал думи, за да възхвали висотата и величието на подобно житие, също той

показал и всички предимства на монашеското общежитие³⁵, където подвижниците по-удобно могат да изпълняват заповедите, (например заповедта за любов към ближния), по-добре могат да опознаят своите достойнства и недостатъци (“Сред множеството братя по-добре се познава душевното устройство и състояние”³⁶). Могат, първо, все повече и повече да преуспяват (“Както конете в своя бяг се стремят да изпреварят един друг, така и в доброто братство един подбужда другия”³⁷) и второ, да се поправят, да разменят взаимно дарования и услуги и т. н. Но при все това общежитието изисква огромно търпение и известна вече степен на съвършенство, което все още не може да се очаква от начинаещия. В общежитието освен на настойника той трябва да се подчинява на цялото братство и на най-последните от него, да търпи от всички досада и безчестие, като мисли за себе си, че е нищо. Всичко това не е по силите на немощния и търпението, което веднага и изобилно се изисква от него, тепърва трябва да бъде постепенно възпитано. Освен това в общежитието той може да бъде или съвсем без ръководител, тъй като манастирският игумен, който има под свое ръководство много братя и съвместява освен пастирски и други, например стопански задължения, понякога може да не бъде ръководител, или пък може да има много ръководители.

Измежду горепосочените видове монашеско устройство Светите отци възхваляват третия вид - средния, царския път - сподвижничеството с двама или трима (“по-добре двама, нежели един” - Екл. 4:9), като не изискващ голямо търпение, чуден и най-отраден, но и това устройство не предполага непременно, както и общежителното, един-единствен, постоянен и опитен духовен ръководител. Пълно приложение на духовното ръководство ние намираме едва в последния, четвъртия вид монашеско устройство - в старческото устройство. Старчеството предполага един постоянен, опитен духовен ръководител - старец, който е пастир на ученика си, от ученика като че от някакъв материал, чрез своето ръководство той прави съсъд, вместиращ Бога, възвръща и довежда послушника при Бога. Според пълното прилагане на духовното ръководство и по своя ясен, бърз и най-добър отговор относно целта на монашеския аскетизъм старческото устройство е най-добро от всички видове; старческото пастирство е за ученика онова благо иго и леко бреме, които дават покой.

Нека отначало да видим нужно ли е и доколко е нужно ръководството в духовния живот, а след това ще преминем и към самото устройство на старчеството.

ГЛАВА II

Необходимост от ръководство на духовния живот.

Избор на ръководител и пълно предаване на неговата воля.

*Който вас слуша, Мене слуша.
(Лук. 10:16)*

*Прелъстиха се уповаващите на самите себе си и решиха,
че нямат нужда от ръководител.
(Лествица, сл. 1, поуч 7)*

Необходим ли е ръководител в духовния живот на ревнуващия за своето спасение начинаещ подвижник? Наистина не може ли той сам да върви по пътя на съвършенството без ръководител, воден само от словото Божие и евангелските указания? Та нали в словото Божие е посочен образът на съвършенството, посочен е и пътят към него; освен това в историята на християнското подвижничество има такива примери, когато подвижниците, твърдо решили да вървят по пътя на подражание на Христа, сами, без видими ръководители и водени само от Бога са преуспявали: такива са например Павел Тивейски, Антоний Велики, Мария Египетска и други. Вярно е, че образът на съвършенството и пътят към него (изпълнението на заповедите) са посочени от Христа в Евангелието, но не бива да се забравя, че човек остава винаги човек: искреното, дори и най-горещо желание не може веднага да го промени, той е така немощен, своеволен и сляп, че се нуждае от странична и постоянна подкрепа, от одобрение, принуда, подробни указания по пътя и т. н. Не бива да се осланяме на примера на преуспелите самотни подвижници. “Ако на някой от достопочтените отци - казват преподобните Игнатий и Калист, - им се е случвало и без подвига на послушанието да постигнат Боготворно безмълвие и съвършенство по Бога, това става по особено Божие откровение, и то много рядко. А истина е, че което става рядко, както пише нейде, то не е закон на Църквата, както е истина и това, че една лястовичка пролет не прави.”³⁸ Тези хора “чудесно, по Божието усмотрение, специално са били призовани към такъв (уединен) живот, който подобава само на съвършените и безстрастните и изисква ангелска твърдост”³⁹.

Такива хора - силни Божии избраници, при които словото се покрива с делото: твърдото намерение е изпълнение, покаянието - спасение, са изключение. Може ли това изключение да бъде неотменно правило за начинаещия? Смята ли той, страстният и немощният, себе си за толкова силен, както тези избраници Божии? Ако очаква чудо за себе си, с това само изкушава Бога. И Светите отци, и опитните аскети учат за нуждата от духовен ръководител и за необходимостта от предварителна християнска педагогика за начинаещия монах.

Това е съвсем естествено: човек не се ражда точно определен веднъж завинаги, не - той има само зародиш на своето бъдещо “аз”, и телесно, и духовно той отначало е младенец и трябва да премине някои степени на възрастта по тяло и дух, за да достигне до състояние на мъж съвършен, до пълната възраст на Христовото съвършенство. “Монашеският живот е изкуство на изкуствата и наука на науките”⁴⁰ и изисква както всяко изкуство, занаят и наука първоначално обучение при познавачи и майстори. “Както за желяещия да изучи езика на някой народ не е достатъчно сам да си бъде наставник, но се учи от сведущи хора и по такъв начин се научава да говори като чужденец: тъй, мисля, и този живот, понеже не следва естествения път, а отстъпва от него поради своята необикновеност, никой не може да изучи до съвършенство освен под ръководството на някой опитен в него... Защото този начин на живот не е така прост, че при нужда да можем да се доверяваме на собственото си съждение кое е полезно за нас. Решимостта да се опитат неизвестни неща не е безопасна... И в науката за лекуването на душите - любомъдрието - имаме пълната възможност да се научим от онзи, който с дълговременен и продължителен опит е придобил навик в нея. Младостта в

повечето случаи и във всяка работа е ненадежден съветник и не е лесно да се намери човек, който добре да изпълни някое достойно дело, ако не призовава за съвет старостта. Колкото по-висока от всички останали занятия е поставената от нас цел, толкова по-внимателни трябва да бъдем: тук липсата на разсъдителност касае самата душа и има опасност да се понесе такава загуба, която се състои в изгубването не на някакви блага, а в гибелта на самите нас и във вреда на собствената ни душа... И така преди всичко трябва да се погрижим за това да си намерим ръководител по този път, за да не тръгнем поради неопитност по някакви нови непроходими и отклоняващи се от истинския път пътеки.”⁴¹ Пътят на допитване до другите е оправдан с много примери. “Как ще мога (да разбера), ако някой не ме упъти?” - пита велможата дякон ап. Филип (Деян. 8:31); призваният апостол Павел е изпратен за поучение при Анания (Деян. 9:6) и след успешна проповед се съветва с Апостолите: “Да не би да тичам - казва той, - или да съм тичал напразно” (Гал. 2:2). И Светите отци подвижници, дори най-великите от тях, като Антоний Велики, Макарий Египетски, Пахомий Велики, Иларион, Сава и други, предварително разпитвали за пътищата, съветвали се и се покорявали на други наставници. Те, както се изразява свети Атанасий Велики за Антоний Велики, подобно на мъдри пчели събирали за себе си духовен мед при други подвижници, трупейки го в сърцето си като в кошер. “И да се питат другите, свети Антоний смятал за толкова спасително дело, че и по-късно самият той - учителят на всички, се обръщал с въпроси към някой свой преуспяващ ученик. Така, когато получил от император Констанций покана да посети Константинопол, запитал ученика си Павел Препростия дали да иде, или не. И след като Павел му казал: “Ако идеш, ще бъдеш Антоний, а ако ли не - ще бъдеш авва Антоний”, той останал.”⁴²

Необходимостта от ръководител за начинаещия се обуславя и от самата невъзможност да се види в истинска светлина, безпристрастно да познае себе си и сигурно да се усъвършенства. Работата е там, че подвижникът трябва да води борба със самия себе си, “не от външния враг трябва да се боим: нашият враг е заключен в нас самите... Наистина човек трябва да разсече себе си на две.”⁴³ Едновременно наблюдател и предмет на наблюдението, съдържащ в самия себе си и врага, и приятеля, начинаещият подвижник не може сам да различи кое е “наше и кое - от нашите неприятели” - неговото самолюбие често побеждава благата воля, сладостта на страстите пленява душата и той, стъпвайки на пътя на самооправданието и сделките със съвестта си, сам не забелязва своето самопрелъстяване и самоизмама. Психологията и опитът достоверно свидетелстват, че другите хора по-ясно виждат нашата душевна нагласа и че на страничния наблюдател е присъщ по-обективно-безпристрастен поглед върху нас. Питаме: може ли болен човек, какъвто е и трябва да осъзнава себе си начинаещият, може ли болният да бъде едновременно и лекар на самия себе си? Може ли той точно да определи болестта си и ако може, което е съмнително - може ли безпристрастно да си предпише горчиви и парливи лекове, ако това е нужно за оздравяването му? Не. Опитът показва, че и безпристрастното, напълно вярно определяне на болестта ни, както и лечебните лекарства са дело на странични хора, на лекари специалисти. Та нали дори опитни и известни медици не лекуват сами болестите си, а се обръщат за рецепти към своите колеги. “Най-трудно е - казва свети Василий Велики - да

познаваш и цериш сам себе си, защото самолюбието е вродено в хората и всеки съди за себе си пристрастно. По-добре може да ни познава и лекува друг, защото онзи, който съди за другите, не е затруднен в истинското разпознаване от страстта на самолюбието.”⁴⁴ И тук ще добавим, че наш истински съдия може да бъде безкрайната доброта, а след нея - някой възроден грешник или светец, човек, преминал през изпитания, мъдрец. Това е така, защото душата съди за друга душа по своето родство с нея, чрез гласа, чрез думите, чрез мълчанието, чрез постъпките, чрез погледите. Добротата разбира от доброта, пряمودушието - от пряمودушие, благородството - от благородство и т. н. Истински можеш да знаеш цената само на онова, което си загубил и за което съжаляваш.

Ръководител е нужен и за всички подвизи на аскетизма, за упражненията в скърбите, лишенията и изкушенията, които са необходими за делото на духовното самоусъвършенстване. Немощният начинаещ не може сам да се справи с принудителните изкушения и да поема върху себе си доброволни. Неизкушеният начинаещ е подобен в дадения случай на необуздан див кон, който трябва тепърва да бъде обучен. “Конят, докато пасе с дивите животни в горите, е непокорен на хората. А когато го уловят, поставят му тежка юзда, за да го укротят и да се научи да ходи чинно и право. След това опитен ездач го упражнява, за да го направи способен за бран. Надява върху него въоръжения, имам предвид нагръдник и шлем, а преди да му поставят юздата, са я разтърсвали пред очите му, за да свикне с нея и да не се плаши. Обучен, той свиква с битката и още щом чуе тръбен звук, отдалеч усеща боя и сам се устремява срещу врага”⁴⁵ (Иов. 39:25). Освен това изглежда, че в делото на усъвършенстването и придобиването на добродетели повече, откъдето и да било, е нужна постепенна, равномерна, внимателна и непрестанна борба. Опитът показва, че начинаещият, често ревностен отначало, скоро отслабва от прекомерните усилия или поради тяхната недостатъчност. Днес той побеждава страстите, а утре поради слабост или бездействие допуска страстите да пленят ума му и им се подчинява; днес той умерено подтиква природата си към добродетел, а утре преминава, да предположим, извън пределите на умерените усилия; но и в отслабването на подвига, и в чрезмерния подвиг се крие зло, защото добродетелта се заключава не в излишеството, а в умереността. (“Само умереното дело е безценно” - свети Исаак Сирин, сл. 150). И Светите отци аскети възхваляват този подвижнически живот, който е подобен на малък, но постоянно течащ и непресъхващ ручей, казва един от руските старци - Амвросий Оптински⁴⁶. “Както листото отначало бива винаги зелено, свежо и красиво, а след това постепенно изсъхва, пада и накрая го пренебрегват и тъпчат - казва авва Доротей (поуч. 5), така и човек, от никого неуправляван, отначало винаги има усърдие за подвизи, но след това усърдието му малко по малко охлажда и той, като няма никого да го наставлява, да го поддържа и възпламенява в стремежите му (подобно на листото), неусетно изсъхва и пада”. Значи отново е нужен отец ръководител като регулатор на подвижничеството. Накрая особено е необходим духовен ръководител във втората степен на съвършенство на подвижника, при преминаването от деятелен към съзерцателен живот. След очистването от страстите духът се извисява нагоре и при своя полет той лесно може да попадне във властта на въздушния княз, в мрежите на врага на спасението, може да изпадне в така наречената прелест, да остане в нея и дори да загине; и, разбира се, колкото е по-високо извисяването,

толкова по-опасно е падението. “Който е сам, леко се побеждава от врага, седящ на Божиите пътища, и горко нему, когато падне, защото няма човек, който да го повдигне.”⁴⁷ Свети Иоан Касиан например разказва за стареца Ирон, който петдесет години прекарал в пост, трудове, бдение и молитва, учудвайки всички със строгостта на подвижите си, но след това, когато си решил да остане сам със своя разум и воля, сметнал сатаната за ангел и по негово внушение се хвърлил в кладенеца, надявайки се, че ангелите ще го възнесат на ръцете си, и се наранил така, че на третия ден след като го извадили от кладенеца, починал.⁴⁸ Свети Касиан също споменава и за един мъж, който приемал откровения от беса, виждал светлина в килията си и бил подучен да принесе в жертва сина си, което впрочем не станало. Други двама ревнителите на подвижничеството тръгнали през пустинята с надеждата, че Господ ще ги прехрани, но единият без храна загинал, а другият едва се спасил от глад, като приел храна от диваци. Изобщо в животоописанията на подвижниците се посочват много случаи на прелест. Например в пролога от 9 януари и др. Да предпази от козните на дявола и от прелестта и да насочи правилния полет нагоре може само духовният ръководител. Затова именно всички отци решително заповядват да не се пристъпва към съзерцателен живот без помощта на знаещи, преминали по този път ръководители. “Ако видиш някой млад, по своя воля възхождащ на небето, удръж го, защото ще има полза от това (да го удържиш).”⁴⁹

“И така, ако ние искаме да напуснем Египет и да бягаме от фараона, то и на нас е необходим някой ходатай като Моисей, който, намирайки се посред деянието и видението, да въздига ръце за нас към Бога.”⁵⁰ Подкрепяйки духовното ръководство от други, Светите отци рисуват цялата пагубност на самостоятелния, самочинен живот. Така, привеждайки думите от Соломоновите притчи: “Дето няма управа, народът отпада, а дете има много съветници, благоденства” (Притч. 11:14), авва Доротей пита: „На какво учи това място в Свещеното Писание? То ни увещава, казва той, да не разчитаме на самите себе си, да не се смятаме за разумни и да не вярваме, че можем сами да управляваме себе си, защото имаме нужда от помощ и се нуждаем някой да ни наставлява по Бога. Няма по-нещастни и по-близки до гибелта от хората, които нямат наставник по Божия път. Дето има много наставници, народът благоденства. Защото, когато ние се държим за своята воля и следваме нашите оправдания, тогава, вършейки наглед добро дело, сами пред себе си разпъваме мрежи и дори не знаем как ще погинем... Аз не познавам друго падение за монаха освен това, когато той вярва на своето сърце. Някои казват, че от едно пада човек, други - от друго, а аз, както вече казах, не познавам друго падение, освен това човек да следва самия себе си. Няма нищо по-опасно и нищо по-пагубно от това.”⁵¹ “И кой ще изброи всички падения на онези, които не искат да приемат ръководството на Богоугодните мъже?”⁵² “Възможно ли е за тоя, който живее иначе, т. е. без ръководител, самоугодно и самоволно да си мисли, че живее Божествен живот - питат преподобните Калист и Игнатий. - Съвсем не.” И преп. Иоан Лествичник казва⁵³ : “Както онзи, който върви без водач, лесно се отбива от пътя и се изгубва, така и самоволно преминаващият през монашеския живот лесно погива, дори и да познава цялата мъдрост на света.” Свещеномъченикът Петър Дамаскин, след като прочел книгите на Писанието и

творенията на много отци, разсъждавайки за хората през всички векове, безкрайно различни по възраст, положение и звание, и размишлявайки за участва им, ги дели на два вида: на спасявани и погиващи - и си задава въпроса коя е причината за това и къде е началото на нашето спасение или на нашата погибел? “След дълги трудове и съкрушения открих - казва той - следното разсъждение при Светите отци: *начало на всяко благо и на всяко зло е даденият на човека разум и волята според разума. Началото на спасението е да остави човек своите желания и разбираня и да твори Божиите желания и разбираня.* Преди закона, в закона и в благодатта има много спасявани, защото те са предпочели разума Божи и волята Му пред своите разсъждения и желания; и пак през всичките времена много погинали има, защото те са предпочели своите желания и разбираня пред Божиите. А волята Божия (в частни случаи) не може да се познае иначе освен чрез разсъждение, и не чрез своето разсъждение а чрез утвърденото от питането на онези, които имат дар на разсъждение и са опитни. Само по такъв начин узнаваме какви дела иска от нас Бог. Ако пък не правим така, не ще можем никак да се спасим. Иначе и това, което почитаме за благо, не е на добро - или защото е ненавременно, или защото не е нужно.”⁵⁴ И така Светите отци, разглеждащи немощта на начинаещите, побеждавани от страстите, сиреч от гнева, яростта, тщеславието, завистта, самомнението и други (според Исаак Сирий, сл. 55, “пустинята приспива страстите, но не ги изкоренява”), и многото различни прелести на врага, които следват самоволното желание, забраняват пустинното житие (“не съветват да се вижда дори и следа от безмълвие”⁵⁵), привеждайки свидетелство от Писанието: горко на самия, който изпадне в униние или сън, или леност, или отчаяние и няма кой да го повдигне.⁵⁶ И желаещият да върви по пътя на съвършенството, но подминаващ наставленията и указанията на опитните по самонадеяност или самоволие, не противоречи ли така от първата си крачка на себе си, на своята цел? Не е ли тази самонадеяност все същата гордост, която самоотвержено възнамерява да съкруши в себе си начинаещият подвижник? Преп. Варсануфий Велики (отг. 61) направо, решително казва: “Който иска напълно да познае пътя, но не върви заедно с друг, който го познава съвършено, никога няма да достигне небесния град.” “Бог чрез Божественото Писание и Отците ни е посочил пътя към спасението, като е казал: попитай баща си - и той ще ти обади, старците си - и те ще ти кажат” (Втор. 32:7). Привеждайки същите думи от Второзаконието, свети Йоан Касиан казва: “Очевидно Господ никому не открива пътищата на съвършенството освен на онези, които са ръководени към това от духовни отци.”⁵⁷

Какво е по-добре: да имаш един или много ръководители? Светите отци подвижници съветват да имаме един постоянен духовен ръководител. “Не всеки трябва да се пита, а един, на когото е поверено управлението и на други... защото не всички могат да ръководят други... Онези, които живеят в мир с тебе, нека бъдат мнозина, но съветник да ти бъде един от хилядата (Сир. 6:6).”⁵⁸ Един постоянен духовен ръководител може по-добре да познава питащия и да му помага. Така че народната пословица “Много баби - хилаво дете” има основания.

Духовното ръководство в християнската църква не се проявява в един вид. Най-обширният и повсеместен вид пастирство е църковното: от една страна епископите и свещениците, а от друга - миряните. Вторият и третият вид

пастирство се осъществяват в монашеския живот - това е манастирското настоятелство и отчеството, или старчеството. И тук с Божието произволение се възлага на едни ръководители отговорността за душите на поверените им братя, а други се поверяват на духовно ръководство (да се ръководи, значи да се вземе инокът за ръка и да се води към спасението). Второто правило на двукратния (или първо-втори) Цариградски събор за ръководството като съществена потребност на монашеството гласи: “По никой начин да не се позволява никому да се удостоява с монашески чин без присъствието на лице, което трябва да го приеме при себе си на послушание, да началства над него и да се грижи за душевното му спасение.”

Как и къде да намерим духовен ръководител? На всеки ли може да повери себе си онзи, който търси съвършенство и няма духовен ръководител? Очевидно не. “На добрите учители - казва Василий Велики - и уроците им са добри, а на лошите, разбира се - лоши. Ако повериш себе си на мъж, украсен с много добродетели, ще станеш наследник на благата, които той притежава”⁵⁹, и “общуването със светци признавам за най-полезно” (т. 6, пос. 8). Живият пример неотразимо въздейства върху хората, следователно, когато живееш с някой добродетелен и съвършен, и ти сам неусетно за себе си усвояваш качествата на съжителя си. На въпроса на ученик: “Какво да правя, отче, та да имам страх от Бога?” - един опитен старец, Паисий, отвърнал: “Иди и живееш с човек, който има страх Божий, защото той ще те научи и тебе да имаш страх Божий.”⁶⁰

“Сближавай се с праведни - казва преп. Исаак (сл. 7) - и чрез тях ще се приближиш до Бога. Общувай със смирени - и ще се научиш на нравите им. Ако да наблюдаваш такива е полезно, то колко по-полезно е учението от техните уста?” “Този, който върви по стъпките на светостта, може да се приобщи към нея... Както от един горящ светилник пламъкът се предава и на другите светилници, които го докосват (и светлината на първия не намалява, въпреки че се предава на други), така и светостта на този живот приемствено се разпространява от преуспяващия върху приближаващите се към него, защото истинно е пророческото слово, че онзи, който общува с преподобни, непорочни и избрани, сам става като тях (Пс. 17:26-27).”⁶¹ И затова Светите отци аскети съветват разсъдливо и внимателно да се избира наставник.

“Ако пък слепец слепеца води, и двамата ще паднат в ямата” (Мат. 15:14; 10:25). “Мнозина от старците - казва свети Иоан Касиан - наместо полза донесат вреда, наместо утешение - водят до отчаяние питащите, и това се подкрепя от примерите” (Събесед. 2, гл. 10). “*Не всеки, който е стар на години, вече е способен да ръководи; но този, който е достигнал безстрастие и е приел дара на разсъдителността*” - казва претърпелият много вреда от неопитни старци свети Петър Дамаскин.

“Не пред всеки човек откривай своите помисли - казва свети Ефрем Сирин, - а само пред онези, за които узнаеш, че са духовни.”⁶² “Не всеки, който дава съвет, е достоен да му се довериш, а само такъв, който преди това сам добре се е разпоредил със свободата си” - свети Исаак Сирин, сл. 78. “При избор на старец не насочвай вниманието си към такъв, който е побелял поради преклонна възраст - казва авва Исая, - а към такъв, който е побелял от познание и духовен опит, за да не получиш и ти вреда и да не се размножат страстите ти”⁶³.

И така, “преди да встъпим на пътя на този живот (ръководения живот), ние трябва да разгледаме, изпитаме и, така да се каже, да изкушим кърмчията, за да не попаднем наместо на кърмчия на обикновен гребец, наместо на лекар - на болен, наместо на безпристрастен - на човек, обладан от страсти, наместо в пристан - в бездна, и така да намерим сигурна погибел.”⁶⁴ За да се предотвратят грешките при избора на старец, Светите отци посочват добродетелите и признаците, които трябва да притежава добрият ръководител. Лествичник в Слово към пастира нарича ръководителя лекар, учител, притежаващ книга, написана в сърцето, и не от човек научен, безстрастен, в Бога живеещ и т. н. “Правомислието и опитността на наставника могат да се разпознаят по това - казва свети Антоний Велики - съгласно ли е словото му със словото Божие.”⁶⁵ Свети Григорий Нисийски посочва като признаци на опитния мъж *любомъдрието, безстрастието и одушевената дейност в добродетелта* (т. 7, стр. 389); Василий Велики - *непогрешимостта, познаването на Светото Писание, безстрастието, любовта и други* (т. 5, стр. 45). “Не всички - казва свети Григорий Синаит - трябва да питаме, а един, на когото е поверено управление и на други, който блести с живота си, бидейки беден, обогатява мнозина, както е казано в Писанието (2 Кор. 6:10), който притежава Божествена мъдрост (1 Кор. 12:10), именно мъдрост от Духа, разделяща доброто от злото с меча на словото... Не е малък труд да се намери ръководител, незаблуден нито в делата, нито в словата, нито в ръзсъжденията.” Не е малък труд, ще допълним думите на Синаит, да намерим такъв съвършен ръководител, защото такива съвършени подвижници са малко, а не защото е трудно да ги различим и отделим сред другите. Когато коренът е свят, тогава и клоните са свети - вътрешното съвършенство се проявява неволно и външно, любвеобилната и съвършена душа става видима и за другите. “Съвършената душа - казва свети Антоний Велики⁶⁶, - която наистина е умна и добродетелна, се проявява в погледа, походката, гласа, усмивката, разговорите и държанието му. В нея всичко е променено и е приело благообразен вид.” “Онзи, който има лоши помисли - казва преп. Никита Стифат⁶⁷, - прави мрачен и печален израз на лицето си; *а онзи, който отглежда благи и безсмъртни кълнове в сърцето си, има радостно и усмихнато лице. Оттук и за всички, които виждат доброто, е явно кой се намира още под игото на нечистите страсти и кой се е освободил от това иго чрез закона на Духа.*” Може да се каже, че не само които виждат доброто, но и които виждат лошото, по противоположност веднага познават свободния от страсти човек: те безсъзнателно чувстват в него враг и го ненавиждат като светлина, която неволно показва и изобличава тяхната тъма, не можеща да стане светлина. Така фарисеите ненавиждали Христа и Го гонели именно затова, защото Той като светлина Сам по Себе Си, с живота Си неволно показвал тъмните им дела и бил за тях жива съвест.

Човекът полага печата на своето вътрешно “аз”, печата на своята индивидуалност върху всичко. Опитният поглед, както е известно, дори по почерка на перото съди вярно за характера на пишещия. Щом можем дори по дреболии да разпознаваме посредствеността, толкова повече можем да различим необикновените, открояващите се в тълпата хора. Те създават около себе си някаква особена атмосфера и е достатъчно да се приближим към тях, да ги погледнем, за да открием това, което ги отличава. “Както скъпоценното миро -

казва свети Теодор Едески⁶⁸, - макар и да е затворено в съсъди, прави благоуханен въздуха на жилището и изпълва с приятни усещания не само онези, които са наблизно, но и стоящите далеч от него, така и благоуханието на добродетелната и боголюбива душа, издавано с всички телесни сетива, на всички, които виждат това, показва скритата вътре добродетел.” “Както ухаещият на благовонни аромати бива издаван от тях дори и против волята му, така и носещият в себе си Духа Господен се познава по думите му и по смирението.”⁶⁹ И така доста вярно от пръв поглед може да се определи съвършеният старец и по външния му вид. Иоан Лествичник така описва старците, които е виждал в Египет⁷⁰: “Видях украсени с ангелоподобна белота, които са постигнали състояние на най-дълбока незлобливост и премъдра простота, доброволна и посветена на Бога. Защото както е двойствен лукавият човек: един е по външност, друг - по сърдечно разположение, така простият не е двойствен, а е нещо цялостно. Простотата на тези старци не бе безразсъдна и несмислена, както при старите хора в света, които наричат изкуфели. На вид те винаги бяха кротки, приветливи и весели; и словата, и нравите им бяха без преструвки, непринудени и искрени, което при малцина се среща; а вътрешно, в душата си, те като незлобливи младенци, дишаха с Бога и своя наставник, и на бесовете и страстите гледаха с твърдото и строго око на ума.” Следователно не е трудно да познаем съвършените и опитни старци, но при избора трябва да се ръководим още и от своята душевна полза, т. е. за критерий трябва да ни служи нашата болест, ако поне малко от малко сме познали себе си. “Ако ти си дошъл - казва Иоан Лествичник - при непознат лекар и в неизвестна лечебница, дръж се така, сякаш само минаваш оттам; а междувременно тайно наблюдавай живота и духовната опитност на живеещите там. А когато от силите на духовните художници и служители усетиш полза за недъзите си и особено ако намериш сред тях онова, което трябва да се търси, т. е. лек против душевната надменност, тогава вече пристъпи... и разкъсай пред тях, разкъсай хартията на своята воля.”⁷¹

*“Според качеството на нашите страстите трябва да разсъдим на кой ръководител да се поверим за подчинение и според това именно такъв да изберем. Ако ти си невъздържан и склонен към плътска похот, нека те обучава подвижник, неумолим по отношение на храната, а не чудотворец и такъв, който е готов да приема всички и да ги гощава на трапезата. Ако си високомерен, нека твой ръководител да бъде човек суров и неотстъпчив, а не кротък и човеколюбив. Трябва да се търсят ръководители, които съответстват на нашите недъзи.”*⁷² Трябва да се отбележи, че Светите отци посочват идеалните черти на старците, съветват да избираме сред съвършените старец според сърцето си, но такива ръководители има малко. Какво да се прави, ако няма подобен съвършен наставник? Светите отци казват следното за подобен случай: “С молитва и сълзи изпроси от Бога да ти прати ръководител безстрастен и свят.”⁷³ “Ако живееш в общежитие, помоли се усърдно на Бога, за да ти покаже човека, който би ти станал добър пастир; защото по-добре е да се наричаш ученик на ученика, отколкото да живееш самоволно и да сбираш безполезните плодове на своята воля.”⁷⁴ Важно при търсенето е искреното желание да узнаем Божията воля, молитвата към Бога и пълното доверие към това, което ще чуем, като към израз на Божията воля, а ръководител винаги ще се намери.

“С голяма загриженост и внимание търси ръководител и ако по Божия благодат намериш, а като търсиш, непременно ще намериш...”⁷⁵ “Ако някой иска истински - казва авва Доротей, - с цялото си сърце да изпълнява волята Божия, то Бог никога не ще го остави, а всячески ще го настави според Своята воля. Наистина, ако някой повери сърцето си на волята Божия, то Бог ще просвети и малко дете да му я посочи.

Ако пък не иска искрено да изпълнява Божията воля, и при пророк да иде, Бог и на пророка ще внуши да му отговаря съобразно с развратеното му сърце, както е речено в Писанието: “Ако и пророкът се измами и каже дума, Аз Господ измамих този пророк” (Иез. 14:9 - по слав. текст; поуч. 5)” “И това е дивно - казва преосв. Теофан⁷⁶ - че на искрено търсещия спасение винаги се дава истински ръководител. И ръководителят, какъвто и да е той, винаги дава точно и вярно ръководство дотолкова, доколкото ръководимият му се поверява с цялата си душа и вяра. Сам Господ вече пази такъв ръководим... Моли се, и Господ ще ти посочи ръководител. Повери се на ръководителя, и Господ ще го научи как да те ръководи.”

“Сродните ще се намерят” - казвал оптинският старец отец Леонид, изразявайки с това, че Бог ще доведе при истински наставник онзи, който искрено и от цялата си душа търси спасение; а онзи, който желаейки спасение допуска в себе си и някакви човешки сметки, двоедушничи, не вярва, съмнява се и се самооправдава, такъв ще попадне при същия като него наставник⁷⁷. Магнитът привлича само подобните му желязо и стомана. “Защото не е несправеден Бог и не ще допусне да се прелъстят онези души, които с вяра и незлобливост смирено са се покорили пред съвета и съда на ближния”⁷⁸. “Господ ще извести достоен ръководител да те приеме и да носи твоите немощи. Преди две Години Господ ми каза, че ще дойдеш тук” - казва великият старец на ученика Йоан⁷⁹. Вярата никога и никъде не ще те посрами. Търси ръководител и ще намериш, ако съвършен наставник не намериш, то по волята Божия и недостоен ще ти бъде пастир. Господ ще го научи да даде потребното на сърцето ти, ала без духовен ръководител не може. За миряните такива Богоизбрани ръководители са пастирите свещеници, а за монасите - игумените или старците. “Ако си решил да се подчиниш на Христа, не се изоставяй, сякаш си негоден съсъд... а (така или иначе), като намериш наставник, повери му себе си напълно празен, пренебрегнал и отхвърлил всякаква своя воля, за да се окажеш подобен на чист съсъд и онова добро, което е вложено в тебе, да запазиш за своя похвала и слава.”⁸⁰ “Провери себе си с такова разположение - казва Василий Велики, - с каквото младенецът, измъчван от глад, се доверява на кърмилницата, която го вика за храна; или както човек, желаещ да опази живота си при опасност, се подчинява на онзи, който му протяга средство за спасението.⁸¹ Защото Богу е мило не онова, което се поправя по принуда, а онова, което се поправя по добродетел. Добродетелта е от произволение, а не от нужда”. “Възложи бремето си на раменете на друг и ще преплуваш тая велика бездна, подкрепян от ръцете на другите.”⁸² “Привържи обременената си ладия към кораба на отците ти, и те ще те насочат към Исуса, Който може да ти дарува смирение и сила, разум, венец и веселие.”⁸³

ГЛАВА III

Същността на старчеството, заветът между стареца и ученика. Старецът и неговото служение, любов към ученика, ръководство, съответстващо на природата и душевната нагласа на ученика и пастирството. Постепенното изкореняване на страстите и насаждане на добродетелите чрез: а) познаване на своите немощи; б) самоукоряване; в) благодарно понасяне на скръбните изкушения. Наградата на стареца. Примери на влияние и пастирство от страна на старците.

*Мъдрите старци са като масло за братята,
което помазва и укрепява душата.
(Свети Ефрем Сирий)*

Какво представлява старчеството? - Същността на старческото устройство се състои в това, че от подвизаващите се в скита или в общежитието братя се избира един, опитен в духовно-аскетическия живот и несъмнено благочестив инок за ръководител, духовен отец, старец. Доброволните ученици по всяко време се обръщат към избрания старец, откриват пред него цялата си душа, помислите, постъпките и желанията си, търсят съвети и вършат всичко само с негова благословия. Духовните чада се отказват от своята воля, мисли и разбирания, предават всичко това на стареца ръководител, като безусловно, безпрекословно и без съмнения му се подчиняват. Особеността на старческото устройство в сравнение с другите видове монашески живот, както вече казахме, се заключава именно в строгото и пълно прилагане на обета за послушание на духовния старец. “Дай кръв и приеми дух”, “остави своите желания и разбирания, за да изпълниш Божиите желания и разбирания” - ето духовното знаме на старчеството. Старецът става за ученика си ум, съвест и сърце, през което по естествен начин се разпределя, движи и обръща кръвта. Старецът е сякаш здрав дъб и около него се увиват и растат като слаби растения онези, които иначе могат да загинат от бурите и ветровете.

Старецът е кормчията на кораба. “Човешкият живот е море, по което ние, влезли в тялото си като в някакъв кораб, мислено плаваме и плаваме непрестанно: ден и нощ, в лошо време и в буря. Това море е бедствено, и не само бедствено, но и голямо, колкото трае продължителността на нашия живот, и толкова много страшни бурни вълнения се надигат в него от духовете на злобата, толкова пирати-демони ни нападат и се опитват да ни потопят, че трудно може да се опише (Пс. 58:15-16). Но да води бодро кораба сред подводни камъни, плитчини и бури, с очи, постоянно обърнати към небето, като се вглежда в звездите на истината и насочва по тях плаването, за да достигне безопасно до пристана на спасението - това е делото и служението на държащия кормилото ръководител.”⁸⁴

Същността и цялата сила на старческото ръководство - на старчеството, се състои в завета между стареца и ученика, според който пред лицето на Бога духовният отец - старецът, поема върху себе си ръководството на душата на ученика към спасение, а ученикът без страх предава изцяло себе си, душата и тялото си на наставника. “Ако спазиш моята заповед, а още повече Божиата, изповядвам, че отговарям за тебе в оня ден, когато Бог ще съди тайните на

човеците”⁸⁵ - казва старецът. “Като желязо на ковача се предавам на тебе, светейши отче, за подчинение”⁸⁶ - казвал послушникът Исидор на своя старец.

Пълното предаване себе си, отричането от своите воля, мисли и желания, съзнание за пълно невежество и умъртвеност⁸⁷ - ето главното, което се изисква от ученика, който желае да живее като пасом от стареца. Приемането, очистването и усъвършенстването на душата на ученика, решителното уверяване в спасението ѝ, отговорността за нея пред съда Божи - ето задълженията на стареца. Такива са главните условия на завета между ученика и стареца. Той е възможен само въз основа на християнската всеотдайна любов. Отричането от своята воля заради волята Божия (Мат. 16:24) не е ли израз на самоотвержената любов към Бога от страна на ученика, каквато е и майчинската грижа, състраданието и нравствената отговорност за него пред Бога: “Ако пък с нещо те е обидил или ти е длъжен, мини това на моя сметка” (Филим. 1:18), не е ли израз на същата самоотвержена любов от страна на стареца? Този духовен съвет и съюз не се скрепява с никакви писмени документи, но здраво се запечатва върху скрижалите на сърцето; невидим за хората, той е така очевиден за ученика и стареца, че те като в книга виждат и чувстват най-малкото нарушение и отклоняване от него, като я четат със сърцето си. Колко здрав и неразривен е този съюз, можем да съдим по следните два примера. Преп. Теодор Студит пише: “Един старец наложил епитимия върху ученика си за това, че онзи не изпълнявал заповедите му, и без да успее да я отмени, починал. След смъртта му ученикът търсил разрешение от наложеното върху него запрещение, но към когото и да се обръщал, никой не се осмелявал да изпълни молбите му и го отправял към по-висшестоящ. Накрая ученикът се обърнал към Константинополския патриарх Герман с молбата си, но нито патриархът, нито свиканият от него събор на архиереите, не могли да разрешат епитимията на стареца, за когото дори не се знае дали е имал свещенически сан.”⁸⁸

Друг пример. В пролога от 15 октомври се разказва следното: “Един сирийски послушник нарушил послушанието, наложено му от стареца, и като презрял запрещението, отишъл в Египет. Тук, в Александрия, след дълги и велики подвизи той изповядал Христа и след изтезания умрял като мъченик. Но когато християните погребвали тялото му, почитайки го вече като светец, на три пъти се случвало, че по време на литургия след възгласа на дякона: “Огласени, излезте”, ковчегът с мощите на този мъченик за всеобщо учудване се вдигал от мястото си и отлитал в притвора, носен от невидима сила, а след края на литургията пак сам по себе си се връщал в храма. Когато узнали причината за това явление, криещи се в това, че мъченикът е нарушил послушанието и е свързан с клетвата на стареца, поканили този старец да разреши своя послушник и ковчегът повече не помръдвал от мястото си. Следователно въпреки великите подвизи на мъченика, за да придобие венеца, било нужно още старческото разрешение.”

Някои ще запитат: за какво е това пълно подчинение на послушника към стареца, къде е свободата на нашата воля? Отговаряме: поради своята немощ човек не може изцяло и веднага да се предаде на Бога и да следва Христа. Той първо трябва да свикне да ограничава самолюбието, своеволието и произвола си и постепенно да отсича волята си чрез самоотвержено изпълнение на чужда човешка

воля заради Бога. За да може в замяна на своята да приеме Божията воля, той трябва отначало да възпита в себе си любовта и вярата чрез съвместен живот с човек, който вярва и обича Бога, да предаде своята воля и душа на душата и волята на стареца, за да ги предаде той пък на Бога. “Нашата воля - по думите на авва Пимен⁸⁹ - е медна стена между човека и Бога. Тя е като камък, противостоящ, съпротивляващ се и противодействащ на волята Божия. И само когато човек остави своята воля, той може да каже: “С моя Бог стена възлизам. Бог! - Непорочен е Неговият път” (Пс. 17:30-31). “Който иска да изпълнява своята воля, той е син на дявола... не се прелъстявайте от дявола и не следвайте (внушенията) на своята воля във вреда на себе си, никога не ще бъде по вашата воля, защото зло не ще изтребит злото”⁹⁰. Именно това иска ученикът - да разруши тази медна стена и да загърби своята воля с помощта на стареца. Защото “от много опити е доказано, че монасите никога не могат да погасят в себе си пламъка на гнева, печалите, нечистотите, не могат да придобият истинско смирение... ако не се научат преди това да подчиняват волята си на наставника”⁹¹.

И така подчинението на стареца не е отрицание на свободната воля на човека, както и служението на делото на нравственото съвършенство - следването на Христа, игото Му, истината, която ни прави свободни (Иоан. 8:32 и др.), така и подчинението заради Него, и особено на висок и съвършен дух - е подчинение на най-високите изисквания на своя собствен дух. Така иноците доброволно се предават в робство, за да бъде записано в залога им правото на свобода.⁹² Следователно тук няма притесняване на свободата, а притесняване на чисто животинския човешки произвол заради свободата на истинските Божии чада. Не тежкото робско чувство на ненавист лежи в основата на самоотверженото подвижничество, а свободната синовна любов към Отца - Бога. Та нали нравствената християнска свобода се заключава не в своеволието, а в самоограничението, както и политическата свобода не е в анархията, а в управлението.

Какво е старецът? Един атонски монах духовник бил запитан защо в днешно време са малко добрите старци. “Затова - отговорил той, - защото сега са малко добрите послушници, а първите стават такива чрез последните.”⁹³ И това е вярно: старецът е инок, преминал пътя на послушанието, а от послушанието станал старец - ръководител на другите. Че служението на стареца е продължение на послушанието, това показва и самото му избиране. Не той сам се натрапва и поема върху себе си званието старец, а както в древната християнска Църква общият глас на паството е избирал най-достойния за епископ или презвитер, така и старецът се избира от братята.” “Аз, струва ми се, бих захвърлил всичко и бих седял сам в килията, ала само ми се струва и ми се иска - това не е по моята воля” - казвал един руски старец.⁹⁴ Свети Иоан Касиан разказва, че в египетските манастири настоятелството се е поръчвало само на иноци, преминали опитно послушанието.⁹⁵

Самото название *старец* е буквален превод на думата *презвитер* (на гръцки **presvis** - най-стар, старец) и е присъщо на всеки пастир свещеник. Обаче не всички старци са били свещеници: при преп. Пафнутий Боровски (жит. от 1 май) в манастира имало около 700 братя, ръководени от старци, сред които нямало нито

един свещеник. И трябва да се каже, че откриването на помислите пред старците, за да се изпълни апостолското предание: “Изповядвайте си един другиму греховете..., за да се изцерите” (Иак. 5:16), не е изповед в същинския смисъл на това тайнство. Старецът не е духовник, макар че може и често да се явява такъв, а просто един опитен, приемащ откровенията инок, даващ съвет само на онзи, който се обръща към него.

Като става старец, избраният поема върху себе си най-труден подвиг - подвига на послушанието и огромната отговорност за душите, поверявани и поверяващи се нему. Към него се отнасят строгите думи на Йехова: “Душите им ще потърся от твоята ръка.” Той става отговорен страж на подчиняващите му се според апостолския завет: “Покорявайте се на наставниците си и бъдете послушни, защото те, бидейки длъжни да отговарят, бдят за вашите души” (Евр. 13:17). “Ако от Бога си получил дар да предвиждаш бурите, то предизвестявай за тях онези, които са заедно с теб на твоя кораб. Ако пък не правиш така, ще бъдеш виновен за крушението на кораба, защото всички с пълно доверие са възложили на тебе управлението му.”⁹⁶ “Ако и притежаващият слово, което е за полза, не го съобщава обилно, не остава ненаказан; то каква опасност мислиш, възлюбени, грози онези, които с деятелното си съдействие могат да помогнат на страдащите и не го правят? Избавен си от Бога? - избавяй и другите. Спасен ли си? - сам спасявай тласканите към смъртта. Изкупен си? - не се скъпи да изкупваш умъртвените от демоните.”⁹⁷ Самото пастирско служение на стареца, грижата за спасението на поверяващите му се, външното им управление и вътрешното им душевно благоустрояване трябва да се изразява (по думите на свети Теофан Затворник) в следното: усърдния насочвай възможно най-добре; в отпадналия възбуди ревност; отклонилия се настрани постави на нужния път; убития от мъка утеши и въодушеви; захваналия се с неподобаващи неща вразуми; ако пък някои са се скарали, примири ги; ако има обида, разсъди право; ако бедността угнетява, уреди помощ; ако не разбират нещо, разясни го; ако някого оборват страсти, посочи му как да се справи с тях. И така да е винаги - къде с дума, къде с дело, къде със строгост, с ласка, къде сам, къде заедно, като имаш едно предвид - “за да бъдете съвършени и цялостни, без никакъв недостатък” (Иак. 1:4). Старецът знае, че успехът на неговото служение зависи от неговото нравствено съвършенство: не толкова силна е неговата дума, колкото примерът на живота му и колкото по-високо стои в нравствено отношение, толкова по-голям успех има в служението си. “Ръководството чрез примера на делата - казва свети Григорий Нисийски, е много по-действено, отколкото словесното наставление: всяко слово, неподкрепено с дела, колкото и красноречиво да е поднесено, е подобно на бездушна изобразяване, на което само багрите и цветовете придават известна живост; а който изпълни и поучи, той велик ще се нарече в царството Небесно” (Мат. 5:19), той е наистина жив човек, цъфтящ от красота, действащ и движещ се.”⁹⁸ “Пастирът - по думите на светителя Тихон Воронежки - не е стълб, който неподвижно стои посред пътя и само показва посоката към града, а челен предводител на другите, отговарящ за другите и заради тях подлагащ се на нападения.”⁹⁹ Старецът учи на онова, на което вече сам се е научил: “Лекару, изцери се сам”; и лекарят е само ум, излекувал себе си и лекуващ другите с това, от което сам се е изцерил.”¹⁰⁰ “Голям

срам е за наставника - казва Йоан Лествичник - да се моли Бог да дарува на послушника онова, което той самият не е придобил.”¹⁰¹ Той трябва “да учи с дело”, “да не поставя за правило онова, което сам не е изпълнил на дело”¹⁰².

Сливайки се духовно с учениците, старецът потиска самолюбието и съгръва любовта в себе си. Колко се е разгорявала и как е горяла любовта към немощните ученици, можем да съдим от следните примери. Така един велик старец (преп. Варсануфий) още преди всяка молба от тяхна страна се молел за учениците си. “Аз и преди да ме помолите - им казвал той, - заради горящата в мен любов на Христа, Който е казал: “Възлюби ближния като себе си” (Марк. 12:31), не преставам ден и нощ да моля Бога да ви направи Богоносни. Аз като баща искам да включа децата си в светлото царско войнство, докато те самите не се грижат за това” (отг. 109). “Аз сладостно - казвал той на друг, който искал от него ходатайство пред Бога, - сладостно полагам душата си дори на смърт за тебе; ще ти кажа думите на Рут: “Не ме принуждавай да те оставя... само една смърт ще ме раздели от тебе” (Рут. 1:16-17, Отг. 57). “Състрадая - казал пак той на скърбящ и смутен от изкушението си ученик, - състрадая от цялото си сърце така силно, както никога, особено като си спомням думите на Апостола: “Кой изнемогва, та не изнемогвам и аз? Кой се съблазнява, та аз не се разпалям?” (2 Кор. 1:29). И още: “И кога страда един член, страдат с него всички членове” (1 Кор. 12:26). Ако и да не постъпвам апостолски, чувал съм, че Апостолът е заповядал да с радваме с ония, които се радват, и да плачем с ония, които плачат” (Рим. 12:15) (отг. 57).

Обилната и самоотвержена любов на стареца, естествено, търси да се прояви и се проявява именно в състраданието, споделената радост и помощта за всички, които се обръщат към него за съвет. Цялото му служение е проява на неговата любов. Старците свързват спасението на ближните със своето спасение и са готови заради помощта към ближните да търпят укори и хули. Защиатавайки се от завистливи одумки, старецът преп. Серафим Саровски казвал: “Да речем, че затворя вратата на килията си. Дошлите да потърсят утешение ще ме заклинат в Бога да отворя вратата и като не получат отговор от мене, с тъга ще си тръгнат въкъщи... С какво ще се оправдая тогава пред Бога на страшния Му Съд?”¹⁰³.

По отношение на забраната да се приемат идващите за съвет миряни (на старчеството се гледало като на нововъведение) старецът Леонид Оптински казва: “Ще пея Богу моему, докле съществувам” (Пс. 145:2). Какво искате? Елате, съдете ме, ако за това ви е дадена власт. Аз живея и ходя пред моя Бог, живея за ближните си, отхвърлил всякакво лицемерие и страх пред светския съд, не се страхувам от никой освен от Бога. Ако съвестта ми е спокойна, сърцето играе весело като на младенец, ако целият ми живот е бил един ден на служение на моя старец и на чадата ми во Христа - от какво да се страхувам?”

“И в Сибир да ме пратите, и клада да запалите и да ме хвърлите на нея, аз ще съм пак същият Леонид. Никого не викам при себе си, а онези, които идват при мене, не мога да прогоня. Мнозина, особено от простолюдието, загиват от неразумие и се нуждаят от духовна помощ. Как мога да презра въпиющите им духовни нужди?”¹⁰⁴

И старецът Амвросий пише в едно писмо: “... Мога ли да ви оставя, когато аз поради недостиг на разсъдливост съм презрял своето - душата и собственото си

спасение съм оставил на произвола на съдбата, опитвайки се да се грижа за душевната полза на ближните. Не зная има ли някой по-неразумен от мене? Бидейки крайно немощен с тяло и душа, захващам се с делата на силните и здравите душевно и телесно...”

В друго писмо той пише: “Честно казано, не би следвало да уча по-добрите от мен поради моето духовно непотребство; но ми е жал за тебе, когато виждам, че врагът ти досажда много със злите си клевети; и тази жалост ме побеждава и убеждава да ти обяснявам такива неща, които са по-високо от мене...”¹⁰⁵ Любовта към немощните братя подтиквала и затворниците да оставят толкова възделеното за тях молитвено уединение. Един от тях, Георгий, живял като затворник в Задонския Богородичен манастир в течение на 17 години († 1837 г.) казвал: “В какво утешение живях през дните на моето уединение! Бих желал да му посветя всяка минута от живота си, но жал ми е да ви откажа посещение. Без мен вие ще изпаднете в униние и сухост на душата и затова се убеждавам да пожертвам поне малко време за беседа с вас.”¹⁰⁶ Любовта отваряла устите на безмълвните и движела ръката им по хартията, принуждавайки ги да пишат. “Аз, възлюбени - казва за себе си “изкушеният в дела десни и леви” свети Исаак Сирий, - понеже съм изпаднал в юродство, не мога да запазя тайната в мълчание, но ставам несмислен за полза на братята, защото такава е истинската любов; тя не може да пази нещо в тайна от своите възлюбени” (сл. 38).

Самоотвержената, чиста майчинска любов¹⁰⁷ на стареца го кара да поема върху себе си дори непосилното. Когато един послушник (авва Доротей) молил великия старец да поеме греховете му, старецът отвърнал: “Ти ме молиш за нещо, което превишава силите ми, но ще ти открия мярата на любовта; поради привързаност към тебе поемам и ще нося бремето ти” (отг. 19, на Доротей)¹⁰⁸; “като мисля, че притежавал любов към Бога - състрадателния и милостив Владика - аз се решавам да кажа: поемем върху себе си половината от твоето бремe (отг. 163). Ако искаш да възложиш всичко върху мене, то заради послушанието, приемам това (отг. 164 ср. и отг. 10); ще отговарям за теб в Съдния ден (58)”. “Бог знае, че нито час, нито миг не минава без да те имам в паметта си и да не се моля за теб (отг. 204)... Накрая поради същата тази любов на друго място, подобно на Моисей, който молил Бога и бил готов да пожертва себе си за своя народ, този велик старец казва: “Помоли се за мене, за да мога с дръзновение да изрека: Отче, дай ми там, където бъда аз (Иоан. 16:24), да бъдат и чадата ми. Повярвай, брате мой, че духът ми усърдства да каже на моя Владика, който се радва на просбите на рабите си: Владико! Или заедно с мен въведи и чадата ми в царството Си, или ме заличи от книгата Си” (отг. 110).

И само тази любов дава сили на стареца да води търпеливо ученика си по трудния и трънлив път на съвършенството и да понася скърби заради него. Защото “по някой път се случва учителят да се подлага на безчестие и изкушения заради онези, които са получили от него духовна полза. Защото, казва той, ние сме безчестни и немощни, а вие славни и силни в Христа”¹⁰⁹ (1 Кор. 4:10). Със своята самоотвержена любов старецът възпитава и в послушника любов към себе си, и послушникът, когато знае, че до него има човек, който му желае душевно благо толкова, колкото и на самия себе си, и дори повече, човек, който самоотвержено и

безкористно го обича, неволно се стреми да оправдае тази негова благоразположеност. Освен че желае самото благо и угождение на Бога, независимо от неговата воля и съзнание у послушника се появява желание да не оскърби любещия го наставник. От своя светилник - от любовта и примера - старецът запалва и разгаря в ученика искрата на любов към себе си и Бога, насажда и отглежда в него зърното на вярата, от което пораства дървото на безпрекословното послушание, спасяващо и ученика, и стареца. Именно към възпитаването на любов и вяра в послушника трябва да бъде насочено цялото старческо пастирство и старецът трябва внимателно да опазва любовта и вярата в послушника, като поддържа и себе си на висота. “Когато настоятелят вижда вяра към себе си както от страна на послушниците, така и от страна на посетителите миряни, той е длъжен най-внимателно да опазва себе си във всичко, което говори и върши, осъзнавайки, че на него гледат като на главен образец и възприемат от него всичко като правило и закон”; за да не подрони тази вяра, предстоятелят не изтъква своите недостатъци.¹¹⁰ За да не отвърне от себе си немошните послушници, старецът пази в себе си и техните откровения. “Ако брат дойде при тебе и разкрие помислите си, гледай да не ги преразказваш на никого, но се моли за себе си и за него да ви спаси Господ и двамата.”¹¹¹ “Никога не е било Бог, като приеме изповедта, да извади наяве греховете на каещия се: защото така би отвратил грешниците от изповедта и немошните би направил неизцелими. И така, дори да имаме дар за прозорливост, не трябва да изпреварваме съгрешилите, разкривайки греховете им, а да ги подтикваме към изповед, като загатваме това. След изповядването трябва да ги удостояваме с още по-голяма от предишната грижа и най-свободен достъп до нас; защото така те повече преуспяват във вярата и любовта към нас.”¹¹²

Изобщо невъзмутимо стоящият над житейските дразги и вълнения старец трябва да бъде снизходителен към немошните на послушника, грижливо да пази като нежно цвете от силен и ранен студ неговата неукрепнала вяра и любов от съблазни. “Ако някои са млади - казал преп. Иоан Лествичник - или немошни, трябва да ги вдигнем и да ги носим на раменете си, докато не преминат тези истински тесни врата...”¹¹³ “Някой си запитал авва Пимен: “Ако видя прегрешението на брата си, подобава ли да го пренебрегна?” Преподобният отвърнал: “Ако пренебрегнем прегрешенията на брата си, и Бог ще пренебрегне нашите” (Жит. 27, авг.). Пак преподобният Пимен на въпроса на старците: “Ако видим братя, дремещи по време на служба, ще позволиш ли да ги разбутаме, за да се събудят и да бдят”, отговорил: “Ако видя задрямал брат, ще сложа главата му на коленете си и ще му дам покой.”¹¹⁴

Но снизхождението на стареца, разбира се, не бива да е в ущърб на справедливостта. И няма нужда старецът да прибегва към лъжа или притворство: неговата искреност и правдивост са всепобеждаваща сила. Те проличават в думите и държанието му: той говори просто и искрено, не прибегва по думите на стареца Леонид Оптински до наукообразната политика и художественото обръщение на душевното човечество... непритворството, липсата на коварство, откровеността на душата - ето какво е мило на смирения по сърце Господ. Ако не се обърнете и не

станете като деца, няма да влезете в царството Небесно. Както е научен старецът, тъй и учи.¹¹⁵

Пастирската бащина любов на стареца, според която той поема върху себе си задължението да бъде пастир на други, и неговата духовна опитност му посочват и самия път на пастирството. “Любовта - по думите на свети Тихон - подбира думите, с които може да се съзидава ближният, открива начина за това и насочва ума и езика.”¹¹⁶

Ясно е, че старецът, както всеки възпитател, се съобразява с нравствената природа и развитието на послушника. Преди всичко той търпеливо, ласкаво и внимателно изслушва всеки, който се обръща към него за съвет, определя недъга и според това дава всекиму потребното. “При него, стареца, има място и за смиреномъдрие, и за власт, за изобличение и за утешение, за дръзновение и за снизхождение, за строгост и изобщо за всякакво дело.”¹¹⁷ На един е нужно само да бъде внимателно изслушан, поради това, че няма съчувстващ слушател, той не знае на кого да изкаже насъбралото се в душата му; на друг е нужен съвет как да постъпи в дадена ситуация, на трети е нужно състрадание и изцеляване на душата и т. н. Старецът дава на всеки, каквото му е нужно: внимателно изслушва първия, на втория дава съвет, на третия предписва лек, поддържа и ободрява колебаещия се, укрепява слабохарактерния и утешава отчаяния, съгрешили до покаяние и изправяне и т. н.

Според болестта той употребява различни лекарства. “Не на всички е нужно едно и също: на един е нужен остен, на друг - юзда, на тоя епитимия, на оня - прощение, на трети - изобличение и увещаване; всеки има своя страст, свои навици: с тях трябва да се съгласуват и начините на лечение.”¹¹⁸ “На едни е нужно мляко като на младенци, а на други - твърда храна. Не на всички, които встъпват в послушание, наставникът казва: Тесни са вратата и стеснен е пътят (Мат. 7:14), и не на всеки казва, че това иго е благо и бремето е леко.”¹¹⁹ “Укорът към силния и похвалата на разслабения подготвят душата за добри дела” (Илия Екдик) и ако смирените се подчиняват пред словото, горделивите се покоряват със смирение. “Онова - казва преп. Иоан Лествичник, - което понякога е лек за един, за друг е отрова, дори понякога едно и също нещо за одного веднъж е лек, а в друго време - отрова.”¹²⁰ Освен това всяка болест, всяка страст, особено превърналата се в навик, застарялата, не може да бъде излекувана бързо и освен опит са нужни много търпение и любов, за да се изкорени тя. Тя се поддава само на упорито, равномерно и търпеливо лечение. И по трънливия път на духовното усъвършенстване, в делото на постепенното и безспирно изкачване на духовните чада по стълбицата на добродетелта е необходима голяма бдителност от страна на стареца.

“Човекът след грехопадението е вързан с два вида връзки: а) с житейските дела, любовта към света и всичко видимо; б) душата му е окована тайно с оковите на тъмнината, вързана е от духовете на злобата.”¹²¹ Старецът иска да освободи постепенно послушника от тези двояки връзки. Педагогическите средства за това, освен словото и пример, са най-вече доброволните трудове и лишения, които старецът налага за изкушаване и укрепване на послушника. За значението на всякакъв род скърби, трудове и лишения, които разкриват вътрешното състояние

на нашето сърце и служат за неговото съзидание, поради което се наричат изкушения, свети Григорий Палама казва следното: “Както растенията трябва да постудуват през зимата, за да дадат плодове, така изкусителните скърби са необходими за раждането на духовни плодове... Всеки ревнител за съвършенство го постига чрез поемането на доброволни и принудителни трудове и лишения, от които едни идат отвън, а други се устройват при себе си у дома. Но само собствените доброволни трудове не са така благотворни, както онези, които идат отвън не по наша воля. И любовта към Бога най-много се изпитва с прискръбността на принудителните изкушения. *Доброволните лишения подготвят душата за понасянето на принудителните*, защото, ако е привикнала при първите да не зачита житейските неприятности и славата, тя вече леко понася и последните.”¹²² Чрез своевременни и посилни трудове старецът трябва да ръководи ученика и да го упражнява по този начин в добродетелта. “Както удрят стъблото на конопа, за да могат да получат от него най-тънки влакна, и колкото повече го удрят и разчесват, толкова по-пригодно става то; и както глинения съд прекарват през огън, за да стане кален и годен за употреба, така изкушенията и скърбите са за полза на човека и правят душата му благоизкусна и твърда.”¹²³ И “както несправедливо и жалко би било да се отнеме хляба от устата на гладен младенец, така и наставникът на душите нанася вреда и на себе си, и на подвижника, ако не му подава случаи за получаване на венци, каквито той може ежечасно да заслужава чрез понасянето на досада, безчестие, унижения и поругание.”¹²⁴ При това: “Онези, които често изглеждат мъжествени и търпеливи, оставени за известно време като утвърдили се в добродетелта, без да получават вече от настоятеля нито изобличения, нито унижения, се лишават от придобитата кротост и търпение.”¹²⁵ Следователно необходимо е постоянно, неотслабващо старческо пастирство чрез скърби. Нужна е и известна постепенност.

“Както кога се бие мляко, се добива масло или като се блъсне носът, потича кръв (Притч. 30:33). Ако някой иска да превие дръвче или лоза като обръч, той огъва постепенно и те не се пречупват; ако ли пък огъне изведнъж и силно, дръвчето веднага се пречупва.”¹²⁶ Антоний, игумен Малоярославски между другото така иносказателно се изразявал за постепенното изкореняване на страстта на гордостта: “Ако тревата не е нито ниска, нито висока, наричат я павелика (рус. павелика - величая се, гордея се); не я чупи, не я огъвай, а само връхчетата ѝ откъсвай.”

При пастирството си старецът отначало упражнява ученика в телесно подчинение и телесни трудове, а чак след това постепенно го въвежда в духовните трудове и го упражнява в тях. “Ако ние - казва Василий Велики - не се намирахме в тяло, необходимо би било да се стремим към съвършеното единствено с душата си. Но понеже човекът е двояк, то и упражняването в добродетелта трябва да бъде двояко, състоящо се в телесни трудове и душевни подвизи.” “При начинаещите - казва пак той - вътрешният човек е подобен на външния: но ако външният не е благоустроен, не се доверявай на благоустройството на вътрешния човек.”¹²⁷ “Телесното дело - казва и свети Исаак Сирин (сл. 56) - предшества душевното, както пръстта предшества душата, вдъхната в Адама. Който не е постигнал телесното дело, той не може да придобие и душевното; защото последното се

ражда от първото, както класът от пшеничното зърно. А който няма душевно дело, той се лишава и от духовното дарование.” “С дела се вкореняват страстите, и с дела, противоположни на тях се изчеряват.”¹²⁸ Самите външни занимания на ученика, както и външната обстановка, не са безразлични за него. “Сърцето вътрешно запечатлява - казва свети Исаак Сирий - по подобие на външните образи” (сл. 56). “Душата - казва и преп. Иоан Лествичник - се уподобява на телесните занятия и от онова, що прави, заимства образ и се съобразява с него. На един от Ангелите началството послужило като повод за високоумие, макар и не затова да му е било дадено. Едни предразположения има оня, дето седи на престол, а други - седящият на гноището.”¹²⁹ По тази причина, едни или други занятия и физически упражнения на ученика имат голямо влияние за вътрешната му нагласа. Освен това поради тясната връзка на тялото с душата известни движения и жестове на тялото предизвикват едно или друго съответно чувство и при повтарянето им създават известно душевно настроение. Външно-телесното действие, извършвано по принуждение, при упражняването се превръща в вътрешно-духовно и доброволно действие. Така например механичното външно изпълняване на молитвата при продължително и често молитвено положение е способно да предизвика молитвена сърдечна нагласа; принуденото подаване на милостиня при честото му повтаряне се превръща в доброволно¹³⁰.

Наставникът използва всички физически упражнения, насочва ги към утвърждаването на добрата нагласа на ученика за усмиряване на източника на страстите - тялото, и към подчиняването му на волята, или което е същото, както вече казахме - на духовната страна на послушника.

Обикновено старците се стараят по-силно да съсредоточат вниманието на ученика върху някой отделен духовен въпрос, например върху мисълта за Божието всеприсъствие - по думите на псалмопевица: “Винаги виждах пред себе си Господа, защото Той е от дясната ми страна; няма да се поклатя” (Пс. 15:18), или например върху паметта за смъртта, съда, обетите на кръщението и др. Тогава всеки предмет от заобикалящия свят може от положителна или отрицателна гледна точка да му напомня за целта на неговия подвиг и така да подбужда ревността му за подвиг. Така в житието на преп. Памво се разказва, че когато преподобният старец видял една нагиздена блудница, започнал да плаче и братята го попитали коя е причината за неговите сълзи, а старецът отговорил: “Плача, първо, за погиналата душа на тази жена, а после и за това, че аз не се грижа толкова за душата си, колкото тя за тялото си” (Миней, 18 юли).

И светителят Тихон Воронежки събирал духовно съкровище от външния свят, защото по неговите думи “... от всеки случай и от всяко видимо създание може да обръщаме разсъждението си към невидимите... и така да имаме полза за духа... С нищо друго не може така да се обясни, да стане разбираемо и да се насади в паметта учението, както чрез подобията на онези неща, които са достъпни за чувствата ни и се намират пред очите ни.”¹³¹ Старецът започва от изкореняването на страстите в начинаещия и след това преминава към насаждането на добродетели. Цялото му внимание трябва да е съсредоточено, цялото му пастирство е устремено към изкореняване на корена на страстите, на главната страст - самолюбието: “майка на страстите е самолюбието”¹³², “начало на всички

страсти е самолюбието, а краят им - гордостта”¹³³. Убивайки този стоглав змей - самолюбието, старецът едновременно с това привива и затвърждава в ученика някоя добродетел, която става крайъгълен камък на зданието на добродетелите. Страстите и добродетелите имат едно общо свойство. Всички пороци и всички страсти са тясно свързани и като че преплетени помежду си: една страст поражда друга и лесно води към нея. Както ако дръпнеш една брънка от веригата, другите се раздвижват понеже са свързани с първата, така и страстите: една страст, добила сила, задвижва и води след себе си цялото им котило: например тщеславието предизвиква любостяжание, скъперничество и т. н.

Светите отци (свети Ефрем Сирин, Иоан Лествичник, Иоан Касиан, Нил Синайски) различават осем “началстващи”, главни страсти: чревоугодие, блуд, сребролюбие, гняв, печал, униние, тщеславие и гордост. Тези страсти се свеждат към три: чревоугодието, сребролюбието и тщеславието¹³⁴; и накрая - към една главна страст - самолюбието. “Да предположим - казва Иоан Лествичник, - че има дванадесет безчестни страсти; ако доброволно възлюбиш една от тях, тоест гордостта, то и само тя ще запълни мястото на останалите единадесет”¹³⁵. Както са свързани помежду си страстите, така са “приемствени”¹³⁶, свързани помежду си и добродетелите. Не може да се разбере и придобие една добродетел, без да се докоснат другите. Една единствена добродетел, поради неразривността си с другите (1 Кор. 12:26), поражда и тях. Не може точно да се разграничат добродетелите - често пъти това е една и съща добродетел, но се нарича различно; но всички добродетели, точно както и страстите, се свеждат към една - самоотвержената любов. “Всички добродетели не са нищо друго, освен любов в различни видове” (Блаж. Августин). “Няма нито една добродетел, сдружаваща и съединяваща човека с Бога, която да не зависи от любовта и да не се съсредоточава в нея, по несравним начин поддържана и съхранявана от нея.”¹³⁷ Любовта и самолюбието са два несъвместими и противоположни полюса: “*Не бъди самолюбив, и ще бъдеш Боголюбив, не бъди самоугодлив, и ще бъдеш братолюбив*”, казва свети Максим Исповедник.

Поради родството на всички добродетели помежду им необходимо е твърдо основаване върху някоя от тях. За да възлезе на небето, всеки подвижник трябва да има своя нравствена тояжка, на която да може да се обляга, трябва да има някаква добродетел, към която да може да присади и другите.¹³⁸

Най-често такава нравствена тояжка за духовното възхождение за послушниците става послушанието. Именно него - това послушание - старецът полага в основата на добродетелите и се старее да го положи здраво като фундамент - да го укрепи, да го направи непоколебимо. “Към всичко трябва да бъдеш търпелив - съветва преп. Иоан Лествичник, - освен към престъпването на онова, което си заповядал...”¹³⁹ “По-добре е да се изгони послушникът от обителта, отколкото да му се позволи да налага волята си”(14, 4).

Ако ще ме питате, тогава ме и слушайте; а ако не ме слушате, тогава не идвайте при мене”, често кавал оптинският старец Леонид¹⁴⁰.

След като утвърди фундамента - послушанието, старецът въздига послушника към съвършенството по определени стъпала. Такива стъпала има три,

и първото от тях е *послушникът да познае дълбоко своята немощ*. Различните видове изкушения и скърби, изнурителният телесен труд, но най-вече духовният труд - борбата с помислите и страстите - показват на послушника неговата немощ и безсилие. Това съзнаване на немощта е началото на просветляването на душата му и крачка към нейното оздравяване. Познаването на немощите кара да се търси помощ от силните и по-често да се прибегва чрез стареца към Божието всемогъщество. “Блажен човекът, който познава своята немощ, защото това познание става за него основа, корен и начало на добрия успех. Позналият немощта си подига душата си от разслаблението, омрачаващо познанието, и се запасява с внимание... като сравнява своята немощ с Божията помощ, той познава величието на последната.”¹⁴¹

Второто стъпало, на което старецът се старее да въздигне своя ученик, е *самоукоряването*. То се състои в това, послушникът винаги, във всичко и за всичко да укорява себе си и да не прехвърля своята вина върху другите. “Самоукорението заменя досадите и безчестията и довежда искрено приемащия го до носенето на кръста заради Христа Иисуса, нашия Господ.”¹⁴² “Начало на спасението е осъждането на самия себе си.”¹⁴³ “Къде е онзи старец - казва авва Доротей, - който на въпроса: “Кое е главното, което си намерил по този път, отче”, отговорил: “Главното е за всичко да укоряваш себе си.” Така и авва Пимен казал: “Без една добродетел е трудно да устои човек, пък дори всички останали да са влезли в дома му - без добродетелта на самоукорението.”¹⁴⁴ И свети Антоний Велики казва: “Голямо дело е да възлагаме пред Божието лице върху себе си своите грехове и до последен дъх да очакваме изкушения. И нашите отци намирали покой в самоукорението.” “И наистина - продължава авва Доротей, - ако човек постигне множество добродетели, но не се придържа към пътя на самоукорението, никога не ще престане да оскърбява себе си и другите, като погубва с това всички свои трудове. Онзи, който укорява себе си, винаги пребивава в радост, винаги пребивава в спокойствие, смятайки се за достоен за всичко най-неприятно. Той така е пожелал” (поуч. 7). Несвършеният човек се опитва винаги да оправдае себе си, а за грешките си иска да обвинява другите и често пъти наистина оправдава себе си, но това самооправдаване и самодоволство са опасни, защото в най-добрия случай водят до застиналата праведност на фарисея. А Богу и една сълза на съкрушение е по-скъпа от мнимата праведност. “Ние трябва - казва свети Антоний Велики - винаги да укоряваме сами себе си във всичко, и да правим това искрено; защото онзи, който сам се укорява, него оправдава и прославя Бог.”¹⁴⁵ “Всеки пред всички винаги и за всички е виновен” - това съзнание предпазва подвижника от така обичайното и така гибелното осъждане на ближните и от самооправданието. Чрез произхода от един човек, първия Адам, и неизречимата любов на втория Адам - Христа, хората са тясно свързани помежду си и представляват едно цяло - едно тяло, в което ако страда един член, страдат и всички останали. Известният настоятел на Оптинската пустиня архимандрит Моисей¹⁴⁶ пише за себе си: “На трапезата проблесна в ума ми разбиране относно живеещите с мене братя - грешките им, видени от мен и изповядани от тях, да приемам върху себе си и да се покайвам за тях като за свои собствени, за да не ги осъдя строго и да не пламна от гняв. Също и те трябва да поемат върху себе си и моите грешки, като ги изповядват

пред Бога. И нека ни даде Господ разум и сили да носим тегобите един другиму и така да пазим Христовия закон, любовта и мира. Нека грешките, простъпките и греховете на братята да бъдат и мои.”¹⁴⁷

Третото стъпало на духовното възхождение е *благодарното понасяне на скръбните изкушения*. Старецът разкрива пред погледа на ученика, че скръбите и изкушения имат пречистващо и важно значение за преуспяването на подвижника и го научава търпеливо и благодарно да ги понася, като го подготвя към това чрез “изкушение и обучаващо допущение”. “Както на болните за възвръщане на здравето е нужно рязане и изгаряне - казва свети Петър Дамаскин, - така и на нас са нужни съкрушение и трудове на покаянието, за да си възвърнем първичното здраве на душата. И мъдрият приема скръбите като достоен за тях и смята, че заслужава дори повече, отколкото това, което му се случва, и се радва, че се е удостоил малко да поскърби през тоя век, за да облекчи многото мъчения, които е приготвил за себе си в бъдния.”¹⁴⁸ “В нас - казва свет. Теофан Затворник, - се крие всякакво зло вследствие на падението. От това зло трябва да се очисти сърцето. Но за да се очисти, то трябва да се види; за да се види, трябва да излезе от своето скривалище. Именно това правят изкушенията, идващи от плътта, света и дявола. Те изкарват навън скритото в нас зло; както лошите сокове излизат навън чрез обрив, така и скритото в нас зло излиза наяве чрез лошите мисли, чувства, усещания и пориви... Както обривът не се лекува чрез скриване вътре в тялото, а се очиства, а тогава и вътрешните сокове се очистват, така и в душата - когато лошото, откриващо се в мислите, чувствата и позивите, не се скрива вътре, а се отсича, тогава и душевната чистота се утвърждава отвътре...”¹⁴⁹

“Иди и се моли на Бога да ти даде изкушение и онова съкрушение и смирение, което си имал преди, защото чрез изкушението душата се усъвършенства” - казал един старец на дошлия при него Йоан Колов в отговор на думите му, че се е молил на Бога да бъде избавен от страстите и поради това е придобил спокойствие.¹⁵⁰

Трудно е старческото служение и много самоотвержена любов е потребна на стареца в пастирското му дело, за да може да каже подобно на Апостола: “За иудеите станах иудеин, за да придобия иудеите... За всички станах всичко, щото по какъвто и да е начин да спася някои” (1 Кор. 9:20, 22), за да се радва с ония, които се радват, и да плаче с ония, които плачат” (Рим. 12:15). Но поемайки толкова трудна и голяма отговорност, старецът чрез нея получава и своята велика награда. Служението за спасение на душите е най-главното християнско служение, “лекуването на човека е по-добро от всякакви други дела и добродетели”¹⁵¹.

“За всеки, надарен със силата на диханието - казва преп Иоан Лествичник, - това е велика награда от Бога, която не се придобива с никакво друго дело и съзерцаване на смъртни и безсмъртни. Сякаш съпричастник на безплътните и умни сили става онзи, който с даруваната му от Бога чистота очиства скверните на другите, и от укорното принася безукорен дар на Бога. Защото само това е постоянното дело на Божествените свещенослужители. Всички, които са около него, да принесат дарове, тоест души” (Пс. 75:12).¹⁵² Това служение е висша проява на християнската любов: “Никой не може да обича повече Христа, отколкото онзи, който търси спасение за ближния си”¹⁵³. “Никой няма любов по-

голяма от тая, да положи душата си за своите приятели” (Иоан. 15:13). И точно в тази любов е наградата: старецът води невестите - душите, и така става приятел на Жениха, а приятелят на Жениха изпитва велика радост, когато слуша Неговия глас, и тази радост ще се изпълни! Спасението и наградата на стареца се свързват с участието на учениците му. “Колкото велика радост изпитвам - казва свети Теодор Студит на учениците си, - когато размишлявам за спасението на всички вас и за великата награда за това, толкова и велик страх и трепет ме обземат, когато си представя какъв отговор ми предстои да дам за всеки от вас. Помогнете ми, чада мои, и въпреки слабостта и слепотата на ръководителя, спасете се, за да спасите със себе си и мен, бедния.”¹⁵⁴ “Много пъти - казва житиеписецът на преп. Паисий Величковски, - нашият отец ни казваше: когато виждам чадата си да се подвизават, да се принуждават да пазят Божиите заповеди и да отсичат волята си, като не вярват на своето разсъждение, ходят в страх Божи и преминават със смирение светото послушание, такава неизречима радост усещам в душата си, че дори в царството небесно не бих желал да имам по-голяма от нея.”¹⁵⁵

Любовта, както и всяко чувство, колкото по-често се усеща и проявява, толкова повече се разгаря така, както във физическия свят силата на магнита се запазва и увеличава от неговото непрекъснато действие. За светителя Тихон неговият съкилийник пише: “... Колкото повече бедни идваха през деня при него, толкова по-весел и радостен биваше, а ако някой ден идваха малко или никой не идваше, в тоя ден беше прискърбен.”¹⁵⁶ Учейки другите, старецът едновременно с това се учи и сам. Черпейки вода за другите от благодатния кладенец, той я привлича обилно и в своя кладенец. Запалвайки чуждите светилници със своя факел, той не намалява своята светлина, а напротив - все повече я разгаря, получавайки от Господа понякога и дар на прозорливост и чудотворство. Спасявайки другите, наставникът получава онова, заради което живее: спасява себе си и ония, които го слушат (1 Тим. 4:16). “Видях - разказвал един свой сън свети Тихон малко преди смъртта си - наред манастира необикновено висока стълба, която се губеше в облаците, около нея имаше много народ. Изведнъж ме доведоха до тая стълба и ми заповядаха да се изкачвам по нея; и аз, колкото да се противях поради слабостта на силите ми, трябваше да се подчиня на искането. След мене тръгнаха и хората, и ме подтикваха все по-нагоре и по-нагоре, така че не чувствах никаква умора. Накрая, когато се доближих досами облаците, се събудих...” Хората, следващи светителя и помагачи му да възхожда по стълбата в царството небесно са именно, както потвърждава и самият светител, избраниците Божии, слушащи и изпълняващи наставленията на светителя.¹⁵⁷

Какво съвършенство са постигали, каква светлина са притежавали старците и как са се променяли хората, обръщащи се към тях и дори видяли ги само веднъж, за това може да съдим по следните примери. За Макарий Египетски съвременниците казвали: “Той е земен Бог, защото както Бог покрива света със своето покривало и развързва греховете на хората, така и Макарий със своята любов покрива греховете и паденията на братята си.”¹⁵⁸ “Както медната змия в пустинята, - казва авва Пимен за Нистер Велики, - изцелявала всеки, който я погледнел, такъв бил и този старец: той притежавал всички добродетели и мълчаливо изцелявал всички.”¹⁵⁹

“Ако аз - казвал авва Агатон, - намерех прокажен и можех да му дам своето тяло, а неговото да взема за себе си, с радост бих направил това; защото такава е свършената любов.”¹⁶⁰

Свети Атанасий Велики пише за Антоний Велики: “Бог дал на свети Антоний силно слово, достигащо дълбините на сърцето. Той умеел с такава сила да говори за полза на всеки, че мнозина знатни, военни, граждански, богати и бедни хора оставяли всичко и желяели да поемат по неговия път. Пък и кой, идващ при него печален, не се връщал весел? Кой, идващ гневен, не сменял гнева с кротост? Кой не умалявал скръбта от сиротството, като го видел? Кой монах, уморен от подвизи, не придобивал бодрост от неговите наставления? Кой юноша, видял и послушал свети Антоний, не се отрочал от насладите и не заобиквал целомъдрието? Колко девизи, които вече били сгодени, дори само отдалеч видяли го, преминали в чина на невестите Христови? Когато се споминал Антоний, сякаш всички осиротяли и се лишили от баща.”¹⁶¹

Ще приведем подобни примери и от живота на руското старчество. За Паисий Величковски пише: “Когато някой скърбящ брат влезе в килията на стареца, той, знайки вече какво става с брата, изпреварвайки го, започваше непрекъсната и сладка беседа и с утешителните си слова отвеждаше ума му от скръбта. Смущението и скръбта изчезваха като дим, а братът, благодарейки на Бога, си отиваше радостен и приел благословия. На разумния старецът говореше възвишено, а с простия - просто. Сладкоречието му бе неизразимо. Всеки ден бяхме готови да стоим неотстъпно пред него, за да се насладим на светлото му лице и сладки слова. И винаги до деветия час вратата му не се затваряше. Едни идваха с телесни нужди, а други - с душевни. С един той плачеше, като го утешаваше, а с друг се радваше, сякаш никога не е имал никаква скръб. Като дете незлобив беше устроен душевно старецът и наистина бе безстрастен и свят мъж. Не скърбеше за вещественото, а скърбеше само за нарушилия Божията заповед.”¹⁶²

В житието на друг известен руски подвижник, обичания от целия народ преп. Серафим Саровски († 1 януари 1833 г.) пише: “Най-услаждаща беше беседата му. Речта му беше винаги така действена, че слушателят получаваше от нея душевна полза. Беседите му бяха изпълнени с дух на смирение, съгрываха сърцето и сякаш сваляха от очите някаква завеса, като озаряваха умовете на събеседниците със светлината на духовното събеседване. Те ги довеждаха до разкаяние, подтикваха ги към решителна промяна към по-добро, и неволно покоряваха на себе си волята и сърцето на другите, като разливаха мир и тишина... Особено свойство в държанието и беседите на стареца бяха любовта и смиrenomъдрието. Който и да идваше при него: бедняк в дрипи или богаташ в светли одежди, с каквито и нужди да идваше, в каквото и греховно състояние да се намираше неговата съвест - той обгръщаше всички с любов, на всички се кланяше доземи и благославяйки, сам целуваше ръцете даже и на непосветени в сан хора. Никого не поразяваше с жестоки укори и строги порицания; върху никого не възлагаше тежко бреме, носейки сам кръста Христов с всички скърби. Някои изобличаваше, но кротко, примесвайки словото си със смирение и любов. Стараеше се да възбуди гласа на съвестта със съвети, посочваше пътя на спасението и често го правеше така, че слушателят му от първия път дори не разбираше, че става дума за душата му. След това обаче силата на словото, осолено от благодатта, непременно въздействаше... за

всички имаше достатъчно жива вода, изтичаща от устата на бившия безмълвник, смирения и убог старец. Особено през последните десет години от живота му, при него всеки ден идваха хиляди хора. Ежедневно при многобройните пришълци в Саров неговата килия посещаваха около 2000 и повече души. Той не се отегчаваше и намираше време да беседва със всеки за полза на душата, откривайки често и най-съкровените помисли. Всички усещаха неговата приветлива и истински родствена любов и нейната сила и потоци сълзи се изтръгваха понякога у такива хора, които имаха твърдо и окаменяло сърце...

Името на отец Серафим се споменава навред, като на някой от великите подвижници от древността. В негово лице за нашия оскъден на добродетели и маловерен век като че възкръсна някой древен подвижник от Тиваидските пустини или Киевските пещери. И знатните, и простите, и богатите, и нищите - всички се стичаха към прага на неговата килията, падаха по очи пред прегърбения старец, облечен в бедна дреха, и разкриваха тайните на своята съвест, доверяваха скърбите и нуждите си и приемаха с искрена любов и благодарност всяка негова дума, съгрята от благодатта. И дълго, дълго ще се носят по цялата руска шир словата на стареца, казани в тясната килия...¹⁶³

А ето и свидетелство за живота на оптинското старчество: “Килията на стареца - се казва за оптинския старец Леонид, - от ранна сутрин до късна нощ напълнена с идващи при него за духовна помощ, представляваше картина, достойна за четката на художник. Старецът в бяла дреха, в къса мантия, беше в кръга на своите ученици, които стояха пред него на колене и лицата им бяха озарени от различни чувства. Един принасяше покаяние за такъв грях, за какъвто и не би се и сетил човек, непреминал послушанието; друг със сълзи и страх признаваше неволно оскърбление на брата си. На един лицето гореше от срам, че не може да се пребори с помислите, от които би избягал на края на света; на лицето на друг имаше хладнокръвна усмивка на неверие към всичко видяно: той е дошъл, защото така правят другите, да се яви само пред стареца и да си тръгне неизцелен; но и такъв, страхувайки се от пронизателния му поглед и изобличаващо слово, навеждаше очи и понижаваше гласа си, сякаш желаейки да омилостиви своя съдия с лъжливо смирение. Тук се виждаше истинското послушание, готово да целува краката на стареца; там немощният, отхвърлен от целия свят болен юноша не се отделяше от коленете на отец Леонид, както питомецът не се отделя от кърмачката си. Сред другите се виждаше побелялата глава на един воин, някога служил във война за отечеството, а сега опълчил се под началството на такъв опитен водач против невидимите врагове. Тук белееха и косите на старец, който, признавайки, че не е изкусен в монашеството, започваше да учи духовната азбука, докато светът го признаваше за наставник.”¹⁶⁴ С такова разнородно общество бил окръжен старецът, духовният водач. В тази чудна килия можеха да бъдат видяни толкова поучителни гледки, както и всички събития, наmomнящи добрите времена на християнството. “Събранието на смирени е като събрание на Серафимите”, казвал свети Исаак Сирий.

За духовни съвети към вратите на неговата килия започнали да прииждат от градове и села различни хора: от дворянското, търговското, еснафското съсловие и прости хора от двата пола. Всички приемал старецът с болящо сърце, бащинско предразположение и любов, и никой от посетителите не излизал от килията му, без

да бъде утешен духовно от него. Ония, които разкривали своите душевни недъзи и рани, си тръгвали утешени и изцелени; а болните телесно, и дори бесноватите, получавали облекчение от четените над тях молитви (от требника) и помазването с елей от неугасимата лампада, запалена пред килийната владимирска икона на Божият Майка.¹⁶⁵

Отвред започнали да се събират братя като в кошер, за да напият сърцата си с потоците Божествена сладост, изтичащи от медоточивите уста на стареца..

Старецът се уподобявал на голямо дърво, отрупано с много плод, към което всички простирали взора и ръцете си, и трудно било да се промъкне човек през тълпата, за да го види. В този случай той казвал: “Сам Бог ще ми помогне да ида при ония, за които това е полезно.”

“Случи ми се веднъж - пише иеромонах А. - да пътувам от Козелск в Смоленска губерния. По пътя в отдалечените селца, като разбраха, че ида от Козелск, селяните един през друг бързаха да научат нещо за отец Леонид. На въпроса откъде знаят за него, те отговаряха: “Може ли да не знаем за отец Леонид? За нас, бедните, неразумните, той е повече от роден баща. Без него сме, така да се каже, кръгли сираци.” Ето паметник, по-вечен от мрамора и гранита!”¹⁶⁶

Подобни на описаната картини в Оптинската пустиня има и при последвалите старци: Макарий, чиито многотомни писма са изпълнени с любов и утешение към неговите духовни чада и Амвросий, който почина сравнително неотдавна (през 1891 г.). “Разтворено със солта на неземната мъдрост, отеческото слово, дълбоко и заедно с това просто, носещо печата на помазването от Светия Дух, внасящо мир и успокоение във всяка душа, жадуваща и търсеща правдата и истината” - това слово на стареца Макарий удовлетворило и такъв аналитичен философски ум, какъвто бил И. В. Кириевски.¹⁶⁷

“Нито званието - се казва в животоописанието на стареца Амвросий, - нито състоянието имаха някакво значение за него, нужна му беше само душата на човека, която смяташе за толкова скъпоценна, че забравяйки себе си, с всички сили се стараеше да я спаси и да я настави на верния път.” От сутрин до здрач измъчваният от недъг старец приемал посетители, давайки на всекиго според нуждите му. Думите му винаги се приемали с вяра и били закон, благословията му или особеното внимание от негова страна се смятали са щастие...

Множеството го засипвало с хиляди въпроси, а той изслушвал всичко внимателно и давал мъдри отговори. “Батюшка - ще попита някой, - как ще благословите да живея?” А отецът ще отговори (той обичал да говори просто и по народному): “Живей безгрижно, не осъждай, не досаждай, на всички почит въздавай”, или другояче: “Живей, като добро твориш, от зло се отклониш, и ще потръгне току виж...” Понякога старецът сядал и тогава всички присъстващи заставали на колене пред него, внимателно слушайки неговите разкази, някоя полезна, нравоучителна или изобличаваща нечии недостатъци история; най-често той призовавал към търпение, снизхождение към немощите на ближния и принуждение на себе си към добро, казвайки, че “Царството Божие бива насилвано” и т. н...¹⁶⁸

ГЛАВА IV

Добродетелите на ученика по отношение на стареца: вяра към наставника, външно и вътрешно послушание към наставника. Значението на откриването на помислите за духовното усъвършенстване на послушника. Посилен подвиг ли е послушанието?

“Да ти даде (Господ), каквото ти сърце желае.”
(Пс. 19:5)

“Господи, дай ми помисъл да изповядам греховете си.”
(Молитва на свети Йоан Златоуст)

Всички задължения и добродетели на ученика по отношение на неговия наставник се изразяват с думата послушание. Послушанието обхваща и трябва да обхваща целия ученик с неговата душа и тяло, в леки и трудни дела, в мимолетните помисли и страсти. Според свети Йоан Лествичник послушанието е свършено отхвърляне на своята душа, изразявано чрез телесни действия, умъртвяване на членовете при жив ум, действие без изпитание, доброволна смърт, сънно пътешествие, гроб на собствената воля, отлагане на разсъждението и при богатство на разсъждението; послушникът е блажен жив мъртвец.¹⁶⁹

Преподобните Калист и Игнатий¹⁷⁰ така определят в частност задълженията на послушника по отношение на наставника: “На истинския послушник е необходимо, както смятаме ние, да съблюдава следните пет добродетели: първо, да има чиста и нелъстива вяра, вяра към наставника си, и то в такава степен, че да гледа на него като на Самия Христос и като на Христос да му се подчинява, както казва Господ Исус: “Който вас слуша, Мене слуша; и който се отмята от вас, от Мене се отмята; а който се отмята от Мене, отмята се от Оногова, Който Ме е пратил” (Лук. 10:16); и “всичко, що не е от вяра, е грях” (Рим. 14:23). Второ, да пази истината, за да бъде истинен и на дело, и в словото си, и в точното изповядване на помислите, както е писано: “Истината е основата на Твоето слово” (Пс. 118:160) и истина иска Господ (Пс. 30:24), и Христос казва: “Аз съм истината” (Йоан. 14:6). Трето, да не изпълнява волята си: защото за послушника е голяма загуба и голяма вреда да налага волята си; той трябва да я отсича доброволно винаги, без принуждение от страна на своя отец. Четвърто, избобщо да не прекослови и да не спори. Прекословието и желанието да се спори произтичат от неверие и високомъдрие. Пето, искрено да изповядва всички тайни на сърцето си (Пс. 31:5)”. В такива добродетели според учението на великите подвижници трябва да се проявява свършеното послушание. Тези пет изброени добродетели на послушанието могат без загуба да бъдат сведени до следните три - послушникът трябва да има: а) пълна вяра в наставника (тази първа добродетел включва и четвъртата - непрекословието), да не изпълнява своята воля, като се подчинява б) чувствено и в) мислено - “да бъде истинен и на дело, и в словото си”. Пристъпваме към подробното разглеждане на тези три добродетели.

Вяра в наставника

Както при избирането на наставник е нужна вяра в Божията помощ, така тя трябва да присъства и в самото послушание по отношение на наставника. Нужна е “чиста и нетелесна” вяра именно в това, че избраният наставник познава истинския път Божи, безпогрешно ще поведе послушника по него, и като силен в Бога, ще му окаже помощ. С вяра трябва да се приемат и неговите наставления като единствено истинни и спасителни и да се смятат не за обикновени съвети и указания, които могат да бъдат приемани или отхвърляни, а да се възприемат като закони, задължителни за изпълнение, критиката на които от страна на ученика е неуместна и гибелна.¹⁷¹ “Като намериш наставник и синовно се прилепиш към него и телом, и духом, пребивавай след това целия в неговите заповеди и с него във всичко се съгласувай, като гледаш на него като на Самия Христос, а не като на човек, и всяко съмнение и неверие прогонвай от себе си... следвай учителя си.”¹⁷² “Истински придобилият вяра, вяра в своя отец по Бога, виждайки го, мисли, че вижда Самия Христос, и като е с него и го следва, вярва несъмнено, че е с Христа и че Него следва.¹⁷³ Приемайки съветите и заповедите на наставника като Божии съвети и заповеди, ученикът е длъжен да слуша само него, а всяко друго ръководство, каквото и чието и да е то, трябва да отхвърли, защото делото на спасението му е в ръцете на стареца. Старците казвали: “Ако някой има вяра в друг и сам себе си отдава в подчинение нему, той няма нужда да постига заповедите Божии, а трябва да предаде волята си на своя отец - и не ще остане виновен пред Бога.”¹⁷⁴ “Не се ужасявай и не се чуди - казва свети Йоан Лествичник, - когато ти кажа, и Моисей в това ми е свидетел (Изх. 32; Числ. 16), че е по-добре да съгрешиш пред Бога, отколкото пред своя отец, защото, ако сме разгневили Бога, наставникът ни може да Го помири с нас, а когато сме смутили наставника си, тогава вече няма кой да ходатайства за нас. Впрочем, аз мисля, че и двете тези прегрешения имат едно значение.”¹⁷⁵ Черпейки силата си във вярата в Бога, заради любовта към Който ученикът встъпва в послушание, вярата в наставника сама по себе си е действена, без оглед на това какъв е самият наставник. Така един старец, преп. Варсануфий Велики, казвал на ученика, съмняващ се дали на него, Варсануфий, принадлежал полученият чрез устата му отговор: “Ако се съмняваш и искаш да се изцериш от неверието, лекът за това е такъв: вярвай, че несъмнено трябва да се вярва на благо. Ако пък останеш в неверие, страхувай се да не отпаднеш от това блаженство, за което е казано: блажени, които не са видели, и са повярвали (Йоан. 20:29); вярвайте в светлината, синове на светлината да бъдете (Йоан. 10:36). Бог въздава според вярата ни. Сам Господ е казал: “Който приема пророка, в име на пророк, ще получи пророческа награда” (Мат. 1:41) (т. е. дори приеманият и да не е пророк или праведник). И така, ако и да не беше от мене отговорът, а ти го прие като че от мене, то получи полза според вярата си, защото вярно е казано: Да ти даде Господ каквото ти сърце желае (Пс. 19:5). Ако ти, когато го чу, беше просто повярвал, щеше да получиш голяма полза.¹⁷⁶ Господ е казал: Който е видял Мене, видял е Отца (Йоан. 14:9), и за ученика е казал: Доста е за ученика да бъде като учителя си (Мат. 10:25).¹⁷⁷ “Човек съветва ближния си така, както той вярва”, казва преп. Марко Подвижник.

Какво значение има вярата на ученика към наставника, разкрива и следното старческо изповедание на руските оптински старци Макарий и Амвросий: “Макар че съм грешен, неразумен и немошен душевно и телесно, но не се отричам да кажа на онези, които идват с вяра за утешение или душевна полза, че Бог подава на омрачения ми ум за тяхна полза, и да бъда в това оръдие на милосърдния Му отечески промисъл, ако и да не съм достоен.”

“Ако с вяра започнеш да търсиш и приемаш думите ми, то и чрез грешник ще получиш полза; а ако ги приемаш без вяра, със съмнение и изпитание, с размисъл върху думите и действията, то и от праведен да са, полза не ще има: това знаеш от отеческите писания и на дело си го изпитал.”¹⁷⁸

“Че по-лошите понякога изправят по-добри от себе си - пише оптинският старец Амвросий, - виждаме от примера в пролога, където е казано как поради неведение обикновен дякон поправял в грешките такъв свят презвитер, защото в служението очевидно му е предстоял Ангел Божии заради чистотата му.”¹⁷⁹ В старчеството вярата в духовно-сърдечния съюз на стареца и ученика представлява живо свързващо звено, чрез което сякаш духовната сила на стареца се прелива върху ученика. Вярата на ученика се познава от стареца, усеща се от него. “Вярата и любовта ти към отеча мислено възвестявай на Бога, и Бог по неведом начин ще го извести за твоята любов към него и така ще го предразположи към тебе и ще го направи благосклонен.”¹⁸⁰

Някой, познал от опит духовната полза и придобил истинна вяра, посочвайки Бога като свидетел на истината, бе казал: “Аз утвърдих в себе си помисъл никога да не моля моя отец нито да ям, нито да пия, и изобщо нищо друго да не приемам, докато Бог не му внуши да ми заповяда това. И като действах така, никога не бяха напразни надеждите ми.”¹⁸¹

В старчеството цялото послушание, целият успех на старческото пастирство и духовно възрастване на ученика зависят от степента и твърдостта на вярата му. С отслабването на вярата в наставника, отслабва и сърдечният съюз със стареца и послушанието към него. “Колкото повече вярата цъфти в сърцето - казва Лествичник, - толкова повече и тялото преуспява в служението, а онзи, който се е спънал в камъка на неверието, той пада, защото всичко, що не е от вяра, е грях (Рим. 14:23).¹⁸² Ако вярата в стареца е разколебана, значи е разколебан и напразен целият труд на послушника. Така губи смисъла си и старческото пастирство. И подобно на това, както свети апостол Петър с твърда крачка е вървял по морската бездна дотогава, докато е гледал с вяра само Спасителя Христа, но е започнал да потъва веднага щом само си е помислил за бурния вятър и надигащите се вълни и е започнала да отслабва вярата му в Богочовека (Мат. 14:29-31), така и послушникът - ученикът - стои върху твърдия път на спасението, ако с вяра се визира в своя учител, но в гибелните вълни на съмненията и неверието си той губи всичко и погива. Поради това голямо и съществено значение на вярата към наставника в делото на духовното преуспяване на ученика и самият послушник трябва най-много да се грижи за това да възпита в себе си светла и твърда вяра в наставника си и да не я помрачава с никакъв облак на съмнение. Светите отци ни учат, че за да съхраним пълна вяра, не трябва да съдим и да изпитваме наставника си и не трябва да забелязваме неговите недостатъци. “Като се поверим на наставника - казва

Лествичник, - ние вече изобщо не трябва да изпитваме или да съдим в каквото и да е нашия добър наставник и съдия, макар в него като в човек, да видим някои малки прегрешения. Ако пък не сторим така, сами ще станем съдии и няма да получим никаква полза от послушанието.”¹⁸³ “Да се изпитват слабостите на наставника и пожелаването на това, значи да се пречи на своето собствено преуспяване.”¹⁸⁴ Когато един инок попитал Иоан Саваит: “Отче, какво да сторя, ако моят наставник поради нерадение съгреша в нещо?”, старецът казал: “Дори и да видиш, че той върши блуд, не го изоставяй, а казвай сам на себе си: Друже! Помниш ли защо си тук?”¹⁸⁵ “Имай несъмнена вяра в него, дори и целият свят да му досажда и да го охулва. Ако и сам, с очите си, го видиш в блудство, не се съблазнявай и не умалявай вярата си към него, подчинявайки се на Онзи, Който е казал: не съдете, и няма да бъдете съдени (Лук. 6:37). Ако пък го видиш да върши и говори нещо неподобаващо и зло, приписвай това на себе си и го приемай като свой грях, кай се със сълзи, като го имаш за свят и призоваваш молитвата му.”¹⁸⁶

Дори и в мислите си не бива да допускаме нещо, което да омрачава личността на наставника, като помним, че стрелите на врага са насочени към това, да внуши съмнение и недоверие на послушника и да разкъса съюза му със стареца. “Не мисли и не предполагай, че си по-добър и по-праведен от наставника си, и не изпитвай делата му, защото често можеш да се излъжеш и да паднеш в изкушение; защото това е прелъстяване от лукавия, който иска да попречи на вярата в послушанието и да ни лиши от сигурното спасение, произтичащо от него.”¹⁸⁷ “Не давай ухо на думи, казани против стареца ти..., за да не те заличи Господ от книгата на живите.”¹⁸⁸ “И когато помисълът те подтиква да изпиташ и осъдиш твоя наставник, като от блуд бягай от него; не допускай никакво снизхождение към този змей прелъстител и не му давай път. Не ти над наставника, а той над тебе е придобил право на съд; не ти негов, а той твой съдия е.”¹⁸⁹

За опазването на тази вяра се препоръчва да се обръща внимание на добродетелите на наставника: “Онези, които желаят да пазят винаги несъмнена вярата към наставниците си, трябва неизгладимо и непрестанно да пазят в сърцето си техните добродетели (“всичко добро закрепя в сърцето си”¹⁹⁰), за да можеш чрез спомена за тях да затвориш устата на бесовете, когато започнат да всяват в нас недоверие към наставниците ни.”¹⁹¹

И това с Божията помощ не е невъзможно: “Господ, умъдряващ слепците, просветлява очите на послушниците да виждат добродетелите на учителя си и затъмнява недостатъците му; а ненавистникът на доброто винаги върши противоположното на това.”¹⁹²

Общите трудове и скърби трябва да сближават ученика и стареца, и ученикът може да открие в своя наставник такова добро качество, към което да присади зърното на своята вяра. Ако той поне веднъж получи помощ от наставника си в своята духовна бран, на ученика вече няма да му е трудно да се привърже с цялата си душа към него. “Душата, привързала се заради Христа с любов и вяра към пастира, не отстъпва от него дори до проливането на кръв; особено ако е получила чрез него изцеляване от язвите си, помнейки казаното: “Защото аз съм уверен, че ни смърт, нито живот, ни Ангели, ни Власти, нито Сили, ни настояще,

нито бъдеше, ни височина, ни дълбочина, нито друга някоя твар ще може да ни отлъчи от любовта Божия в Христа Исуса, нашия Господ” (Рим. 8:38-39). Ако душата не се е привързала така, не се е утвърдила и не се е прилепила, ще се учудя, ако такъв не пребивава напразно на това място, бидейки свързан с пастира с притворно и лъжливо послушание.”¹⁹³

Външно и вътрешно послушание на наставника

Външното послушание на наставника се открива откъм положителната му страна в чувственото подчинение и в изпълняването на всякоя негова заповед, отнасяща се към външния физически труд. Каквото и да нареди старецът на ученика, послушникът безпрекословно, незабавно и без разсъждение, без обмисляне дали е добро или лошо, трябва да го изпълни. Ако старецът заповяда да донесеш вода - донеси, да събереш дърва - изпълнявай. Дори и да имаш склонност към други занимания, ако заповяда да седиш в килията, без да излизаш - седи и т. н. Ученикът трябва да изпълнява нареденото дори тогава, когато то изглежда страшно, неизпълнимо, нелепо и прочее. Свети Антоний например карал ученика си Павел Препростия да стои под палещото слънце, за да плете и разплита кошници и на пръв поглед без нужда да черпи вода от кладенеца и да я излива на земята. Свети Иоан Дамаскин по заповед на стареца си очиствал мръсните манастирски нужници - носел е тежка епитимия за това, че въпреки забраната на стареца се е осмелил да състави стихира за смъртта на един от братята. Изпитвайки истинското послушание на един брат, свети Василий Велики му наредил да прислужва на трапезата. А след ядене, когато братът му подал вода да се умие, свети Василий му казал: “Ела и аз да ти подам да се умиеш.” Братът без колебание се подчинил свети Василий да му поднесе вода.¹⁹⁴

“Аз зная и съм уверен в Господа - казал един старец на ученика си, - че ако ти река: прекарай цяла година в тъмница, ти няма да ми противоречиш.”¹⁹⁵ И учениците се подчинявали и преуспявали.

Благословието Божие за такова безпрекословно и самоотвержено послушание се проявявало в чудотворството. Така авва Павел заповядал на ученика си Иоан да хване и му доведе хиена и ученикът, подчинявайки се, без страх и разсъждение я вързал и я довел.¹⁹⁶ Ученикът на преп. Бенедикт, отрокът Плакида, започнал да се дави наред реката и преподобният, виждайки това с прозорливите си очи, пратил друг свой ученик, Мавър, да го спаси. Мавър, изпълняващ безпрекословно послушанието, спасил отрока и след това разбрал, че ходел по водата като по суша.”¹⁹⁷

Авва Иоан Колов по заповед на стареца всяка вечер тръгвал надалеч, за да донесе вода и на сутринта да полее посаденото от стареца сухо дърво. След три години дървото оживяло и дало плодове, и старецът на общо събрание предложил на братята да вкусят от плодовете на послушанието.”¹⁹⁸

“На онзи, който се подчинява на Бога, всичко се подчинява”¹⁹⁹ ;
“послушание се дава за послушание. Ако някой слуша Бога, и Бог него слуша.”²⁰⁰

От отрицателната си страна външното послушание се проявява в това, че без позволенията на наставника ученикът не може да прави и да предприема нищо, а всичко върши със съвета и знанието на своя наставник. Според наставленията на Василий Велики ученикът трябва да прави всичко с разрешение на стареца, дори и маловажното, например да яде, да пие, да говори, да ходи и т. н. “Ако някой без знанието на архимандрита започне да пере дрехите си или дрехите на другото, да бъде без благословия.”²⁰¹ “В киновията ти и с каната за вода не можеш да се разпореждаш по своя воля.”²⁰² Никой никъде не бива да излиза без благословията на отца и според правилата на Пахомий Велики. “Не сядай и със старци, говорещи словото Божие, без да запиташ аввата си: дали да седна да послушам или да ида в килията си? И каквото ти каже, това прави.”²⁰³ Нито крачка да се направи, нито дума да се издума, - нищо не може без позволенията на стареца. “Монахът - казва Антоний Велики, - ако може, трябва откровено да казва на старците колко капки вода пие в килията си, за да не би да сгреша и в това.”²⁰⁴ Дори в доброто намерение и дело не бива да се доверява на себе си и да постъпва самоволно. “И добро не върши, милостиня не давай без волята на своя отец.”²⁰⁵ “Наблюдавай себе си, за да не вършиш нещо въпреки волята на учителя, защото всичко, което се прави без него, е някакъв грабеж и светотатство, водещо към смърт, а не към полза, макар и делото ти да ти се струва добро.”²⁰⁶ “Всяка заповед изисква изпълнение и всяко непослушание е достойно за наказание. Много пъти съм ви казвал, че от вас никой няма власт да дава някому да яде и да пие... това е безумие и ненавист към Бога, самочиние и угаждане на плътта. Дръзвам да кажа, че ако и Ангел (дава), то и от него нищо не приемайте.”²⁰⁷

Изобщо всичко, каквото наставникът заповяда на ученика да изпълни и извърши, той трябва да го изпълни, а каквото забранява, макар и на ученика да му се иска и да го желае, той трябва да търпи и да се подчинява. Всяко подчинение и послушание е ценно и полезно за самия него.

Всичко свое на послушника е само вредно за делото, той трябва да се предаде целият на стареца. Да се отказваш от заръчаното дело и да търсиш друго, означава да показваш, че не си се отказал още от своята воля, означава да нарушаваш послушанието²⁰⁸; да слушаш само понякога стареца, а понякога да изпълняваш своята воля, означава да сригаш онова, което съзижда волята на стареца, а да разрушаваш с едната ръка съзижданото от другата, значи да се обричаш да стоиш на едно място и да правиш напразен както своя, така и чуждия труд. Онзи, който понякога слуша, а понякога не слуша стареца, той е подобен на човек, който веднъж налага болното си око с целебен мехлем, а друг път - с вар. Защото Писанието казва: “Кога един гради, а друг разваля, какво ще получат те за себе си, освен умора?”²⁰⁹ (Сир. 34:23). “Който разпитва, а не слуша отците, той прогневява Бога” - казва Варсануфий Велики.²¹⁰

“От нищо не се отвръщайте - нито от телесните, нито от душевните трудове, защото и телесното ни, когато е посвещавано на Бога, става духовно.”²¹¹ “По какъв начин телесните трудове стават душевни добродетели? Какво отношение имат телесните трудове към разположението на душата? Аз ще ви обясня това -

казва авва Доротей.²¹² Тъй като душата след престъпването на заповедта се е отдала, както казва свети Григорий, на прелестта на сластолюбието и самозаконието, обикнала е телесното, по някакъв начин се е свързала сякаш в едно с тялото и цялата е станала плът, както е казано: няма Моят Дух да бъде вечно занемарван от (тия) човеци, защото са плът (Бит. 6:3), и бедната душа сякаш състрадава на тялото и съучаства във всичко, което става с него. Затова й телесният труд довежда душата до смирение: трудът смирява тялото, а когато тялото се смирява, заедно с него се смирява и душата.”²¹³

Но “телесното упражнение за малко е полезно, а благочестието е полезно за всичко” (1 Тим. 4:8); и телесният труд е полезен дотолкова, доколкото служи на духовното усъвършенстване, доколкото научава човека на смирение. На въпроса кое е по-главно - телесният труд или опазването на сърцето, старецът Агатон отвърнал на един брат: ”Човек е подобен на дърво: телесният труд са листата, а опазването на сърцето - плодът. Понеже според Писанието “всяко дърво, което не дава добър плод бива отсичано и хвърляно в огън” (Мат. 3:10), то очевидно важна е грижата за плода, т. е. опазването на ума. Впрочем за нас е нужен и листният покров и благоукрашение, т. е. телесният труд.”²¹⁴

Що се отнася до мисленото, вътрешното подчинение на стареца, то задължава послушника да извършва следното: преди всичко той трябва постепенно да отсича своите разбирания, да се научи нищо да не съставя в ума си нито относно настоящето, нито относно миналото и бъдещето, да не вярва на себе си, на своя ум и сърце и да не решава без наставника си кое е добро и кое е лошо, нито пък да знае, нито дори да мисли без позволенията на отеца си. Послушникът трябва да потисне в себе си всяко свое вътрешно доброволно движение на силите. Той трябва да се очисти от своето, да стане празен, пуст. Празен той трябва да стане именно затова, за да може наставникът напълно да вложи в него новия човек. “За приемането на Бога и Божията воля нашият ум и воля трябва да бъдат голи.”²¹⁵ Трябва да се постигне състояние на “несъставяне на помисли”, мълчание: с ума да не се определя нищо и да не се мисли, с волята нищо да не се желае и да не се решава, със сърцето нищо да не се усеща; а да се мисли, желае и усеща само с позволенията на стареца. Това е “живот, лишен от любопитство, отхвърляне на своето разсъждение, неверие към самия себе си, във всичко, дори и в доброто, до края на живота”²¹⁶.

Но възможно ли е послушникът да достигне съвършено мълчаливо състояние на неразсъждение? Не, при цялото му желание и усилие той не може да постигне това, както невъзможно е да се удържи вятърът. Волята и силното му желание тук нямат нищо общо. Мислите, пожеланията, плановете, похотите, страстите и др. непрекъснато се сменят в човека, и той никога не може да бъде свободен от тях, но в негова власт е да удържа едни и да потиска други.

“Дейността на нашия ум - казва преп. Иоан Касиан, - много напомня воденичен камък, който бързо се върти от стремителното движение на водата... Той не може да престане да се върти, но във властта на мелничаря е да реши дали да мели пшеница, жито, или къклица. И нашият ум не може да бъде празен от вълнението на помислите, предизвикани от потока впечатления; но кои от тях да приемаме и да усвояваме, зависи от нашата воля и желание.”²¹⁷

“Островът наред морето може ли да спре вълните, за да не се удрят в него? Във всеки случай той се противи на вълните. Така и ние не можем да възпрем помислите, но можем да им се противим”, казва свети Ефрем Сирин. “Инокът може и да бъде страстен, но да не съдейства на страстите”, казва старецът Паисий Величковски.²¹⁸ Ако е невъзможно да не бъдем вълнувани от помислите, трябва добрите помисли да задържаме, а лошите - да отхвърляме. “Когато чувството е в сърцето - казва свети Теофан Затворник, - мислите не ще блуждаят: когато кранчето на самовара е отворено, водата тече неудържимо, а когато го завъртим, водата спира; така е и с мислите: те все текат и текат, а като завъртиш кранчето - престават. Това завъртане на кранчето е възбуждането на светото чувство в сърцето и съхраняването му.”²¹⁹ “Когато котелът, подгряван отдолу, кипи, мухите и разни други насекоми не кацат върху него”, казва преп. Пимен Велики. Надзирател, следящ помислите и преценяващ качеството им в дадения случай, е наставникът. Негово задължение е да прогонва лошите помисли и да съгрива в душата на ученика святото чувство. Задължение на послушника пък е да открива пред наставника абсолютно всички свои помисли - и лошите, и добрите.

Светите отци настояват ежедневно и постоянно да се откриват помислите. “Всеки от подчинените, ако иска да постигне значителен успех и да доведе живота си в състояние съгласно със заповедите на нашия Господ Иисус Христос, не трябва да оставя скрито нито едно свое душевно движение и нито една дума да не пропусна без изпитване, а да разкрива сърдечните си тайни пред онези, на които са поверени грижите за немощните. Защото по такъв начин похвалното ще бъде утвърдено, а неодобрителното не ще остане без необходимото лечение.”²²⁰ “Откривай своите помисли пред отците си - казва Исаия, - за да те покрие Божията благодат”. “Изповядвай ежечасно, ако е възможно, помислите на сърцето си пред твоя отец, ако пък това не е възможно, поне нито една вечер да не минава без това, о възлюбени; а също така и след утрения, като изпиташ себе си, обяснявай му всичко, случило се с тебе.”²²¹ “Неизповядването на греховете е като да нахлуе много вода в кораба и ако моряците са безгрижни и спят, те ще потънат заедно с кораба. Нека да изповядаме помислите на сърцето си, за да не се събере много вода от помислите в душите ни и да не ни погълне последната бездна”²²² (Иоан. 2:6). “Скриващият своите помисли остава неизцелен и се изправя само ако често пита за тях духовните си отци.”²²³

Трябва изцяло да се открива всичко, дори и онова, което съвестта ни не осъжда. Свети Василий Велики²²⁴ заповядва в нищо да не се доверяваме на себе си: “В телесните недъзи понякога става така, че болните не ги усещат, но вярват повече на наблюдението на лекарите, като не се доверяват на собственото си чувство. Така трябва да бъде и спрямо разсъждението за душевните недъзи - греховете. И Апостолите, когато въпреки несъмнената си увереност в искреното разположение към Господа чули: “Един от вас ще ме предаде”, повече повярвали на тези Негови думи и променили мислите си, казвайки: “Да не съм аз, Господи?” (Мат. 26:21-22).

“Когато бях в общежитието на авва Сериди - казва преп. авва Доротей, - откривах помислите си на стареца авва Иоан и никога не се решавах да сторя каквото и да е без неговия съвет. Понякога помисълът ми подсказваше: “Няма ли

същото да ти каже и старецът? Защо да го безпокоиш?” - А аз отговарях на помисъла: “Анатома на теб и твоето разсъждение, на разума ти, на мъдруването и знанието ти, защото, което знаеш, знаеш го от демоните.” И така, отивах и питах стареца. И понякога се случваше, че той ми отговаряше същото, което имах наум. Тогава помисълът ми казваше: “Е, какво? Виждаш ли, че същото ти казвах и аз: не безпокои ли напразно стареца?” - И аз отговарях на помисъла: “Сега това е добро, сега то е от Духа Свети, а твоето внушение е лукаво, от демоните, и бе дело на страстното разположение на душата ми.”²²⁵ В интерес на самия послушник е нужно изповедта да бъде свободна и искрена. “Трябва свободно да се откриват помислите пред стареца”²²⁶, т.е. ученикът напълно да разкрива своя помисъл, нищо да не крие от срам, нищо да не променя, да говори от свое име, както трябва, искрено и съкрушено, а не притворно, като че от друго лице.²²⁷ “Свободата е именно истина, изказвана откровенно. (Но тази свобода трябва да се обръща към такова лице, което не може да се съблазни).”²²⁸ “Бесовете често ни внушават или изобщо да не изповядваме греховете си пред отеча, или да ги изповядваме, но като че от името на друг, или да прехвърляме вината за своя грях на други.”²²⁹ Но ти не се прелъстявай от духа на превъзнасянето и известявай учителя за прегрешенията си не от друго лице. Оголвай струпеите пред лекаря и не се срамувай да му кажеш: “Отче, това е моята язва, това е моята рана. Тя е придобита не по вина на друг, а поради собствената ми леност, никой не е виновен за нея: нито човек, нито зъл дух, нито плът, нито нещо друго, а сам моето безделие.”²³⁰ “Изповядай се пред стареца като пред Бога. По време на изповедта бъди както с външния си вид, така и с вътрешното си чувство като осъден престъпник, паднал по очи на земята, и ако може, умивай със сълзи нозете на своя съдия и лекар, сякаш нозете на Самия Христа.”²³¹ “Ако съгрешиш в нещо, не лъжи, като се срамуваш да си признаеш, а се поклони, казвайки: “Прости ми”, и грехът ти ще премине.”²³² Не трябва да се срамуваме от помислите и да се страхуваме от изповедта, още повече че някои помисли, които силно смущават послушника и му пречат да се разкае, могат да не бъдат негови, а навяти от врага на нашето спасение, и като вражески помисли, те са “неподсъдни”. За това свидетелства опитът на отците подвижници.

Един брат - се разказва в “Достопааметни сказания”, - бил изкушаван от хулни помисли, но се срамувал да говори за това. Ако научавал за някои велики старци, отивал при тях с намерението да им се открие; но щом пристигнал, той се срамувал да изповяда пред тях помислите си. Често ходел той и при авва Пимен. Старецът виждал, че братът се измъчва от помисли, и скърбял за това, че не ги открива. Един ден го извикал и му казал: “Ето вече колко време идваш тук, за да ми откриеш помислите си, но щом дойдеш, не искаш да ги кажеш и си отиваш пак с тях, измъчвайки се както и преди. Кажи ми, сине мой, какво ти лежи на сърцето?” Братът отговорил на стареца: “Дяволът ме изкушава с богохулни помисли и аз се срамувах да говоря за това.” След това му разказал помислите си и тозчас получил облекчение. Старецът му рекъл: “Не скърби, сине мой! Когато се появи такъв помисъл, казвай: “Не съм виновен, нека хулата ти, сатана, падне върху теб; душата ми не иска това.” А онова, което душата не иска, скоро отминава.” Така братът си отишъл от стареца с излекувана душа.”²³³

Вътрешното, мисловно подчинение на стареца, откриването на помислите пред него в сравнение с чувствено-външното послушание, има най-голямо значение за духовното усъвършенстване на послушника. Откриването на помислите преди всичко разкрива на наставника вътрешните язви, които послушникът може и сам да не забелязва, посочва нравствените недостатъци и греховни склонности на ученика, към които старецът прилага и съответните целебни лекове.

Освен това, макар че откриването на помислите не опрощава греховете, то ги прави немощни. При откриването му нечистият помисъл, излязъл навън, става релефен, видим; а самият изповядващ се вижда и осъзнава неговата нечистота, която той по-рано не е забелязвал. Откривайки пред отца греховните си помисли, ученикът сякаш видимо ги облича и веднага, засрамвайки се, ги оставя.

“... Всичко, което бива явно, е светлина” (Ефес. 5:13). “Врагът не обича светлината; ето защо откриването на лошите помисли го прогонва и изтребва. Както змията, извлечена от тъмната дупка на светло се стреми да избяга и да се скрие, така и злите помисли, разкрити чрез откровено признаване и изповед, бягат от човека. Това се потвърждава от много и премного примери и опити” (някои от тях привежда и сам Йоан Касиан²³⁴). “Един старателен монах, претърпявайки нападения от бесове, двадесет години изнурявал тялото си с пост и бдение, но понеже не получавал от това никаква полза, написал на хартия изкушението си, отишъл при някой си свят мъж и като му връчил написаното, паднал по очи на земята, защото не дръзвал да го погледне. Старецът, като прочел написаното, се усмихнал, вдигнал брата и му казал: “Чедо, сложи ръката си на шията ми.” Когато братът сторил това, великият мъж му казал: “На моята шия, брате, нека да бъде тоя грях, колкото и години да е продължавал и да продължава в тебе, само че ти не го смятай за нищо.” След това инокът твърдеше, че още не бил успял да излезе от килията на стареца и тази страст изчезнала. Това изповяда пред мен самият той, благодарейки на Бога.”²³⁵

“Когато умът ми изповядва пред Бога вината си, веднага изчезва и самото изкушение”, казва преп. Марко Подвижник.²³⁶

Това явление е и психологически вярно: често пъти нещата са привлекателни за нас едва дотогава, докато не сме ги получили, докато не са станали обективно видими за нас; така е и тук: цялата прелест на омагьосващите нечисти помисли изплува на повърхността, човек сякаш проглежда, мъглата, покриваща сърдечните му очи, изчезва, а с нея изчезва и пленяващата прелест на греховните помисли и онзи, който е открил помислите си, само може да възкликне: “Как преди не съм го забелязвал?”

Един духовен син на стареца Леонид Оптински разказвал: “Случваше се, отиваш при отца, за да се утешиш в скърбите си, и щом влезеш в килията му, всичко веднага изчезва, а в сърцето сърцето усещаш тишина и радост. Той пита те защо си дошъл, а ти не знаеш какво да кажеш. Тогава ще вземе и ще те помаже с масло от кандилото, ще те благослови и ти си тръгваш от него със сърдечна радост и душевен мир.”²³⁷

В животописа на преосвещения Иеремия, Нижегородски отшелник († 1884 г.), за благотворното действие на откровените беседи със светителя подвижник е

казано следното: “Още щом се приближиш към килията му, усещаш в душата си неволно смущение, сякаш отиваш на изповед, на която трябва да се разкрият и изляжат всички греховни тайни... и след това, като си тръгнеш от него, дълго още носиш в сърцето си потребността и желанието да бъдеш по-добър, по-чист, по-съвършен. Случвало се е да идвам при преосвещения Иеремия в тежко душевно настроение, носейки в сърцето си някаква грижа, недоволство, раздражение, гняв, скръб или нещо крайно неприятно и тогава от светия старец чувах думи на утешение, съпричастие, съвети, разяснения - прости, но удивително смислени и въздействащи. Като ги слушах, усещах как сърцето, студено дотогава, се сгрива, как лека-полека угасва гневът, намалява болката, утихват враждите, успокоява се тревогата, и аз излизах от тъмната и тясна килия сякаш озарен от нова топла светлина, много по-спокоен и примирен с всички и с всичко, отколкото преди.”²³⁸

Така понякога и един слънчев лъч е достатъчен, за да разпръсне цялата безвидна тъмнина и да разсее тежкия душевен мрак!

“Както пред сияещата светлина отстъпва тъмата, така и светлината на изповедта изстребва помислите на страстите, защото те са тъмнина.”²³⁹

Значението на откровеността в помислите се заключава преди всичко в това, че тя със своята светлина прогонва тъмните помисли, прави ги немощни и “откритите язви не успяват да станат по-лоши, а се изцеляват”²⁴⁰.

Всекидневното откриване на помислите ни кара да следим за греховете и ни удържа от тях. Като знае, че трябва всички тях да представя на съда на стареца, послушникът ги проследява и започва борба с тях. “Който постоянно изпитва себе си, разкайва се за съгрешенията си и се старае да се поправи - казва авва Доротей - , той започва да намалява злото в себе си и ако е правил девет (простъпки), ще направи осем и така, преуспявайки постепенно, с Божията помощ, не допуска страстите да се засилят в него.”²⁴¹ “Душата, мислеща за изповедта - казва Йоан Лествичник, - бива удържана чрез нея от съгрешения, като с юзда.”²⁴²

“Велико помагало, за да не се греши - казва нашият отец Василий Велики - и на другия ден да не се изпада отново в същото, е да подлагаме в края на деня на съда на съвестта самите себе си и всичко свое... Такова ежедневно разглеждане освещава и това, което става у нас ежечасно.”²⁴³

Накрая голямото значение на откриването на помислите произтича и от това, че то отваря очите на послушника най-вече за самия себе си. Самият труд на борбата с греха и помислите кара послушника да осъзнае своята немощ и като го предава в ръцете на стареца и на Божията воля, го научава на така необходимото, както ще видим по-късно, смирение. Колкото по-добре осъзнае послушникът своята немощ, толкова повече ще търси благодатната чужда помощ; колкото по-често открива помислите си, толкова по-голяма полза ще намира в това и толкова повече ще нараства любовта му към стареца и вярата в Бога и в стареца.

“Всяко изповядване - казва Максим Изповедник - смирява душата, като ту я кара да признае, че за прегрешенията си е виновна самата тя поради своето безделие, ту я учи да осъзнае, че е оправдана от благодатта.”²⁴⁴

Откровеното записване на помислите при временно или пълно отсъствие на старци има същото значение, както личното откриване на помислите. “Записването замества очите на сподвижниците. За да се оградим от греха - казва свети Антоний

Велики, - нека всеки забелязва и записва своите простъпки и душевни движения, като че с намерение да съобщи това на друг; и бъдете уверени, че срамувайки се да не стане това известно, непременно ще престане да греши и дори да държи в мислите си нещо лошо. Защото кой, когато греши, иска да някой да го види? Или кой, като съгреши, не ще пожелае по-добре да излъже, само и само да скрие греха? Както наблюдавайки се един друг не ще творим блуд, така записвайки помислите си с намерение да ги открием, по-леко ще се опазим от нечистите сред тях, срамувайки се да не се разчуют.”²⁴⁵ Като добър начин да се удържат послушниците от грях е да следят помислите си и да не ги забравят. Записването на помислите се е практикувало още в древните манастири.

И Иоан Лествичник повествува за това, че в един египетски манастир видял, че послушникът в трапезарията носел книжка на пояса си, в която записвал помислите си, за да ги преразказва ежедневно на пастира. “Същото правеха - добавя Лествичник - и много от тамошните братя.”²⁴⁶

“Добрят търговец - казва Иоан Лествичник на друго място²⁴⁷ - всяка вечер непременно пресмята дневната печалба или загуба; но той не би могъл точно да ги знае, ако ежечасно не записва всичко в книгата си, защото ежечасното изпитване просвещава душата.”²⁴⁸

“Много пъти ми се е случвало - казва свети Петър Дамаскин - сама по себе си да идва някоя мисъл и аз я записвах, за да я запомня, а след това, по време на бран, имах помощ или облекчение от нея... леността води към забравата, а забравата - до незнание.”²⁴⁹

Записването на помислите има значението на лично откровение пред стареца. Един опитен духовник ни казваше: “Понакога се случва поради някаква причина да не можеш да идеш при стареца, а помисълът те безпокои. Като вземеш парче хартия и го напишеш, веднага сякаш някаква пелена пада от очите ти. Вече виждаш по-ясно, чувстваш облекчение и спокойствие на съвестта.” А друг от съвременните монаси, много известен сред народа, пише за себе си, че връзката му с починалия негов ръководител старец не е прекъснала. В първите години, когато живеел наблизо, ежедневно ходел на гроба на стареца, за да изповяда греховете си и да го помоли за прошка, а след това, когато заради уединения живот се преместил на няколко версти по-далеч от гроба му, започнал да води дневник и когато идвал в манастира, смятал за свой дълг да отиде на гроба и да се покае по дневника пред починалия си старец.

Значението на откровеността може да изпита и изпитва върху себе си всеки. Откровеността, искреността и правдивостта са признак на неповредена душа. И кой не е изпитал благотворното влияние на откровеността? Кой не е оценил в труден момент от живота си благотворността на откровената беседа? Приятелите са ни скъпи точно заради това. И Христос Спасителя е имал близки сърдечни приятели: Лазар и Иоан, който се облягал на гърдите Му. Всеки човек изпитва потребност да има приятел, с когото да говори по душа, да дели радост и мъка, при условие, разбира се, той да пази тайните му. А в дадения случай може ли ученикът да се съмнява в съчувствието от страна на стареца и може ли да намери някой друг, който повече да му съчувства?

Някои ученици и ученички на стареца отец Леонид признавали, че скривайки се от другите, пред стареца лесно изказвали дори това, което сами пред себе си трудно признавали. Откритото и свободно държане на стареца освобождавало душите им. Приветливото му лице внушавало откровеност и предразполагало дори хитреца към простота и непритворство.²⁵⁰

Цялата беда на човека се състои в това, че той не може да бъде истинен не само в словото и делото си, но и в мислите си. Да не говорим, че в множеството, сред другите и когато е сам, той не е един и същ. В уединението си той лъже сам себе си и непрекъснато е неискрен. А като лъже постоянно, той изпълва с лъжа целия си живот. Но ако коренът е свят, то, разбира се, и клоните биха били свети. За да не лъже пред другите и да бъде истинен в слово и дело, човек преди всичко трябва да се научи да не се лъже сам, вътре в себе си и да бъде истинен в мислите си. Той трябва да познае себе си. “Позналият себе си е познал всичко.”²⁵¹

“Примири се със себе си и ще се примирят с тебе и небето и земята.”²⁵²
“Човече, познай своето благородство и достойнство, познай колко си скъпоценен ти, брате Христов, приятелю Царев, невесто на небесния Жених. Който е успял да познае достойнството на своята душа, той ще може да познае силата и тайните на Божеството.”²⁵³

Желаното самопознание и искреност пред самия себе си се постига чрез съсредоточено наблюдение на себе си и в дадения случай - чрез откриване на помислите пред опитен старец, комуто, както вече казахме, е присъщ верния и безпристрастен поглед върху вътрешното “аз” на послушника.

“Това - казва свети Йоан Касиан - е най-мъдрата школа на разсъдителността, в която се научават добре да разсъждават за нужното дори и такива, които нямат особена способност за това. Истинската разсъдителност се придобива чрез смирение, а първо доказателство за него е да откриваме на отците не само това, което правим, но и онова, което мислим, без да се доверявам в нищо на своя помисъл, а във всичко да следваме наставленията на старците и да смятаме за добро или лошо само това, което те признават за такова... Това предаване на помислите ни на разсъжденията на отците заменя собствената разсъдливост и ни научава на нея.”²⁵⁴

Към същата цел - самопознание и разсъдителност, но, разбира се, в по-малка степен и в света води всяка откровеност с приятелите и с дневниците, които ги заменят, при условие че ние нищо не крием пред тях и сме истинни в мислите си - тоест не лъжем себе си. Ако човек е потиснат от тежко чувство, но вземе и разгърне своя дневник, като се зарови в старото и преживяното, то в душата му ще се надигат спомени и ще го отнасят в забравеното минало, което винаги ни се струва така скъпо и близко. Тези спомени са способни да пробудят чувствата на човека и да го накарат да усети умиление. Спомняното преживяно може да освети пътя на живота и понякога като по чудо да разкрие явното или тайното ръководство на Божия промисъл, който, живеейки само с настоящето си, ние често не забелязваме. А как да си обясним това, че някои хора, разочаровани от живота и решили да се самоубият, но описали откровено на роднини или приятели причините за тяхното решение, като че се изповядвали пред тях и... останали сред живите? Това може да се обясни само с благотворността на самата откровеност.

Карайки ги да се съсредоточат, тя им посочва цялата измамност и дребнавост на доводите им, заради които не си струва да се погубва животът, сменя пелената пред вътрешното зрение, разгаря неугасналото вътре в тях огънче на живота и им възвръща отново привързаността към него. Последствие от откровената беседа е умиротворението. Който се открива, той се успокоява.

“Записвате ли онова, което изпитвате” - пита в едно писмо свети Теофан Затворник. - Мисля, че си струва да се записва, за да го преглеждате от време на време, и като видите Божията грижа за себе си, все повече и повече да ревнувате и да се усъвършенствате.”²⁵⁵

Но нужна ли е борбата с помислите, не са ли някаква дреболия, на която не си струва да се обръща внимание? Ако те са естествени и не е възможно да ги удържим, както не можем да хванем вятъра, не е ли по-добре само да следим делата си? Мисли каквото си искаш - само постъпвай добросъвестно. Такъв въпрос и отговор на него могат да се появят само у човек, който не познава своя вътрешен живот и не се самонаблюдава.

Светите отци²⁵⁶ различават следните степени на помисъла:

1) прилепяне - изкушение (от гр. **prosvoli**) - това е простата, повърхностна представа;

2) съчетаване (на гр. **sindiasmos**) - приковаване, спиране на вниманието върху представяния образ, събеседване с помисъла;

3) съгласие (на гр. **sivcafatesis**) - благоволение на душата към възникналия помисъл, съчувствие към него;

4) пленяване (на гр. **aqchmalosia**) - увличане на сърцето, скланяне на волята, което вече е грях (Мат. 5:22).

А порокът, загнездил се в душата и поради дълготрайното пристрастие и навик станал сякаш нейно природно свойство, е страст (на гр. **pafos**), болест на душата (на гр. **pafos** от **paschin** - страдам).

Първите помисли - изкушения, сами по себе си не са греховни, понеже са естествени и независими от нашата воля. “Да не изпитва прилепяне на злото е качество само на неизменното естество, а не на човешкото... Възникването на помисъла не е нито грях, нито правда, но изобличаване на нашата самовластна воля.”²⁵⁷ Помислите във втората степен (съчетаване) не са съвсем без грях: тук вече зависи от нашата воля дали да приемем или да не приемем образите. В третата степен помислите биват преценявани и според устройството на подвизаващия се. Пленяването пък се възприема по един начин по време на молитвата, иначе - в друго време, по един начин по отношение на безразлични неща и иначе - в лошите помисли. Страстите пък във всички без съмнение подлежат или на съответното покаяние, или на бъдеща мъка.”²⁵⁸

“Не подобава - казват преп. Калист и Игнатий²⁵⁹ - да укрепваме в помислите, за да не бъдем обвинени заради съгласието си с тях в деня на съда Господен.”²⁶⁰

“Каж ми - казва свети Теодор Студит - откъде се вземат у вас дързостите и поражданите от тях неуредици? Не е ли от това, че не изповядвате, а скривате

пагубните си помисли? Защото начало и корен на нашите прегрешения е неуместният помисъл и когато го откриват, по милостта Божия той бива прогонван, а когато го скриват, лека-полека прераства в дело на тъмнината. Оттук иде душевната смърт, оттук е разделянето един от друг, оттук са и самооправдателните слова, пораждани от неразбирането и заблудата.”²⁶¹ “Както се оживотворяват яйцата, стопляни под крилата, така и помислите, които не се обявяват пред духовния отец, преминават в дела.”²⁶²

Как помислите преминават в дела, всеки може да види по самия себе си. Нима нашите ежедневни тънки помисли не са зародиш и причина за нашите последващи простъпки и дела? И достойнството например на художествените белетристични произведения е именно в това, че писателите умеят да забележат зародиша на едно или друго чувство в помислите, да проследят тяхното развитие и проявяване. Една дума, едно съзнателно усещане на някое лице, често незабележимо и за самото него, се открива след това в действията му. “Аз съм същото, каквото си и ти” - казва смиреният Альоша Карамазов на брат си Димитрий, който му се изповядва в това, “как е обичал разврата, обичал е и срама от разврата”. “Все същите стъпала, аз съм на най-ниското, а ти си горе, някъде на тринайстото. Аз гледам така на тая работа, но то е едно и също, напълно еднородно. Който е стъпил на най-долното стъпало, той все едно непременно ще стъпи и на най-горното.”²⁶³ Всяка страст в най-простата си форма е помисъл и всеки помисъл в сложната си форма е страст; значи цялата разлика между тях е в степените. Ако ние не забелязваме това и следим само делата си, но не и помислите, това значи, че ще се грижим за външната красота на своя съсед, като допускаме вътре да е пълен с мръсотия и нечистота, показвайки неразвитостта на своето нравствено чувство.

И така, който иска да победи страстите и да се опази от тях, той е длъжен да очисти техния източник - помислите. “Изпитвай помислите на прага на сърцето си дали са твои или от врага. Онзи, който щателно изпитва помислите, той е истински ревнител и в изпълнението на заповедите.”²⁶⁴

“Докато “децата вавилонски”, т. е. лошите движения и помисли, са още младенци, трябва да ги разбиваме и съкрушаваме о камъка, който е Христос”, казва преп. Серафим Саровски.²⁶⁵

“Отсичащият помислите, отсича всичко”, казва свет. Теофан Затворник.²⁶⁶

Начинаещите подвижници, още неукрепнали в борбата, се съветват да започват от малкото и да се научат отначало да побеждават изкушенията. “Приучвай се да побеждаваш малкото, ако искаш да победиш голямото. Който не може да погаси огъня на една свещ, как ще угаси къща или цяла гора, ако пламнат.”²⁶⁷ “Само съвършените могат да допуснат помисълът да навлезе и после отново да го прогонят. Но ти не внасяй огън, за да не би да изпепели дъбравата ти.”²⁶⁸

“Разумният извършител - казва и Петър Дамаскин, - отхвърля лукавото изкушение - майката на злините, за да отсеке наведнъж цялото произтичащо от него зло, а благия помисъл обръща в дело, за да постигнат тялото и душата навика към добродетел.”²⁶⁹

Ние, разбира се, не можем, въпреки цялото си усилие да изкореним голямото, могъщо дърво без помощта на другите, но по силите ни е да изтръгнем малката тревичка из корен.²⁷⁰

По-добре е навреме да прогоним помисъла чрез изповед, отколкото по-късно да се борим безуспешно със страстта.

“Изповядавайте си един другиму греховете - казва Апостолът - и се молете един за други, за да се изцерите” (Иак. 5:16).

Ако има добро и зло в помислите и настроението, на този източник трябва да се обръща внимание и грижа. С лошите мисли, дори неразкрити в постъпки, ние си причиняваме зло, и дори двойно зло: а) от неоткритите греховни помисли не последва естествено въздаяние, което понякога още тук, на земята идва от тях, и б) неоткрити, те подобно на сярна киселина действат разрушително върху нашето тяло, изсушават го, размътват чистия източник. И както само една лъжица катран разваля цялата каца с мед, така и един греховен помисъл, една страст нарушават цялото добро душевно устройство и го обезценяват.

“Ако около градината - казва преп. Макарий Велики - с плодоносни и благоуханни дървета, оградена с малка стена, тече бърза река и водата леко се удря в стената, тя ще повреди основите, ще си намери проход и като навлезе в градината, ще изпочупи и изкорени всички дървета и растения, ще унищожи целия труд и ще направи градината неплодна. Така става и с човешкото сърце: потоците на греха постепенно нахлуват и прогонват цялата красота на душата, обезсмислят добрите помисли и довеждат душата до запустение.”²⁷¹ “Ако орелът е изцяло вън от мрежата, а се заплете в нея само с нокътя си, от това по-малкото ли губи силата си? Не е ли цял оплетен в мрежата, ако дори само с един нокът е уловен в нея? Не може ли ловецът да го хване, когато си поиска? Така и душата, ако дори само една страст обърне в навик, врагът ще я низвергне, когато пожелае.”²⁷²

Навикът в някоя страст е опасен именно с това, че зародишите на нравственото зло бързо се размножават. И най-малкото снизхождение към страстите довежда човека до опасния път на сделки със съвестта си и незабележимо за него го тласка към гибел по тая наклонена плоскост.

Подобни на това са изобразяваните от писателите гибелни тресавища. Това са страшни и унищожителни за човека места! От пръв поглед не виждаш опасността: те са равни, гладки, покрити със свежа зеленина и цветя поляни. Веселата ливада направо примамва пътника: приятно е да си почине на нея уморения и изтощения, да се поразнежи на уханната и ослепително блестяща земя. Но той трябва да бяга от това страшно място, да бяга, без да се обръща, ако не иска да загине. Само да стъпи поради незнание или безразсъдна смелост пътникът върху тази омагьосана поляна, да направи пет-шест крачки, и нозете му веднага ще потънат в рехавото тресавище, а ако не се измъкне бързо и внимателно, загива. Нищо не ще помогне... напразно ще губи сили и ще търси опорна точка, напразно ще вика за помощ: подвижната маса се разтваря под краката му и той затъва по-дълбоко и по-дълбоко... за жертвата няма спасение!

Но възниква въпросът: възможно ли е да се изпълни послушанието към стареца, посилен ли е този труден подвиг? Истина е, че послушанието към наставника изисква много труд, дори кървав труд. Много пътища водят към царството Небесно, но наистина най-трудният е доброволното носене на кръста

към своята Голгота и разпването на самия себе си върху него. Много са християнските добродетели и сред тях не е леко самоотверженото и смирено послушание. Велика вяра се изисква от последователя на Самия Христа, но не по-малка вяра е нужна от послушника в Негово име, за да вярва без съмнение на простия смъртен старец като на Христос и безпрекословно и без разсъждение да му се подчинява във всичко, постоянно да му открива своите помисли и пр.

Труд, и то голям труд, е нужен от послушника за това. Без голяма грижа и трудове от негова страна, разбира се, не може. Старецът го спасява, но с неговите собствени сили. От доброволно връчената му глина той прави нов съсъд Божи, но качеството на съсъда зависи от състава на глината, от мекотата и самоочистването ѝ.

“Дай кръв и приеми дух”, т. е. потруди се до проливане на кръвта си, и ще получиш духовен дар; “измъчвай измъчващия”, изведи от тъмницата душата (“плът и кръв не могат да наследят царството Божие”, 1 Кор. 15:50).

“Потруди се, започни, изпоти се над това, което ти казах” - казал старецът Варсануфий Велики на ученика си (отг. 61, 24); “търси сол и ще те осоля” (701); “аз пристъпвам заради тебе към Господа, но ако и ти не постъпиш така, то голям е срамът”. Голяма сила има усърдната молитва на праведника (Иак. 5:16), а на молитвата на праведника послушникът помага с послушание и покаяние (отг. 622). Именно в това се и заключава главното условие на духовния съюз между ученика и стареца - първият да изпълнява всичко, което е заповядано: “ако спазиш заповедта ми, по-добре е да се каже - Божията заповед, свидетелствам, че аз ще дам отговор за теб в деня на Божия съд (отг. 58); ако пък нарушиш нещо от това, аз не нося вина, ти ще прозреш и ще отговаряш в страшния ден” (отг. 57).

“Внимавай! Ако законно и за назидание на душата не слушаш многогрешния мним твой старец Лъв (Леонид Оптински в схимата), то отстъплението ти ще те накаже.”²⁷³

И така послушанието е труд до проливане на кръв.

Но кажете, какво се дава на човека даром, без труд? Колкото по-ценна е някоя вещ, толкова по-трудно се придобива тя и колкото по-трудно се придобива, толкова е по-ценна.

Придобиването на материално богатство, придобиването на знания, земеделието и др. - нима те не изискват огромна енергия, усилия, грижи и безсънни нощи? Не е ли това своеобразно мъченичество? А какво коства на човека земната слава?

В подкрепа на казаното ще приведем един нагледен пример. В Парижката галерия за изящни изкуства се намира една знаменитата статуя. Тя е последното произведение на велик гений, който подобно на мнозина други гениални хора бил много беден и живял на един таван, който му служел и за ателие, и за спалня. Когато статуята била почти готова, изведнъж през нощта в Париж настъпил силен студ. Скулпторът не могъл да заспи в студената си стая и мислел за това, че глината още не е успяла да изсъхне, че водата в порите ѝ ще замръзне и за час ще разруши мечтата на живота му. Тогава старецът станал и старателно завил статуята със своето одеяло. На сутринта влезлите в стаята съседи намерили скулптора мъртъв, но статуята била невредима (из лекцията на проф. Х. Друмонд). Земното безсмъртие коствало на скулптора трудове, лишения и дори самия живот!

Онези, които възразяват против трудността на послушанието, трябва преди всичко да помнят, че “изкуството на изкуствата” се изучава и постига от послушника постепенно с помощта на вече опитния, преминал школата на послушанието старец.

“Знай, брате - казва един велик старец, - че даващият заповед не я дава просто така, но помага с молитви, за да я съхраниш.”²⁷⁴

Предимството на послушанието е в това, че трудът на послушника не е сложен: той знае само делото на послушанието към своя старец, има само една грижа - да отсече волята си. “Твоята работа е само да отсичаш волята си. Който отсича волята си, на него Бог неведомо, така, че той не знае как става това, дарува Своята воля и я прави неизгладима в сърцето му, за да я познае, и подава сила, за да я изпълни. Това върши благодатта на Светия Дух.”²⁷⁵

Послушникът само изпълнява безпрекословно всички съвети и заповеди на стареца, а за нищо друго не го е грижа, защото за плодовете на послушанието му и за неговото спасение отговаря старецът. И наистина най-бързото и незаменимо следствие от вярата и послушанието към стареца е успокоението - спокойствието на послушника за себе си и за своето спасение. Ученикът чувства непосредствено над себе си безопасна стряха и твърда почва под краката си. “Вярвам - казва от все сърце послушникът на своя отец, - че Господ чрез теб спасява душата ми. Прави с мене онова, което ти внуши Господ. Аз вече не съм аз.”²⁷⁶

Послушникът смята своето спасение за сигурно и смъртта вече не го плаши. “Един велик подвижник цели осемнадесет години не чул с телесните си уши от своя наставник поздрав: “Спасявай се” (който изразява желание и още неизвестност), но вътрешно всеки ден чувал от Самия Господ: “Ти си спасен” (което е определено и несъмнено).”²⁷⁷

“Послушникът вече не се бои от смъртта - очаква я като сън, или по-добре да се каже, като живот, знаейки със сигурност, че когато душата му го напусне, не от него, а от наставника ще се потърси отговор.”²⁷⁸ “Повярвайте, братя - казва позналият покой от опита в послушанието си към своя старец авва Доротей, - повярвайте ми, че пребивавах във велико спокойствие, не усещах никаква печал, така че дори скърбях за това, защото бях чувал, че през много скърби трябва да влезем в царството Божие (Деян. 14:22), и като виждах, че няма у мене никаква скръб, страхувах се и бях в голямо недоумение, понеже не знаех причините за това спокойствие до тогава, докато старецът не ми обясни това, като каза: “Не скърби, защото всеки, който е поверил себе си на отците за послушание, притежава такъв покой и безпечалие.”²⁷⁹

Покоят, разбира се, идва и от това, че “каквото и да се случи с послушника, нямащ своя воля, той е спокоен, сякаш се е изпълнило неговото собствено желание. Защото за такъв, който няма своя собствена воля, каквото и да се случи с него, е съгласно с волята му: той няма пристрастие, а от безпристрастието се дохожда в безстрастие.”²⁸⁰ По такъв начин на пасомия от стареца послушник е присъщо и душевно спокойствие. Той няма безпокойство за успеха и плодовете на своето послушание, при него няма място за нерешителност и колебания в трудовия му живот: старецът и вярата са поръчителство за успеха на неговия труд. А как е важно и нужно за нас такова спокойствие и увереност в това, че не се трудим

напрасно! Често пъти човек изпада в нерешителност, защото не е уверен в благоприятния изход на своя труд, бездейства, защото не вижда увенчаващия го край, и по такъв начин, като не умножава талантите си при недостиг на вяра, получава отплатата, която се полага на неверния роб.

Освен това самият труд на послушника има в себе си много сладост и утешение. “Познавам послушническото иго - казва свети Теодор Студит, - познавам болката при отсичането на волята; но също така познавам и сладостта на такъв живот: отсичането на волята прави пътя лек и спасението удобно; щом само отсечеш волята си - и животът става спокоен и блажен.”²⁸¹ И трудът на послушника е труден, собствено, в началото, но “в пътешествие отначало липсата на навик прави вървенето тежко и трудно, а по-нататък, когато се поразкършат мускулите и плътта се пораздвижи, то става не толкова трудно и тежко, а по-спорно: така става и тогава, когато шестваме по Господния път.”²⁸²

“Колкото по-напред се придвижиш по пътя на добродетелта, толкова по-лек ще изглежда пътят ти”, казва свети Йоан Златоуст.

“Пътят на добродетелта изглежда на начинаещите жесток и страшен не защото сам по себе си е такъв, а защото човек още от самото излизане от майчината утроба е свикнал да живее нашироко и в удоволствия; ала за онзи, който е стигнал до средата на пътя, той е благ и удовлетворяващ. При изчезването на спомена за безсловесните удоволствия душата вече с желание върви по пътя на добродетелите. И Господ казва: “Игото Ми е благо и бремето Ми е леко”²⁸³ (Мат. 11:30). Затова именно свети Теодор Студит нарича послушанието подвиг многопечителен и безпечален. “Послушанието - казва той, - е многопечителен и безпечален подвиг; многопечителен е, когато някой още е завладян от своите желания; безпечален е, когато някой успява напълно да отсече волята си. И кое може да бъде по-сладко, по-въжделено и радостно, отколкото да се живее по заповед и нищо да не се прави по своя воля?”²⁸⁴ . “За птицата, наричана сирена, разказват, че всеки, чул сладкозвучието на гласа ѝ, бил запленил така, че следвайки я в пустинята, от сладостта на пеенето ѝ забравял за живота си, падал и умираше. Тук се обрисова това, което става и с душата. Когато тя усеща небесната сладост поради сладкозвучието на Божиите слова, предадени ѝ от чувството на ума, тогава тя цяла се устремява след тази сладост така, че забравя телесния си живот - тялото се лишава от желанията си, а душата се възнася от този живот към Бога.”²⁸⁵

Накрая главното е, че цялата трудност на послушанието се оправдава и изкупва от висшата му цел - приемането на духа, обожествяването, Христоподражанието. А заради тази велика и висока цел може да се пострада и до кръв!

“Болките - казва свети Исаак Сирий, - понасяни през този век заради истината, не могат да се сравняват с насладата, която очаква страдащите за доброто. Както след сеитбата в сълзи следва вършеенето с веселие, така и след злостраданието заради Бога ще последва радост. Сладък е за земеделеца хлябът, добит в пот; сладки са и делата за правдата на сърце, познало Христа.”²⁸⁶

Послушническото поверяване на стареца е поверяване на Бога и заедно с това разтваряне на себе си за Бога, Богоуподобяване, Богоприемане.

Отричайки се пред стареца, послушникът се отрича и пред Бога. Избягвайки съда на стареца, той ще избегне и Божия съд. Предавайки се с душа и тяло на наставника, той връчва себе си на Бога. “Казвам ви - казвал едни старец на учениците си, - че още преди да сте ме молили, аз съм ви предал на Светата Животворяща и Безначална Троица, за да ви пази от всякакво зло. Но има и друго предаване, по-страшно, по-тежко, по-възделено и възлюбено, по-честно и славно. То е, когато се чуе блаженият и животоворящ глас на Спасителя: “Дойдете вие, благословените на Отца Ми, наследете царството, пригответо вам от създание мира” (Мат. 25:34). Тогава ще се извърши и великото предаване на врага ни, когато Той предаде царството Богу и Отцу (1 Кор. 15:24). Тогава всеки от Светиите, довеждайки синовете, които Бог е спасил чрез него, Високо и с велико дръзновение за учудване на Светите Ангели и на всички небесни сили, ще каже: Ето, аз и децата, които ми даде Господ (Ис. 8:18); и не само тях, но и себе си ще предаде Богу; и тогава Бог ще бъде всичко у всички (1 Кор. 15:28).²⁸⁷ “

АВА V

*Великото достойнство и плодове на послушанието.
Лествицата на послушанието, отвеждаща чрез смирението и любовта
към Бога. Заключение*

*“Монахът, отделил се от всички,
с всички пребивава в единение.”
(Преп. Нил Синаит)*

“Пресветото послушание - казва Паисий Величковски - е било насадено на три места от Бога: на небето, в рая и на земята. В тези три места се е явил плодът на преблагословеното послушание и плодът на трижди проклетото непослушание. На небето било насадено послушание в силите небесни и то било нарушено от самоволното произволение на дявола. Плодът на тази постъпка е низвергването от небето и лишаването от Божествената светлина. В рая то било насадено в първите хора и самоволно, поради гордост, нарушено от тях. Плодът на това е изгнанието от рая и смъртта на целия човешки род. Най-накрая на земята Божественото послушание било насадено от Христа - Сина Божия в светите ученици и Апостоли.”²⁸⁸ И величествено-недосегаемият образ на Самия подвигоположник Спасителя ще остане образец на послушание за всички времена. В какво се състоял земният Му живот, каква е била целта на пришествието Му и края му? “В книжния свитък е писано за Мене; желая да изпълня волята Ти, Боже мой” (Пс. 39:8-9) - ето какво е казал Той в Стария завет чрез пророка за целта на Своето пришествие. Изпълнението на волята на Бога Отец и послушанието към Него - това е причината на Господното пришествие. Заради това послушание Той - Богът, се ражда от Девата принизено, в яслите, по закона (за да изкупи спазващите закона), обрязва се и живее в послушание при мнимия Си баща Иосиф и Майка си - “и им се покоряваше”. Като премъдър и съвършен, нужно ли Му е било някакво учение и ръководство от хора несъвършени? Какво е можел да извлече за Себе Си от

тяхното ръководство? Но Богочовекът се е покорявал на обикновените хора. Имайки свободна воля, той доброволно и охотно я подчинява на волята Божия. “Подател на немислими блага, вечен Владика на всичко, Той благоволил да възприеме не пустинния, не странническия, а послушническия начин на живот. Той Сам е казал за Себе Си: “Защото слязох от небето, не за да върша Моята воля, а волята на Отца, който Ме е пратил” (Иоан. 6:38), и още: “Защото Аз от Себе Си не говорих; но Отец, който Ме прати, Той Ми даде заповед що да кажа и що да говоря” (Иоан. 12:49; 14:10); “Пък Аз съм среди вас като прислужник”²⁸⁹ (Лук. 22:27). Той е проявил Своето послушание във всичко: и в Своето пришествие, и в преподаването на учението на Онзи, Който го е пратил, и най-вече в приемането на страданията и изпиването на горчивата чаша на смъртта - безропотното носене на кръста и доброволното приковаване на него заради греховете на ония, които са Го разпнали. Послушанието никога не намалявало в сърцето Му: “Нека бъде не моята воля, а Твоята - казва този Агнец, поел греховете на света, в Своята Гетсиманска първосвещеническа молитва към Бога Отца, предусещайки поруганието, оплюването, раните, побоя и кръста - не Моята воля, а Твоята.” Аз се страхувам като човек, но ако не ще да отклониш от Мене тая чаша, Аз ще я изпия - нека се пролее Моята кръв: Обаче не както Аз искам, а както Ти. “Нека бъде не Моята воля, а Твоята!” (Лук. 22:42; Мат. 26:42).

И така, Христос, приел образа на раб, бил послушен на Отца дори до смърт, и то смърт кръстна (Фил. 2:7-8). Заради послушанието дойде, в послушание живя и умря. “Затова и Бог Го високо въздигна.”

И животът на Апостолите и Светиите стана светъл, понеже бе възвеличен чрез послушанието.²⁹⁰

Послушанието е пряк израз именно на самоотвержената любов към Бога. Вътрешното чувство - любовта - се проявява външно: в послушанието, покорността към любимото същество, в стремежа да му угодим. И понеже Бог е любов, то да се приближим и да Му угодим не можем с нищо друго освен с любов и послушание. “Ако Ме любите, опазете Моите заповеди... Ако спазите моите заповеди, ще пребъдете в любовта Ми” (Иоан. 14:15; 15:10), както Той самият казва.

“Защото това Божествено послушание, насадено от Самия Христос Господ в светите Му ученици, премина в светия ангелски монашески чин, и в него мнозина просияха като слънце и съвършено угодиха Богу, и целият монашески чин е основан на светото послушание.”²⁹¹

Прилагано в цялата си пълнота в старческото устройство, където целият живот на пастира наставник - стареца, и на пасомия ученик представляват непрекъснат подвиг на послушанието, то, първо, превъзхожда другите добродетели, и, второ, става източник на християнски добродетели.

На лествицата на иноческите обети послушанието стои най-високо от всички като най-труден и най-важен обет. Важна е добродетелта на нестяжанието, властваща над вещите, по-важно от нея е целомъдрието, властващо над плътта, но по-важно и от двете е послушанието, защото властва над духа. От трите подвига: поста, чистотата и послушанието, първият довежда до средата на пътя към Бога, вторият - до входа, и последният изправя пред Божието лице.²⁹²

“Един велик старец - разказвал авва Руф - видял четири чина на небето: в първия чин стоял онзи, който бил налегнат от недъзи, но благодарял на Бога; във втория - безкористният и услужлив странноприемец; в третия - безмълвният пустинножител; в четвъртия чин - послушният на наставника си, изцяло предан нему заради Господа. За послушанието си той носел щит и багреница и блестял в слава повече от всички останали.” А това е така, защото странноприемецът се упражнява в добродетелта по своя воля, пустинникът живее далеч от света също по своя воля, онзи, когото са налегнали недъзи, страда по неволя; а този, който живее в послушание, се отказва от своите желания и във всичко зависи от Бога и от своя отец, и затова получава по-голяма слава в сравнение с другите.”²⁹³

“О, послушание - възкликва авва Руф, - ти си спасение на всички верни, ти си майка на всички добродетели! Ти намираш царството, ти отваряш небето и въздигаш хората от земята на небето! Ти храниш всички светии: те са се хранили от твоите съсъди и са се издигали в съвършенствата! Ти си съжител на Ангелите!”²⁹⁴

“Послушанието трябва да се предпочита пред подвижничеството. Последното научава на високомерие, а първото - на смиrenomъдрие.”²⁹⁵

“Нищо не носи такава полза на хората - казва авва Доротей, - както отсичането на своята воля. И наистина, от това човек преуспява повече, отколкото от която и да е друга добродетел. И както човек, който, вървейки по пътя, намира тояга и я взема и с нейна помощ изминава по-голямата част от пътя си, така става и с онзи, който тръгва по пътя на отсичането на своята воля. Той придобива безстрашие, а от безпристрастието дохожда с Божия помощ в съвършено безстрашие” (поуч. 1). Според учението на Варсануфий Велики “послушанието изкоренява всички страсти и насажда всяко благо (отг. 223), открива пред Сина Божи входа в човека (отг. 226), въздига на небето и прави човека подобен на Сина Божи” (отг. 248). “Без послушание - казва преп. Иоан Лествичник - не може да се види Бога.”²⁹⁶ “Послушният монах с благо дръзновение ще стои при кръста.”²⁹⁷

Превъзхождайки другите добродетели, послушанието, както казахме, се поставя в основите на добродетелите - “насажда в душата другите добродетели и охранява насаденото”²⁹⁸, и по лествицата (стълбата) на добродетелите най-пряко отвежда към Христа.

“Малката и голямата лествица на послушанието - казва свети Григорий Синаит - има пет стъпала, водещи към съвършенството: първото е отричането от света, второто - подчинението (постъпването в обител с обет да се изпълняват монашеските устава), третата - послушанието (подчинението на дело в живота), четвъртата - служението, петата - любовта, която е Бог... Действайки изцяло според заповедите, послушанието по такъв начин прави от различните добродетели стълбица и по възходящ ред ги разполага в душата.”²⁹⁹ Понеже първите две степени: отричането от света и приемането на иночество, са само подготвителни степени за послушанието, така и самото послушание в първия период, доколкото предполага отсичане на волята и изкореняване на страстите в послушника, има отрицателен характер - т. е. подготвителен, но то става положителна добродетел, преминавайки в смирение. Смирението и послушанието изкореняват всички страсти и насаждат всички блага (отг. 223). “Смирението отсича душевните страсти, а злостраданието - телесните.”³⁰⁰

Тази положителна добродетел, към която води послушанието - смирението - се полага в основите на зданието - насаждането на добродетелите. “Както онзи, който зида веществена къща, с вар закрепя камъните, за да не изпаднат и да не се разруши къщата, така и съзиждащият душевния дом на добродетелите, трябва да има смирението като вар. Всяка добродетел, извършвана без смирение - не е добродетел. За това е казано в Отечника³⁰¹ : “Както не може да се построи кораб без гвоздеи, така никой не може да се спаси без смиреномъдрие.”³⁰²

Основа, корен и плод на добродетелния подвижнически живот е смирението: с него започват, извършват се и завършват всички други добродетели. “Преуспяването на душата е преуспяване в смирението”³⁰³ .

“Ако не се смириш - казва преп. Варсануфий Велики, - то няма да послушаш, ако не слушаш, то и не обичаш; ако не обичаш, то не вярваш; ако не вярваш, то не се и надяваш” (отг. 228).

“Страстите подобно на сухи съчки изгарят от духовния огън. Назначавам ти един лек против страстите: смирението. И Господ е казал: Аз живея... със смирените духом” (Ис. 57:15); отг. 223).

Явявайки се плод на старческото пастирство (“телесни трудове и послушание с разума”)³⁰⁴ , най-често и най-много смирението само по себе си притежава велико достойнство. “Ако - казва преп. Иоан Лествичник - поради една само страст - гордостта, един е низвергнат от небето, то трябва да се види не е ли възможно чрез смирението и без други добродетели да се въздигнем на небето?”³⁰⁵

“Смирението и без дела опрощава много прегрешения. Каквото е солта за всяко ястие, това е и смирението за всяка добродетел. То ни прави синове Божии и без него са напразни всички наши дела, всички добродетели и всичко, що вършим.”³⁰⁶

“Видях веднъж - казва свети Антоний Велики - мрежите на врага, разхвърляни по земята и с въздишка попитах кой може да ги избегне. И чух глас, който ми говореше, че смиреномъдрието се изплъзва от тях, те дори не се докосват до него.”³⁰⁷

Какво е смирението? “Смирението - според определението на преп. Варсануфий Велики - се състои в това, да смяташ себе си прах и пепел на дело, а не само на думи, като в никакъв случай не се почиташ за нищо.”³⁰⁸

“Събрахме се и разисквахме значението и силата на светото послушание. Един го определяше като всякогашно забравяне, че някога си се поправил; друг го виждаше в това да се смяташ най-последен и грешен от всички, друг пък го виждаше в осъзнаването с ума на своята немощ и безсилие, в примирението, безгневието и т. н... Аз пък определям тази добродетел така: смиреномъдрието е безименна благодат на душата, чието име е известно само на онези, които са го познали със собствения си опит. То е неизразимо богатство, Божи дар, Божие име; защото Господ казва: Поучете се от Мене, т. е. от Моето вселяване във вас, и озаряване, и действие, понеже Съм кротък и смирен по сърце, и ще намерите покой за душите си”³⁰⁹ (Мат. 11:29).

Светите отци различават два вида смирение: първото се състои в това да почитаме ближните по-разумни от себе си и превъзхождащи ни във всичко, “да се смятаме по-долни от всички”. А вторият вид смирение се състои в това да приписваме Богу своите подвизи - това е съвършеното смирение на светците.³¹⁰ Първият вид смирение е началото, а вторият - краят. Онзи, който се смирява, смята себе си за най-грешен от всички хора, най-срамен от всички твари и най-окаян от бесовете.”³¹¹

Как да си обясним това смирение на подвижниците? Справедливо ли е те да се смятат за нищо? Нима наистина са най-лоши от всички? Трябва да се отбележи, че такова смирение естествено се поражда в душата, както е естествено и това, че дърветата с много плод винаги навеждат и прекланят клоните си надолу.

Та нали един или друг наш поглед върху нас самите и върху другите служи за ясен показател на духовния ни живот. Наистина, ако виждам недостатъците на ближния, осъждам го, смятам го за по-лош от мен, не показвам ли с това гредата в моето собствено око, не показвам ли че съм несъвършен и не познавам себе си?

“Един брат попитал стареца: “Защо постоянно осъждам братята си? “Защото още не си познал самия себе си. Който познава себе си, не гледа другите” - отговорил старецът.”³¹²

“Ако бъдем внимателни към своите грехове, не ще гледаме греховете на ближния. Защото човешко безумие е да оставяме своя мъртвец и да оплакваме чуждия.”³¹³

“Ние и братята ни - казва Пимен Велики - сме сякаш две картини. Ако човек гледа себе си и намира у себе си недостатъци, то у брата си вижда съвършенства. Ако пък гледа на себе си като на съвършен, то, сравнявайки брата със себе си, го намира за лош.”³¹⁴ Значи всичко зависи от предмета на нашето внимание и осъждане. Ако той е извън нас, в ближните - ние сме самопрелъстени свети праведници; ако е вътре в нас, то ближните ще ни се сторят прекрасни светци, а себе си ще виждаме грешни. И така, осъждайки другите, осъждаме самите себе си. За ближния съдим по своята вътрешна нагласа. “Зная от опит - казва авва Доротей, - потвърждаващ истината, че всеки съди за другите според собственото си устройство. Ще ви кажа един пример. Да речем, че на някой му се случва да стои през нощта на някое място и покрай него минат трима души. Като го видят, единият ще мисли: този чака някого, за да отидат да блудстват. Другият, че това сигурно е някой крадец. Третият си мисли: договорил се е с някой от съседна къща заедно да идат някъде на молитва и го чака. Ето и тримата са видели един и същи човек, на едно и също място, но не са помислили еднакво за него, а единият - едно, другият - друго, третият - съвсем различно, и очевидно е, че всеки е помислил според своето душевно състояние.”³¹⁵ Следователно е справедливо да се каже, че добрият човек навсякъде вижда добро, а лошият - лошо. И “онзи човек е истински чист по сърце, който всички хора смята за добри, и никой не му се струва нечист и неосквернен. Защото как ще се изпълни казаното от Апостола: “От смиреномъдрие смятайте един другия за по-горен от себе си” (Фил. 2:3), ако не помним казаното, че “доброто око не ще види зло”³¹⁶ (Авак. 1, 13). Добре е казал Премъдрият: “Който се съзнава, ще бъде помилуван” (Притч. 28:13) и: “Глупостта на

безразсъдните е заблуда”³¹⁷ (Притч. 14:8) . Който не носи в себе си любов, не я открива и в другите, и който не е придобил царството Божие в себе си, не го вижда и навън. “Ако човек - казва Пимен Велики - достигне това състояние, за което Апостолът е казал: “За чисти всичко е чисто” (Тит. 1:15), ще види, че сам е по-долен от всяка твар.”³¹⁸ Когато човек стъпи на пътя на съвършенството и отправи взора си навътре в себе си, колкото повече се опознава, толкова повече се утвърждава в мисълта, че е най-лош от всички. Преди при наличието на страсти и любов към света той не е виждал гората иззад дърветата, сега все по-ясно вижда своето истинско положение в тъмата на заблужденията, по-ясно вижда не само гората - страстите, но и малките храсти - помислите. Така слънчевият лъч, проникнал през ключалката в тъмна стая, осветява всички тъмни предмети и показва и най-лекия прах, дето се носи във въздуха.³¹⁹ Същността на човешката природа е такава, че колкото повече се приближава човек към съвършенството, толкова по-далече е то от него. Колкото по-добре например изобразява художникът идеята си върху платното, толкова по-недоволен е той от нея. Така е и тук: “Заповедта няма мяра: колкото повече някой познава Бога, толкова по-далечен от заповедите се чувства.”³²⁰ “Колкото по-близо е човек до Бога, толкова по-грешен се осъзнава. Пророк Исаия, като видял Бога, се нарекъл окаян и нечист”³²¹ (Ис. 6:5).

Великият подвижник преп. Памво след дългогодишни трудни подвизи казал преди смъртта си: ”Аз отивам при Бога така, като че ли изобщо не съм започнал да живея Богоугодно и иночески.”³²² “Аз само докоснах началото на своето покаяние” - казал преди смъртта си и преподобният Сисой Велики, който живял в пустиннически подвизи шестдесет години.

Осъзнаването на своята немощ и греховност може да служи като мярка за нашето духовно съвършенство. “Искаш да узнаеш колко по-добър си станал? - пита свети Григорий Богослов. Изпитай себе си, колко по-лош се усещаш. Колкото по-светъл е твоят взор, толкова по-ясно ще виждаш славата Божия и своята греховност”³²³ .

И така, колкото е по-близо до Бога - идеала, толкова по-грешен смята себе си приближаващият се към него.

“Колкото е чист някой - казва свети Петър Дамаскин, - толкова многосъгрешаващ се смята от това, което вижда, а колкото много съгрешава, толкова се и омрачава, макар и да се вижда чист, както колкото знания има, толкова се смята за незнаещ.”³²⁴

“Един гражданин от Газа - разказва авва Доротей, - като чу думите ни, че колкото повече се приближава някой към Бога, толкова по-грешен вижда себе си, се учуди и попита как е възможно това. Аз му казах: “Кажми ми, за какъв се смяташ в своя град?” Той рече: “За големец и първенец в града.” - “А в Кесария какъв ще се смяташ?” - “За последен от местните велможи.” - “А в Антиохия?” - “За човек от престолюдието.” - “А в Константинопол, около царя, за какъв ще се смяташ?” - “Почти за просяк - отговори той.” - “Така е със светците - казах му аз, колкото повече се приближават до Бога, толкова по-грешни се смятат.”³²⁵

Когато някакъв софист запитал авва Зосима: “Кажми ми, как така се смяташ за грешен, нима не знаеш, че си свят? Нима не знаеш, че притежаваш добродетели?”, старецът отговорил: “Не зная какво да ти кажа, но се смятам за грешен; не ме смущавай, аз наистина се смятам за такъв.”³²⁶

Един брат попитал Пимен Велики: “Как мога да мисля за себе си, че съм по-лош от някой убиец?” Старецът отговорил: “Ако човек достигне състоянието, посочено от Апостола (“За чисти всичко е чисто”, Тит. 1:15), и види човек, който е извършил убийство, ще каже: Той веднъж е извършил тоя грях, а аз убивам всеки ден.”³²⁷

“Аз съм най-лош от всички - казва оптинският старец настоятел Моисей, - другите може би само си мислят, че са по-лоши, а аз наистина разбрах, че съм най-лошият от всички.”³²⁸

И така, светиите се смятат за най-грешни сред хората и това съзнание е напълно естествено. Колкото повече човек навлиза навътре в себе си, толкова по-нищожен се смята пред своя идеал. Божият приятел - Авраам, наричал себе си пепел пред Бога; цар Давид - червей, а не човек, унижение за човеците; свети апостол Павел се смятал за най-грешен и недостоен съсъд. И праведникът смята себе си за виновен не само заради своите помисли, но и заради греховете на другите хора. Той поема върху себе си греховете на другите и се смята виновен заради всичко и всички.

И Светите отци съветват подвижниците да усвоят мисълта, че те са виновни (“аз и Бог - ние сме сами в света”³²⁹) за всичко, че всички хора са свети ангели, а ние - най-грешни хора. “Не е велико това, че мисълта ти е с Бога - казва преп. Сисой Велики - а това да се мислиш за по-долен от всякоя твар.”³³⁰

Смятайки се за нищо пред хората, за най-лоши сред другите, дори от добитъка, великите подвижници смятат себе си за “най-окаянни от бесовете” пред Бога.

“Това, че си по-лош от демон - казва един атонски затворник отец Тимотей, - е неоспорима истина, потвърждавана от Евангелието. Защото онзи, който върши грях, е роб на греха и заедно с това - на дявола, владиката на беззаконието, началника на злото. А кой от нас е чужд на греха, кой не е роб на беззаконието? А може ли робът да стои по-високо от владиката си? От друга страна, по-лоши сме от демона затова, защото заради него не е пролята безценната кръв на Богочовека и не е принесена за него жертвата на изкуплението, а ние сме изкупени, оправдани, наследници сме на царството Божие, и по-добри ли сме от демона, ако въпреки всичко това пренебрегваме спасението?”³³¹ “Наистина и зверовете, и добитъка са по-честни от мен, грешния - казва преп. Нил Сорски. - Наистина съм по-долен от всичко, защото съм осъден и ад е приготвен за мен още преди смъртта ми... Кой не чувства, че е грешник, по-лош от самите бесове, понеже е техен роб, послушник, и съжител и трябва да слезе заедно с тях в тъмнината на бездната? Наистина всеки, който е във властта на бесовете, е по-горък и злощастен от самите тях. С тях си низвергната ти, душо окаяна, в бездната!... защото се прелъстяваш от своя ум и се почиташ за праведна... горко на прелъстяването и заблудението ти, о злобесна!”³³²

Какво е милуващо сърце? Свети Исаак Сирин отговаря така: “Възгряването на човешкото сърце за цялото творение, за човеците, за птиците, за животните, за демоните и за всяка твар. При спомена за тях и при погледа към тях човешките очи проливат сълзи. От жалост сърцето не може да понесе или да чуе, или да види каквато и да е вреда, или малка печал на тварите. *И поради това и за безсловесните, и за враговете на истината, и за онези, които му нанасят вреда, ежечасно принася молитва със сълзи, за да бъдат опазени и помилвани те; и за влечугите... усещайки безмерна жал, докато се уподоби в това на Бога.*”³³³

И така това, че подвижниците възприемат себе си дори по-лоши от бесовете, се обяснява именно с осъзнаването на своето нищожество пред Бога и със свойството на самата разгаряща се любов към Бога.

Следващата и последна степен на самоотверженото послушание и най-дълбокото смирение, чрез които “като на две крила послушникът подвижник се въздига на небесата и става събеседник на Бога”³³⁴, като естествено следствие на нравственото самоусъвършенстване, като естествена топлота на съгрятия дух - е любовта, която е Бог. (1 Иоан. 4:8).

“Когато постигнем любовта - казва преп. Исаак Сирин, - тогава сме постигнали Бога, пътят ни е завършил и ние сме дошли до острова на тамошния мир, където са Отец, Син и Дух Свети.”³³⁵ Тук, в любовта и в Бога, е краят на всички подвизи и лестницата на добродетелите. Не ни е нужно вече учение и ръководство на друг. Тайноведец, пътеуказател и просветител на чистата душа е вечното Слово.³³⁶

Тази любов, поразила човека, го изпълва целия и го довежда до единение в себе си. Той гори и се храни с небесния огън. С ума, сърцето и волята си живее в Бога и естествените му потребности не само вече не му доставят наслаждение, но дори биват забравени... Авва Сисой достигнал това, когато питал ученика: “Ял ли съм или не?”³³⁷ Тук е царството на покоя, безстрастието и истинската свобода на Божиите чада. “Упоеният от Божията любов в този свят, тоест в дома на риданието, забравя своите трудове и печали, и поради своето упоение, става безчувствен към всички греховни страсти. Сърцето му се подкрепя от надеждата в Бога, душата му е лека, като птица; умът му ежечасно се възнася от земята над всичко човешко, кръжи там с помислите си и се наслаждава от безсмъртието във Всевишния.”³³⁸ “Когато придобием любовта, тогава ще се храним с небесен хляб и ще укрепваме силите си без работа и труд. Защото Божият хляб е Онзи, който слиза от небето и дава живот на света (Иоан. 6:33). Любовта е царство. За нея Господ тайнствено е обещал на Апостолите, че ще я вкусят в царството Му. Защото казаното: “Да ядете и пиете на трапезата Ми в моето царство” (Лук. 22:30) какво друго означава освен любов? Любовта е достатъчна, за да се нахрани човек наместо с храна и с питие. Ето виното, което весели сърцето на човека (Пс. 103, 15). Блажен е, който пие от това вино! Пили са от него навъздържници - и се засрамили, пили са грешници - и са забравили грешния път, пили са пияници - и са станали постници, пили са богати - и са пожелали нищета, пили са убоги - и са се обогатили с надежда, пили са болни - и са станали силни, пили невежи - и са се умъдрили.”³³⁹ Довеждайки човека до единение със самия себе си, любовта го съединява и с Бога, и с целия свят. “Целият свят - казва авва Доротей - е подобен на кръг. Самата среда на тоя

кръг, центърът му е Бог, а радиусите - пътищата на човешкия живот. Колкото по-далеч са от центъра, толкова повече се раздалечават радиусите един от друг, а колкото по-близо са до центъра, толкова са по-близо помежду си... Такова е и свойството на любовта: колкото по-навън се намираме и не обичаме Бога, толкова по-отдалечени сме и от ближния. Ако възлюбим Бога, колкото повече се приближаваме към Него, толкова повече се съединяваме чрез любов и с ближните. А колкото повече се съединяваме чрез любов с ближните, толкова повече се съединяваме с и Бога.”³⁴⁰

По този начин тук се изпълняват думите на Христовата първосвещеническа молитва за съединението чрез любовта с всички християни, подобно на съединението на Отца и Сина (Йоан. 17 гл.).

Любовта е океан, съединяващ всички извори, реки и морета, напояващ цялата земя с всички живи същества, океан, пийки от който човек вовеки не ще ожадне, понеже това е източникът, който тече във вечния живот. И “както огънят, запалил се в сухите дърва, се угася трудно, така и появилата се и възгоряла се Божия топлина не угасва в подвижника, понеже е по-силна от огън”³⁴¹.

“Любовта, възбуждана от нещо, е като малък светилник, подхранван с елей, който поддържа и светлината му, или като напояван от дъжда поток, чието течение се прекратява с оскъдняването на дъжда. А любовта, която има за своя причина Бог, е както бликащия от земята извор: потоците ѝ никога не секват (защото сам Бог е източник на любовта) и онова, което храни тази любов, никога не оскъднява.”³⁴²

Разгорялата се в сърцето любов, услаждайки човека с неизразима радост, доколкото е възможно още тук, на земята, преобразява външния вид на човека, открива се, както вече казахме по-горе, при ония, които я носят, при хората, преуспели в добродетелта външно, във външния вид. “Когато целият човек - казва преп. Йоан Лествичник - е като разтворен в Божията любов, тогава и телесната му външност като в някакво огледало показва светлостта на душата му. Така бе прославен и боговидецът Моисей.”³⁴³

“Любовта към Бога - ще завършим с думите на преп. Исаак Сирий - е естествено гореща и когато връхлети някого без мяра, прави душата възторжена, лицето на човека става огнено и радостно и тялото му се съгрива. От него отстъпват страхът и срамът и той става някак вдъхновен... Почита за радост страшната смърт, а съзерцанието на ума му не допуска нещо да пресече помислите му за небесното...

С такова духовно упоение се упоявали някога Апостолите и мъчениците. Едни от тях обиколили целия свят, като се трудили и понасяли хули, а други проливали кръв от отсечените си членове като вода. В ужасните си страдания те не изпадали в малодушие, а ги понасяли доблестно и бидейки мъдри, били признати за неразумни. Други пък скитали в пустините, планините, вертепите, в земните пропасти и в неустроенията били най-благоустроени. Да ни сподоби Бог и ние да достигнем такова неразумие!”³⁴⁴

С възприемането на духа след послушанието и трудовете до кръв, и със съзиждането в очистеното, безстрастно и пламтящо от любов сърце на послушника

на Божие жилище (Иоан. 14:23), идва крайт на старческото пастирство, и крайт на нашите разсъждения за старчеството...

О, “какъв велик Божи дар е да си сред спътниците Христови, да вървиш по тесния път, по който е минал Спасителят и наш Бог, да носиш част от кръста, който заради твоето спасение изцяло е бил поет и принесен в жертва на Божието правосъдието от Господа Исуса! Какво щастие е заради Христа Исуса, с преданост към Него или да понасяш загубата на външните блага - имущество и чест, или да търпиш болести на тялото и скърби в душата! Онези, които са се отдали на чувственост, живеят само външен живот и не познават това щастие. Ако им говорите за този дар на Божията благодат, те няма да ви разберат.”³⁴⁵

А ние, любезни читателю, разбираме ли това щастие? Вървим ли по този тесен, но вече прокаран и утъпкан път на пътниците носещи кръста си?...

гр. Семипалатинск, 24 септември, 1899 г.

ележки към текста

¹Леонтиев К. Н. О. Климент Зедергольм, М., 1882, стр. 4.

²26 сл. и 31.

³Душеполезное чтение, 1898 г., кн. 1 и др.

⁴“Братя Карамазови”, 1881 г., стр. 53.

⁵Достопамятные сказания, стр. 88.

⁶Като главен източник при написването на съчинението послужиха: Добротолюбие (5 тома в превод на еп. Теофан); отделно издадените пълни творения на Светите отци: Василий Велики, Иоан Лествичник, преп. Варсануфий Велики и Иоан, Исаак Сирий, авва Доротей; Огласителните поучения на св. Теодор Студит, св. Петър Дамаскин; Достопамятните сказания за подвижничеството на св. отци; Древният патерик и др.; духовна литература за монашеството; трудовете на еп. Теофан, еп. Игнатий Брянчанинов, еп. Петър, живоописанията и писмата на опинските и други старци, писмата на Светогореца, Нил Сорски и др.

⁷Сборник писем старца Амвросия, ч. 1, стр. 15.

⁸Древний Патерик, стр. 4.

⁹Предисловие к житию старца Паисия Величковского, стр. 11-12.

¹⁰Добротолюбие, т. 1, стр. 220.

¹¹1-во писмо на св. Василий до Амфилохий Икон., ч. 7.

¹²Из Тълкувание на Евангелие от Матей.

¹³Светител Теофан Затворник. Письма о христианской жизни. Вып. 1 и 2, Москва, 1891 г., стр. 168-169.

¹⁴Творения Василия Великого, т. V, стр. 423.

¹⁵Св. Исаак Сирий, сл. 2.

¹⁶Житие Паисия Величковского, стр. 272.

¹⁷Св. Исаак Сирий, сл. 91.

¹⁸Свет. Игнатий Брянчанинов, Аскетические опыты, т. 1, стр. 519.

- 19Св. Исаак Сирин, сл. 35.
- 20Лествица, 4, сл. 5.
- 21Пак там, сл. 4, 5.
- 22Св. Теодор Студит, гл. 145.
- 23Добротолюбие, т. 4, гл. 258.
- 24Свет. Теофан Затворник. Письма о христианской жизни, стр. 16-17.
- 25Древний Патерик, стр. 35.
- 26Достопамятные сказания, стр. 17.
- 27Достопамятные сказания, стр. 78.
- 28Пак там, стр. 1831 60, 220.
- 29Иоан Лествичник, сл.1, стр. 4.
- 30Достопамятные сказания, стр.230.
- 31Лествица, сл. 1, 26.
- 32Древние иноческие уставы, стр. 216.
- 33Никита Стифат, 3-та 100, гл. 41, Добротолюбие, т. 5.
- 34Варсануфий Велики, отг. 342.
- 35Простр. правило 7.
- 36Авва Доротей, поуч. 16, стр. 198, 4 издание, М., 1894 г.
- 37Лествица, сл. 1, 26, 208.
- 38Добротолюбие, т. 5, гл. 15.
- 39Паисий Величковски, стр. 222-223.
- 40Добротолюбие, т. 5, стр. 261.
- 41Св. Григорий Нисийски, т. 7, стр. 384-387; Добротолюбие, т. 1, стр. 614.
- 42Добротолюбие, т. 1, стр. 123.
- 43Добротолюбие, т. 2, стр. 203.
- 44Подвиж. уст., т. 5, стр. 451. Подвиж. уст., т. 5, стр. 451.
- 45Макарий Велики, гл. 2, 23 б.
- 46Вж. Жизнеописание архим. Григория Борисоглебского. Душеполезное чтение, 1892 г.
- 47Св. Григорий Нисийски, т. 7, стр. 387.
- 48Събес. 2, гл. 5.
- 49Св. Ефрем Сирин, сл. 35; Иоан Колов - Варсануфий Велики, отг. 701.
- 50Леств. ст. 1, гл. 7.
- 51Авва Доротей, поуч. 5; стр. 80, 81, 85. Настойчивостта никога не се е причислявала към добродетелите, а по-скоро представлява недостаток, дори у великите хора. Според баснята на Крилов и орелът, свиващ гнездо на най-високото дърво, би трябвало да послуша къртицата, когато тя го уверявала, че то има гнили корени. Орелът, отхвърлил благия съвет на съществото, което всички смятали за сляпо, изложил на опасност малките си, когато се надигнала буря и изскубнала това дърво, пише опинският старец Амвросий (Сборник писем и статей опинского старца йеросхимонаха о. Амвросия, ч. 1, Москва, 1894 г.).
- 52Св. Григорий Нисийски, т. 7, стр. 388.
- 53Сл. 26 и 237, Добротолюбие, т. 5, гл. 14.
- 54Творения св. Петра Дамскина, кн. 1, стр. 5, Москва, 1894 г.

- 55 Леств., ст. 1.
- 56 Паисий Величковски, стр. 222- 223.
- 57 Добротолюбие, т. 2, гл. 10, стр. 152.
- 58 Св. Григорий Синаит; Добротолюбие, т. 5, гл. 7.
- 59 Твор., т. 5, стр. 5.
- 60 Авва Доротей, поуч. 4.
- 61 Творения св. Григория Нисского, т. 8, стр. 389.
- 62 Добротолюбие, т. 2, стр. 473.
- 63 Добротолюбие, т. 1, стр. 463.
- 64 Леств. сл. 4, поуч. 6.
- 65 Добротолюбие, т. 1, стр. 125.
- 66 Добротолюбие, т. 1, наст. 20, стр. 66.
- 67 Добротолюбие, т. 5, 1, гл. 33.
- 68 Добротолюбие, т. 3, гл. 88.
- 69 Лествица, сл. 26, поуч. 215.
- 70 Лествица, сл. 4, поуч. 21.
- 71 Лествица, сл. 4, поуч. 94.
- 72 Лествица, сл. 4, поуч. 120.
- 73 Преп. Симеон Нови Богослов, т. 5, гл. 33.
- 74 Преп. Симеон Нови Богослов; 12 слов в русском переводе, сл. 7, Москва, 1869.
- 75 Василий Великий, т. 5, стр. 51
- 76 Путь ко спасению, изд. 6, стр. 259.
- 77 Жизнеописание, стр. 66.
- 78 Лествица, сл. 26, поуч. 110.
- 79 Преп. Варсануфий Великий, отг. 1.
- 80 Творения св. Василия Великого, т. 5, стр. 50.
- 81 Кратк. прв. отг. 166.
- 82 Лествица, сл. 4, поуч. 5.
- 83 Преп. Варсануфий Великий, отг. 258.
- 84 Св. Теодор Студит; Добротолюбие, т. 4, гл. 308 и 36.
- 85 Преп. Варсануфий Великий, отг. 58.
- 86 Леств., сл. 4, 23.
- 87 Леств., сл. 4, 3.
- 88 Теодор Студит, оглас. поуч. 33.
- 89 Достопамятные сказания, стр. 239; авва Доротей, поуч. 5.
- 90 Преп. Варсануфий Великий, отг. 548.
- 91 Св. Иоанн Касиан, вж. Ист. монашества вост. П. Казанского, стр. 145.
- 92 Леств. 4:5.
- 93 Жизнеоп. оптинского старца Леонида, забел., стр. 54.
- 94 Макарий Оптинский, Письма к монахиням, т. 4, стр. 78.

- 95Свет. Игнатий Брянчанинов, Аскетические опыты, т. 1, стр. 541.
- 96Лествица, Сл. към пастира, гл. 5.
- 97Пак там, гл. 13.
- 98Твор., т. 7, стр. 383.
- 99Пак там, стр. 357.
- 100Доброт., т. 3, гл. 44, блаж. авва Таласий 2-ра 100.
- 101Сл. к паст., гл. 3.
- 102Св. Антоний Велики, Доброт., т. 1, стр. 101.
- 103Житие преп. Серафима, 1884, стр. 136.
- 104Жизнеоп. опт. старца Леонида, стр. 64 и 48.
- 105Из писмата на ст. Амвросий. Душеполезное чтение, 1896 г., януари и август, стр. 617.
- 106Собрание писем Зат. Георгия Григорова, стр. 26.
- 107Предсказвайки на строителя отец Антоний, че ще бъде игумен на Троице-Сергиевата Лавра, старецът преп. Серафим Саровски му дал такова наставление: "Бъди майка, а не отец за братята", подчертавайки така по-голямата от бащината, саможертвена майчинска любов на пастира (Житие преп. Серафима, стр. 194).
- 108Да се прощават греховете е висш дар Божи; Христос преди всичко дал на учениците Си дар да изцеляват, да прогонват бесове и вече най-накрая, като съвършенство - властта да прощават греховете (Иоан. 20:19) Отг. 10, гл. 211.
- 109Преп. Иоан Карпатийски, 35 увещ. гл., Добротолюбие, т. 3.
- 110Леств., Слов. к паст., гл. 5 и 2 и гл. 8, 2.
- 111Св. Антоний Велики, Добротолюбие, т. 1, стр. 101.
- 112Леств., Сл. к наст., гл. 13.
- 113Сл. к паст., гл. 14.
- 114Достоп. сказания, стр. 248.
- 115Жизнеоп. ст. Леонида, стр. 69.
- 116Творения, т. 2, стр. 319.
- 117Твор. Василия Великого, т. 5, стр. 268.
- 118Преп. Теодор Студит, 131 г., Добротолюбие, т. 4.
- 119Леств. Сл. к паст. 12 гл. 1 и 7; 2.
- 120Леств., сл. 26, поуч. 2.
- 121Св. Макарий Велики, 21, бес. 2.
- 122Доброт., т. 5, стр. 295.
- 123Св. Макарий Велики, сл. 7, гл. 14.
- 124Лествица, сл. 4, поуч. 27.
- 125Пак там.
- 126Преп. Варсануфий Великий, отг. 25.
- 127Подвижн. устав., т. 5, гл. 4.
- 128Преп. Никита Стифат; Добротолюбие, т. 5, гл. 34, 1-ва 100.
- 129Леств., сл. 25.

130В Минея се разказва за един митар скъперник, който в досадата си вместо с камък замерил нищия с хляб, заради това се удостоил с видение и се обърнал към добродетелен живот (Св. Петър, 22 септ.). Един мислител (Паскал) казва: “Започвайте всичко с молебен и светена вода - всичко останало ще тръгне от само себе си.”

131Творения свт. Тихона, т. 2, стр.108. “Християнино - казва в последната глава светителят, - спомняй и ти при удобен случай онова, което е полезно за съзиждането на твоята душа!” (Сокровище духовное от мира собираемое, т. 4, стр. 381).

132Авва Таласий, 2-ра 100, Добротолюбие, т. 3 , гл. 1.

133Максим Изповедник, пак там, 3-та 100, гл. 57.

134Григорий Синаит, гл. 91.

135Леств., сл. 23, поуч. 5.

136Св. Исаак Сирин, сл. 78.

137Теодор, епископ Едески. Цветник духовный.

138За преп. Памво (18 юли) се разказва, че за свое ръководство избрал първия стих на 38-и псалом:”Рекох: ще пая пътищата си, за да не срещна с езика си” - и цели деветнадесет години се учил да изпълнява на дело този стих, докато не навикнал на това... На преп. Патермуфий при кръщаването презвитерите дали за изпълнение три стиха от първи псалом и тай казал: “И това ми стига за спасение” (Миней, 9 юли).

139Лествица, Сл. к паст., гл. 113, 15.

140Жизнеоп., стр. 72.

141Св. Исаак Сирин, сл. 61.

142Преп. Варсануфий Велики, отг. 108.

143Преп. Нил Синайски, Добротолюбие, т. 2, стр. 296.

144Достопамятные сказания, стр. 259.

145Добротолюбие, т. 1, стр. 137.

146Жизнеописание архим. Моисея, М., 1882 г., стр. 33.

147При Достоевски юношата (братът на стареца Засима) моли за прошка птичките, понеже смята, че е съгрешил пред тях, и плачейки от радост, казва на майка си: “Майчице, радост моя, та аз от радост, а не от мъка плача; на мен самия ми се иска да съм виновен пред тях, само дето не мога да ти го обясня, защото дори не зная как да ги обичам. Нека съм грешен пред всички, затова пък и всички ще ме простят - та това е рай...” Братя Карамазовы, стр. 454).

148Творения, кн. 1, стр. 22, М., 1874 г.

149Душеполезное чтение, октомври, 1896 г., стр. 302.

150Достопамятные сказания, стр. 124.

151Твор. св. Петра Дамскина, кн. 1, стр. 152.

152Сл. к пастырю, гл. 13.

153Свет. Тихон Воронежки, Твор., т. 2, стр. 319.

154Добротолюбие, т. 4, гл. 66.

155Стр. 55, изд. 3-то.

156Зап. Чеботарева, стр. 14.

157Краткое описание жития свт. Тихона, стр. 66.

158Достопамятные сказания, стр. 179); Ц. Ист. Сократа, кн. 4, гл. 23.

159Древний патерик, поуч. 18.

- 160 Пак там, стр. 40.
- 161 Добротолюбие, т. 1, стр. 15; Ист. монашество П. Казанского, стр. 82.
- 162 Житие, стр. 54-55.
- 163 Житие св. Серафима Саровского, изд. 3, 1884 г., стр. 93, 95, 96, 265 и 241.
- 164 Иеромонах Макарий Иванов.
- 165 С тази икона великият старец Паисий напътствал при пътешествието от Молдавия в Русия схимонаха отец Теодор; а той, преди да предаде Богу дух, благословил с нея отец Леонид като съобщник на неговите скърби и наследник на духовните му дарования; тази икона се намира сега в Тихоновия манастир.
- 166 Жизнеописание старца Леонида, Зедерхолм. Одеса, 1890 г., стр. 27-29, 51-52.
- 167 Вж. съч. на И. В. Киреевски "Историческое описание Козельской Оптиной пустыни, стр. 184.
- 168 Иеросхимонах Амвросий, старец от Оптиная пустин, Москва, 1892 г., стр. 13-15, 59-63.
- 169 Леств. ст. 4, 3-4.
- 170 Добротолюбие, т. 5, гл. 15.
- 171 Вж. Варс., 13, 365, 366-7.
- 172 Преп. Калист и Игнатий, гл. 14.
- 173 Преп. Симеон Нови Богослов, Добротолюбие, т. 5, гл. 19
- 174 Древний патерик, стр. 310.
- 175 Леств., сл. 4, поуч. 122.
- 176 Преп. Варсануфий Велики, стр. 223, отг. 584.
- 177 Преп. Варсануфий, отг. 10.
- 178 Сказан. о жизни и подвигах иеросхимонаха Макария. Москва, 1861 г., стр. 83; Сказ. о жизни оптинского старца о. иер. Амвросия, (Архим. Григория. Москва 1893 г., стр. 53).
- 179 Душеполезное чтение, август, 1896 г.
- 180 Леств., сл. 4, поуч. 45.
- 181 Преп. Симеон Нови Богослов, гл. 18.
- 182 Леств., сл. 4, поуч. 7.
- 183 Лествица, сл. 4, поуч. 6.
- 184 Нил пост. , гл. 42.
- 185 Леств., сл. 4, поуч. 112.
- 186 Преп. Симеон Нови Богослов, 12 слов в русском переводе, сл. 1 и 7.
- 187 Авва Доротей, поуч. 17.
- 188 Авва Евагрий, Добротолюбие, т. 1, стр. 64.
- 189 Леств., сл. 4, поуч. 7; Преп. Калист и Игнатий, гл. 14.
- 190 Преп. Симеон Нови Богослов, 7 сл. от 12.
- 191 Лествица, сл. 4, поуч. 7.
- 192 Пак там, сл. 4, поуч. 98.
- 193 Лествица, сл. 4, поуч. 28.
- 194 Достопамятные сказания, стр. 62.
- 195 Преп. Варсануфий Велики, отг. 190.

- 196 Достопамятные сказания, стр. 146.
- 197 Миней, 14 апрел
- 198 Достопамятные сказания, стр. 120.
- 199 Св. Петър Дамаскин, кн. 1, стр. 22.
- 200 Авва Моисей, Древний патерик, гл. 14 и 9.
- 201 33 пр. Кр. наст.
- 202 Авва Пимен, Достопамятные сказания, стр. 263
- 203 Авва Исаия, Добротолюбие, т. 1.
- 204 Достопамятные сказания, стр. 14.
- 205 Преп. Симеон Нови Богослов, гл. 169.
- 206 Св. Василий Велики, т. 5, стр. 50.
- 207 Св. Теодор Студит, 26 огл. поуч.
- 208 Крат. наст. Василия Великого, 119.
- 209 Лествица, сл. 4, поуч. 60
- 210 Варсануфий Велики, отг. 55.
- 211 Св. Теодор Студит, 4, 4; Добротолюбие, т. 4.
- 212 Авва Доротей, поуч. 2.
- 213 При нас във Валаам са въведени именно физическите трудове, чувственото подчинение на старците.
- 214 Ник. Уед.; Добротолюбие, т. 5, стр. 265
- 215 Карпат.; Добротолюбие, т. 3, 49, гл. 1
- 216 Лествица, сл. 4, поуч. 3-5.
- 217 Добротолюбие, т. 2, стр. 101.
- 218 Преп. Паисий Величковский, стр. 266.
- 219 Душеполезное чтение, 1896 г., кн. 2-3, стр. 466.
- 220 Кр. наст. Василия Великого, 157-158.
- 221 Преп. Симеон Нови Богослов, 1 сл. от 12; за същото, с указание на греховете, Сим. Нов. Бог. от децт глав 121, 122; Ефрем Сирий., сл. 52; авва Доротей, поуч. 2; Вас. Вел. простр. пр. 26 и др.
- 222 Теод. Студит, 2 огл.
- 223 Преп. Варсануфий Велики, отг. 317
- 224 Крат. наст. 301, стр. 368.
- 225 Авва Доротей, поуч. 5.
- 226 Авва Исаия, Добротолюбие, т. 1, стр. 302.
- 227 Преп. Варсануфий Велики, отг. 372.
- 228 Пак там, отг. 373.
- 229 Лествица, сл. 4, поуч. 63
- 230 Пак там, поуч. 61.
- 231 Пак там, поуч. 62.
- 232 Авва Исаия, Добротолюбие, т. 1, стр. 29

- 233Пример за несъмнена вяра към стареца, безусловно чувствено и мисловно подчинение, охотно отсичане на своята воля и разбиране, образец за истинско послушание може да служи св. Доситей, ученик на св. авва Доротей, който за кратко време постигнал големи успехи в послушанието и бил причислен към лика на Светите отци (вж. казаното за блажения Доситей, ученика на св. авва Доротей в книгата поуч. на Доротей).
- 234Добротолюбие, т. 2, стр. 151.
- 235Преп. Иоан Лествичник, 23, 54.
- 236Добротолюбие, т. 1, стр. 511.
- 237Жизнеописание иеромонаха Леонида. Одеса, 1890 г., стр. 88.
- 238Церковные ведомости, 1898 г., § 39.
- 239Геоплипт Филадельф., Добротолюбие, т. 5, стр. 188.
- 240Лествица, сл. 4, поуч. 10.
- 241Авва Доротей, поуч. 11, стр. 148.
- 242Сл. 4, поуч. 53.
- 243Преп. Исихий, презвитер Иерусалимски; Добротолюбие, т. 2, стр. 181.
- 244 Добротолюбие, т. 3, стр. 297.
- 245Добротолюбие, т. 1, стр. 22-23.
- 246Сл. 4, поуч. 39.
- 247Сл. 4, поуч. 116
- 248В молитвените правила сред вечерните молитви има “Всекидневно изповядване на греховете”, пък и в другите молитви се изброяват греховете.
- 249Твор., кн. 1, стр. 185.
- 250Жизнеописание, стр. 59 и 831.
- 251Творения св. Петра Дамаскина, кн. 1, стр. 22.
- 252Св. Исаак Сирин, сл. 2, стр. 10.
- 253Св. Макарий Египетски, б. 27.
- 254Добротолюбие, т. 2, гл. 10.
- 255Душеполезное чтение, 1896 г.
- 256Иоан Лествичник, сл. 15, поуч. 73; Филотей Синайски, гл. за терзв., 34-36; Исихий, гл. 46; Петър Дамаскин, кн. 1, стр. 224.
- 257Преп. Марко Подвижник; Добротолюбие, т. 1, стр. 511.
- 258Леств., сл. 15, п. 75.
- 259Добротолюбие, т. 5, гл. 49.
- 260Колко е важно дори едното произволение и благия помисъл, за това може да съдим по житието на блажената Таисия (10 май). И при Н. Светогорец (т. 1, писмо 38) се привежда разказ как “Господ вмениява като дело греховните помисли и пожелания, ако те не са очистени с искрена изповед”.
- 261Добротолюбие, т. 4, гл. 334.
- 262Леств., сл. 26, поуч. 21
- 263Ф. М. Достоевски, Братя Карамазовы, 4 изд., стр. 130.
- 264Св. Теодор Ефески, гл. 70.
- 265Житие, стр. 299.

- 266”Тук молитвата Иисусова е всепобеждаващо оръжие... придобий ненавист (към похотната греховна сласт) и стой в молитвата Иисусова” (Свет. Теофан Затворник; Душеп. собесед., 1896 г., вип. 3).
- 267Леств. 5 сл. 32.
- 268Преп. Варсануфий Велики, отг. 69.
- 269Твор., кн. 1, ст. 225.
- 270Вж. притчата за кипарисите при авва Доротей, поуч. 11.
- 271”Твор., стр. 256-257.
- 272Авва Доротей, поуч. 11.
- 273Жизнеописание, стр. 73.
- 274Преп. Варсануфий Велики, отг. 366.
- 275Преп. Сим. Нов. Богосл., гл. 110.
- 276Преп. Варсануфий Велики, отг. 57.
- 277Леств., сл. 4, поуч. 107.
- 278Пак там, сл. 4, поуч. 50.
- 279Авва Доротей, поуч. 5, стр. 86.
- 280Пак там, поуч. 1.
- 281Св. Теодор Студит, гл. 241.
- 282 Пак там, гл. 241.
- 283Блаж. Диадок, гл. 93; Ник. Стиф., гл. 1, 23-24.
- 284Св. Теодор Студит, Добротолюбие, т. 4, гл. 306.
- 285Преп. Исаак Сирин, сл. 85.
- 286Пак там, сл. 56.
- 287Преп. Варсануфий Велики, отг. 208.
- 288Вж. Жизн. Паисия Велич., стр. 242 - 243.
- 289Св. Теодор Студит, Добротолюбие, гл. 38 и 184
- 290Св. Ефрем Сирин, Добротолюбие, т. 2, стр. 471.
- 291Жит. и писания Паисия Велич., изд. 3, 1892 г., стр. 244.
- 292Пролог, 16, февруари.
- 293Достопамятныя сказания; О подвижничестве отцев, стр. 294.
- 294Достопамятныя сказания, стр. 295.
- 295Синклитикия, Достопамятныя сказания, стр. 326.
- 296Леств., сл. 4, поуч. 8.
- 297Св. Ефрем Сирин, Добротолюбие, т. 2, стр. 484.
- 298Св. Григорий Велики, *Moral capit*, 35, 16.
- 299Св. Григорий Синаит, Добротолюбие, т. 5, гл. 120.
- 300Преп. Максим Изповедник, Добротолюбие, гл. 76, 1-ва 100.
- 301Авва Доротей, поуч. 14.
- 302В нашата душа не може да бъде въздигнато зданието на добродетелите, ако в сърцето ни отпреди не бъдат положени основите на истинското смирение, което със здравата си

спойка единствено може да крепи до върха издигнатото до върха здание на съвършенството и любовта” (Св. Иоан Касиан; Добротолюбие, т. 2, гл. 153).

- 303 Св. Василий Великий, ч. 5, стр. 62.
- 304 Авва Доротей, поуч. 2; Леств. сл. 4, поуч. ч. 54; сл. 25, поуч. 22.
- 305 Леств., сл. 23.
- 306 Св. Исаак Сирин, сл. 46; Преп. Калист и Игнатий, Добротолюбие, т. 5, стр. 394.
- 307 Дост. сказания, стр. 7; Добротолюбие, т. 1, стр. 135; Авва Доротей, поуч. 2.
- 308 Варсануфий Великий отг. 191, 271 и др.
- 309 Леств. сл. 25, поуч. 3
- 310 Авва Доротей, поуч. 2.
- 311 Св. Григорий Синаит, Добротолюбие, т. 5, гл. 115.
- 312 Луг духовный, гл. 144.
- 313 Достопамятные сказания, стр. 193.
- 314 Пак там, стр. 261
- 315 Авва Доротей, поуч. 16.
- 316 Св. Исаак Сирин, сл. 21.
- 317 Авва Доротей, поуч. 16.
- 318 Достопамятные сказания, стр. 249.
- 319 Леств. сл. 26, стр. 223; блаж. Диадок, гл. 27.
- 320 Св. Теодор Студит, Добротолюбие, т. 4, гл. 36.
- 321 Авва Матой, Достопамятные сказания, стр. 194.
- 322 Жит., 18 юли.
- 323 Цветник духовный, стр. 185.
- 324 Творен., кн. 1, стр. 22.
- 325 Авва Доротей, поуч. 2.
- 326 Авва Доротей, поуч. 2, стр. 52.
- 327 Достопамятные сказания, стр. 250.
- 328 Жизнеописание архимандрита Моисея, стр. 158.
- 329 Преп. Варсануфий Великий, отг. 343
- 330 Достопамятные сказания, стр. 298.
- 331 Письма Святогорца, т. 3, п. 7, забел.
- 332 Гроицкий патерик.
- 333 Подв. сл. 48.
- 334 Св. Теодор Студит, гл. 107
- 335 Сл. 83.
- 336 Лествица, Слово к. паст., гл. 15.
- 337 Св. Исаак Сирин, сл. 21.
- 338 Св. Исаак Сирин, сл. 51.
- 339 Пак там, сл. 83
- 340 Авва Доротей, поуч. 6, Добротолюбие, т. 2, стр. 617.

341 Св. Исаак Сирин, сл. 85

342 Пак там, сл. 30)

343 Леств., сл. 30.

344 Леств., сл. 73

345 Христ. чт., юни 1847 г.; Письма оптинского старца Макария монахиням, т. 4, стр. 106.

Печата се според изданието:

Протоиерей Александръ Соловьевъ

“Старчество по учению святыхъ отцев и аскетов”

г. Семипалатинскъ, 1900

Протоиерей
Александръ Соловьев

СТАРЧЕСТВОТО

според учението на светите отци и аскети

Руска, първо издание

Превод Стела Велчева

Редакция Р. Стефанов, И. Христов

Коректор Лили Борисова

ISBN 954-734-016-6